

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ
ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».

Серия: «Юридические науки»

№ 11 (33) / 2020
1 том

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«ИНТЕРНАУКА».**

Серия: «Юридические науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22442-12342Р*

№ 11 (33)

1 том

Київ 2020

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)

Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020

Спеціальності:

081 Право

262 Правоохоронна діяльність

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2020

© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».

Серія: «Юридичні науки», 2020

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seria: Űridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka". Seria: Űridičeskie nauki

Редакційна колегія

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенок Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Київського національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри державного управління та права Київського університету культури (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Дерев'янко Богдан Володимирович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського права Донецького юридичного інституту МВС України (Кривий Ріг, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, доцент, начальник ад'юнктури і докторантури Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чеська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Ладиченко Віктор Валерійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Лоренцмайєр Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурського університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри права Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету (Вінниця, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Резнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, заступник директора з наукової роботи ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, завідувач відділенням травматології, керівник міського центру ургентної спеціалізованої ортопедо-травматологічної допомоги Київської міської клінічної лікарні № 12 (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растіслав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковичово, Словацька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — кандидат юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial Board

Chief Editor: **Volodymyr Kurylo** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: **Victor Mushenok** — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Administrative, Financial and Information Law, Kyiv National University of Trade and Economics (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: **Oleksandr Ilchenko** — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board

Tatyana Berkovich — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Administration and Law of the Kyiv University of Culture (Kyiv, Ukraine)

Bogdan Derevianko — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Business Law of the Donetsk Law Institute of Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kryvyi Rih, Ukraine)

Alexei Drozd — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of Adjuncture and Doctorate of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Sergiy Koroed — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Civil Law and the Law of the Higher Education of the King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Victor Ladychenko — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnichuk — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Law Department of the Vinnytsa Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics (Vinnytsia, Ukraine)

Vasily Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law, Kiev Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Deputy Director for Scientific Work of the Educational and Scientific Law Institute of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Anatoly Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Head of the Department of Traumatology, Head of the City Center of Urgent Specialized Orthopedic-Traumatological Care of Kyiv City Clinical Hospital № 12 (Kyiv, Ukraine)

Oleksandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Candidate of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuliya Yurinets — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlín (Zlin, Czech Republic)

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Бінько Ігор Ігорович

ПРО РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТТЯ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТА І ЯК ПРОЦЕСУ ...9

Драчевська Ольга Олександрівна

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ 14

Іваненко Микола Михайлович

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ
ОБСЛУГОВУЮЧИХ КООПЕРАТИВІВ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ..... 20

Казак Ріната Алімівна, Черний Володимир Сергійович

ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ ЯК СПОСІБ ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ 27

Піддубний Олексій Юрійович, Жмуйда Ольга Миколаївна

РЕГУЛЯТОРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ РИНКУ РИБИ ТА МОРЕПРОДУКТІВ 34

Солодка Олена Маркіянівна

НАЦІОНАЛЬНІ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ ЯК ОСНОВА ІНФОРМАЦІЙНОГО
СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ 38

Тарасюк Анатолій Васильович

МІСЦЕ ТА РОЛЬ УКРАЇНИ У ГЛОБАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ: ПИТАННЯ
КІБЕРБЕЗПЕКИ..... 46

Чепов Олексій Олексійович

ВЛАДНІ ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК СУБ'ЄКТІВ
ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН У СТОЛИЦІ УКРАЇНИ — МІСТІ-ГЕРОЇ КИЄВІ 53

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Кудрявцева Вікторія Вікторівна, Врещ Юлія Олександрівна,

Радченко Олександра Андріївна

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ 57

Кудрявцева Вікторія Вікторівна, Погуляник Іванна Вікторівна,

Бабенко Єлизавета Андріївна

УЧАСТЬ ДЕРЖАВИ У ЗАХИСТІ ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ 65

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Задихайло Дмитро Дмитрович, Лешко Оксана Дмитрівна ЕКОЛОГІЧНЕ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЯК КОМПЛЕКСНИЙ ОБ'ЄКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ	75
---	-----------

Карпінська Наталія Володимирівна ЗАСТОСУВАННЯ САНІТАРНИХ ТА ФІТОСАНІТАРНИХ ЗАХОДІВ В УКРАЇНІ У СВІТЛІ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ	82
---	-----------

Покальчук Михайло Юрійович, Мітько Михайло Васильович, Стрижак Радіон Олегович ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ЗЕРНА В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	89
--	-----------

Самсонова Яна Олексіївна, Дзебчук Аліна Василівна, Ігнатова Анастасія Вадимівна ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ ТА ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН	96
---	-----------

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Калініченко Олександр Федосійович, Головачук Вадим Віталійович РЕФЕРЕНДУМ ЯК ФОРМА БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ	102
---	------------

Овсяннікова Ольга Олександрівна, Липнік Вікторія Сергіївна ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ СУДДІВ	107
---	------------

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Довбань Ігор Миколайович СУЧАСНИЙ ПЕРІОД ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ДЕРЖАВНИМИ СЛУЖБОВЦЯМИ	114
---	------------

Крайник Григорій Сергійович, Пержук Віталій Олексійович АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 109 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	121
--	------------

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Binko Ihor ON DEFINITION OF THE CONCEPT OF PUBLIC ADMINISTRATION AS A SUBJECT AND AS A PROCESS	9
Drachevska Olha STATE REGULATION OF BANKING ACTIVITY IN UKRAINE	14
Ivanenko Mykola ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION ACTIVITIES OF AGRICULTURAL SERVICE COOPERATIVES BY LOCAL GOVERNMENT BODIES	20
Kazak Rinata, Chernyi Volodymyr ELECTRONIC GOVERNANCE AS A METHOD OF ORGANIZATION OF STATE GOVERNMENT	27
Piddubnyi Oleksii, Zhmuida Olga FISH AND SEAFOOD MARKET REGULATORY ENVIRONMENT	34
Solodka Olena NATIONAL INFORMATION RESOURCES AS A BASIS OF INFORMATION SOVEREIGNTY OF UKRAINE	38
Tarasyuk Anatoliy THE PLACE AND ROLE OF UKRAINE IN GLOBAL INFORMATION PROCESSES: CYBER SECURITY ISSUES	46
Chepov Oleksii AUTHORITIES OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES AS SUBJECTS OF LAND LEGAL RELATIONS IN THE CAPITAL OF UKRAINE — THE HERO CITY OF KYIV	53

COMMERCIAL LAW; ECONOMIC PROCEDURAL LAW

Kudryavtseva Victoria, Vretch Julia, Radchenko Alexandra FEATURES OF THE LEGAL STATUS OF TRANSNATIONAL CORPORATIONS	57
Kudryavtseva Viktoriya, Pohulianyk Ivanna, Babenko Yelyzaveta PARTICIPATION OF THE STATE IN PROTECTING THE BUSINESS REPUTATION OF THE BUSINESS ENTITY	65

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENT LAW; NATURAL RIGHTS

Zadykhaylo Dmytro, Leshko Oksana ENVIRONMENTAL MANAGEMENT AS A COMPLEX OBJECT OF LEGAL REGULATION	75
---	----

Karpinska Nataliia

APPLICATION OF SANITARY AND PHYTOSANITARY MEASURES IN UKRAINE
ACCORDING TO THE INTERNATIONAL STANDARDS 82

Pokalchuk Mykhailo, Mitko Mykhailo, Strizhak Radion

LEGAL REGULATION OF THE GRAIN MARKET IN UKRAINE: CURRENT STATE
AND DEVELOPMENT PROSPECTS 89

Samsonova Yana, Dzebechuk Alina, Ignatova Anastasia

COMPARATIVE ANALYSIS OF STATE SUPPORT FOR AGRICULTURE OF UKRAINE WITH
SOME FOREIGN COUNTRIES..... 96

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

Kalinichenko Oleksandr, Golovchak Vadim

REFERENDUM AS A FORM OF DIRECT DEMOCRACY102

Ovsyannikova Olga, Lypnik Viktoriia

JUDGE SAFETY PROBLEMATIC ASPECTS107

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAWS

Dovban Ihor

MODERN PERIOD OF FORMING THE SYSTEM FOR THE PREVENTION OF CRIMES
COMMITTING BY PUBLIC SERVANTS114

Kraynik Hryhoriy, Perzhul Vitaliy

ACTUAL PROBLEMS OF QUALIFICATION OF CRIME BY THE ART. 109 OF THE CRIMINAL
CODE OF UKRAINE.....121

Бінько Ігор Ігорович

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

Бинько Игорь Игоревич

соискатель

Научно-исследовательского Института публичного права

Binko Ihor

Degree Seeker of the

Scientific Institute of Public Law

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-11-6534

**ПРО РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТТЯ ПУБЛІЧНОЇ
АДМІНІСТРАЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТА І ЯК ПРОЦЕСУ
О РАЗГРАНИЧЕНИИ ПОНЯТИЯ ПУБЛИЧНОЙ
АДМИНИСТРАЦИИ КАК СУБЪЕКТА И КАК ПРОЦЕССА
ON DEFINITION OF THE CONCEPT OF PUBLIC
ADMINISTRATION AS A SUBJECT AND AS A PROCESS**

Анотація. У статті робиться спроба розмежування публічної адміністрації як суб'єкта правовідносин та як відповідної діяльності, функції, яка йому властива.

Констатується, що публічне адміністрування як окремий правовий інститут в межах адміністративного права перебуває на етапі розвитку в пострадянських країнах, у тому числі в Україні, конкуруючи з теоріями і науками державного управління, які великою кількістю спеціалістів визнано такими, що не доцільно ототожнювати з сучасним публічним управлінням та адмініструванням. В той же час немає одностайності в поглядах, використовується термінологія, яка має подвійне значення.

У адміністративному праві західноєвропейських країн та країн Північної Америки, публічна адміністрація переважно визначається як сукупність органів та установ, які реалізують публічну владу шляхом виконання закону, підзаконних актів та вчинення інших дій у публічних інтересах.

Є велика кількість наукових визначень публічного адміністрування та публічного управління. Визначення «публічне адміністрування» має такі тісно пов'язані значення – цілісний державний апарат (політика, правила, процедури, системи, організаційні структури, персонал тощо), який фінансується за рахунок державного бюджету і відповідає за управління і координацію роботи виконавчої гілки влади та її взаємодію з іншими зацікавленими сторонами в державі, суспільстві та зовнішньому середовищі; – управління та реалізація різних урядових заходів, що пов'язані з виконанням законів, постанов та рішень уряду та управління, що пов'язане з наданням публічних послуг

Таким чином, логічно було б дотримуватись передусім структурного підходу, згідно якого публічна адміністрація буде передусім розглядатись як сукупність органів держави та інших публічних інституцій, покликаних організовувати ефективне функціонування суспільства. Проте не варто було б відкидати і процедурний підхід, оскільки діяльність такої структури є логічним продовженням її організаційних зв'язків і функціонального навантаження.

Ключові слова: публічне адміністрування; управлінські повноваження; суб'єкт владних повноважень

Аннотация. В статье делается попытка разграничения публичной администрации как субъекта правоотношений и как соответствующей деятельности, функции, ему свойственна. Констатируется, что публичное администрирование как отдельный правовой институт в рамках административного права находится на этапе развития в постсоветских странах, в том числе в Украине, конкурируя с теориями и науками государственного управления, большим количеством

специалистов признаны нецелесообразно отождествлять с современным общественным управлением и администрированием. В то же время нет единогласия во взглядах, используется терминология, которая имеет двойное значение.

В административном праве западноевропейских стран и стран Северной Америки, публичная администрация в основном определяется как совокупность органов и учреждений, реализующих публичную власть путем выполнения закона, подзаконных актов и совершение других действий в публичных интересах. Есть большое количество научных определений публичного администрирования и публичного управления. Определение «публичное администрирование» имеет следующие тесно связанные значения- целостный государственный аппарат (политика, правила, процедуры, системы, организационные структуры, персонал и т.п.), финансируется за счет государственного бюджета и отвечает за управление и координацию работы исполнительной ветви власти и ее взаимодействие с другими заинтересованными сторонами в государстве, обществе и внешней среде; – управление и реализация различных правительственных мероприятий, связанных с выполнением законов, постановлений и решений правительства и управления, что связано с предоставлением публичных услуг.

Таким образом, логично было бы придерживаться, прежде всего, структурного подхода, согласно которому публичная администрация будет прежде всего рассматриваться как совокупность органов государства и других публичных институтов.

Ключевые слова: публичное администрирование; управленческие полномочия; субъект властных полномочий.

Summary. The article attempts to differentiate between public administration as a subject of legal relations and as a relevant activity, a function that is inherent in it. It is stated that public administration as a separate legal institution within the framework of administrative law is at the stage of development in post-Soviet countries, including Ukraine, competing with theories and sciences of public administration, which a large number of experts recognize as inappropriate with modern public administration. and administration. At the same time, there is no unanimity of views, terminology is used, which has a double meaning.

In the administrative law of Western European and North American countries, public administration is mainly defined as a set of bodies and institutions that exercise public power through the implementation of laws, regulations and other actions in the public interest. There are a large number of scientific definitions of public administration and public administration. The definition of «public administration» has the following closely related meanings – an integrated state apparatus (policies, rules, procedures, systems, organizational structures, staff, etc.), which is funded by the state budget and is responsible for managing and coordinating the executive branch and its interaction with other stakeholders in the state, society and the external environment; – management and implementation of various government measures related to the implementation of laws, regulations and decisions of the government and management related to the provision of public services.

Thus, it would be logical to follow a structural approach, according to which public administration will be considered primarily as a set of state bodies and other public institutions designed to organize the effective functioning of society.

Key words: public administration; managerial powers; subject of power.

Постановка проблеми. Публічне адміністрування як окремий правовий інститут в межах адміністративного права перебуває на етапі розвитку в пострадянських країнах, у тому числі в Україні, конкуруючи з теоріями і науками державного управління, які великою кількістю спеціалістів визнано такими, що не доцільно ототожнювати з сучасним публічним управлінням та адмініструванням. В той же час немає однастайності в поглядах, використовується термінологія, яка має подвійне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання публічної адміністрації досліджувалось у працях таких науковців, як В. Авер'янов, О. Босак, М. Гурковський, В. Колпаков, М. Лахижа, Є. Міщук, В. Погорілко, А. Школик, М. Follett, D. Keeling та багатьма іншими. Проте розмежування процесу

і суб'єкта публічної адміністрації спеціально ними не проводилось.

Формулювання цілей статті. На підставі аналізу існуючих теорій і підходів науковців у галузі права та інших суспільних наук, окреслити і відмежувати розуміння публічної адміністрації як суб'єкта управлінських повноважень і як процесу їх здійснення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Науковцями пострадянського періоду використовуються переважно поняття «органи державного управління» та «державне управління», тоді як термін «публічне адміністрування» пропонують сучасні європейські правові теорії. Проте, слід відзначити думку фахівців, що недостатньо простого заміщення одного поняття на інше, оскільки теорія публічної адміністрації (яка є суб'єктом здійснення публіч-

ного адміністрування) має принципові відмінності від теорії державного управління, яке відповідно, здійснюють органи державного управління [1]. Так, нижче ми зупинимось на відмінностях публічної адміністрації як органу і як процесу (адже цей термін може розумітись в обох варіантах значень, а часто і у двох одночасно).

У адміністративному праві західноєвропейських країн та країн Північної Америки, публічна адміністрація переважно визначається як сукупність органів та установ, які реалізують публічну владу шляхом виконання закону, підзаконних актів та вчинення інших дій у публічних інтересах [2].

Закордоном поняття «публічна адміністрація» часто використовується без його належного визначення, наприклад, у документах щодо вступу до Європейського Союзу мова йде про те що: «публічна адміністрація відповідальна за використання та контроль виконання політики Співтовариства у всіх країнах-членах Європейського Союзу, від імені відповідного уряду [3, с. 12].

Слід зазначити, що фахівці все ще не виокремили однозначної та сталої теорії щодо досліджуваної дефініції. Існує дуже багато варіацій та думок з цього приводу, дехто вважає, що публічну адміністрацію необхідно розглядати у двох аспектах: структурному та процедурному.

Відповідно до структурного підходу публічна адміністрація окреслюється як сукупність різних організацій, які виконують публічні функції. Що ж стосується процедурного підходу, то це сукупність організаційних дій, діяльності та заходів, які виконуються різними суб'єктами та інституціями [4, с. 10].

З наведених вище суджень можна почерпнути думку, що публічне адміністрування з точки зору процедурного аспекту, слід розглядати як сукупність організаційних дій, заходів, які виконуються визначеними інституціями.

Дехто ж пропонує теорію, згідно якої до публічної адміністрації слід віднести сукупність державних і недержавних суб'єктів публічної влади, ключовими структурними елементами якої є, по-перше, органи виконавчої влади і, по-друге, виконавчі органи місцевого самоврядування [5, с. 65–68].

Такий плюралізм думок вчених спонукає більш детально розглянути історію виникнення та зародження інституту публічного адміністрування як самостійної правової одиниці, яке, в свою чергу, виступає засобом реалізації прав та охоронюваних законом інтересів.

Історично так склалося, що на початку ХХІ століття у ряді країн громадяни стали незадоволеними роботою своїх урядів та якістю наданих ними публіч-

них послуг. Це стало причиною великої кількості проведених урядових реформ з багатьма напрямками удосконалення своєї роботи та зменшення кількості податків, які збиралися на реалізацію державних ідей. Ці реформи сприяли покращенню функціонуванню виконавчих гілок влади.

Велика кількість соціально-економічних, політичних та інституційних чинників спричинила появу нової форми управління в публічному секторі.

Нові правила вимагали застосування усучаснених підходів до управління: удосконалення традиційних методів управління, які формувалися на використанні владних повноважень та сталих бюрократичних процедурах, на такі, що націлені на надання якісних публічних послуг.

Удосконалення урядів та методів їх роботи спричинило заміну традиційних механізмів та важелів впливу в сфері управління на ринкові: наказ і контроль переродились у мотивацію та ціль на результат.

Якісна робота державних інститутів, використання ринкових форм управління, децентралізація, ціль на результат, а не на саму процедуру — головні чинники, що стали основою зародження нової форми управління у державах.

Запропонована М. Вебером теорія ідеальної бюрократії отримала шквал негативної критики наприкінці ХХ століття [6]. Її суть полягала у тому, що лише завдяки чіткій управлінській ієрархії та дотриманню жорстких правил можна очікувати значного підвищення ефективності управління, але вже на той час стало зрозуміло, що це не так.

Розвиток науки управління значно підсилювся виникненням поведінкової теорії менеджменту, за нею людський фактор в управлінні ставав на перше місце. Управління — мистецтво виконувати роботу через інших людей [7, с. 17].

Така наукова думка вказувала на те, що підвищити дієвість управління, можна шляхом підвищення ефективності використання людських ресурсів.

Поняття «публічне адміністрування», свого часу замінило визначення «публічне управління», що вперше зробив у своїх висловлюваннях англійський державний службовець Кілінг Д. у 1972 р. [8, с. 15].

Публічне управління — це пошук у найкращий спосіб використання ресурсів задля досягнення пріоритетних цілей державної політики [8, с. 15].

З метою покращення роботи та ефективності всього публічного апарату і виникла нова стратегія управління у публічній сфері, необхідність модернізації організаційних структур та їх процедур, які вони здійснюють, були першоджерелом змін.

Є велика кількість наукових визначень публічного адміністрування та публічного управління.

Визначення «публічне адміністрування» має такі тісно пов'язані значення:

- цілісний державний апарат, який фінансується за рахунок державного бюджету і відповідає за управління і координацію роботи виконавчої гілки влади та її взаємодію з іншими зацікавленими сторонами в державі, суспільстві та зовнішньому середовищі;
- управління та реалізація різних урядових заходів, що пов'язані з виконанням законів, постанов та рішень уряду та управління, що пов'язане з наданням публічних послуг [9].

Однак, існує судження, з яким важко не погодитись, згідно якого даний інститут не що інше, як діяльність відповідних структурних утворень із виконання функцій, спрямованих на реалізацію публічного інтересу (інтерес соціальної спільноти, що легалізований і задоволений державою) [10, с. 31–32].

Аналізуючи підходи фахівців можна виокремити ключову складову публічного адміністрування, яка присутня у їх судженнях — дія даного інституту спирається на державну владу.

Має місце теорія, згідно якої публічна адміністрація — це соціально керована система, що включає органи публічного управління і адміністративні структури, (тут ув'язуються і органи і їх діяльність) службовці яких виконують завдання, пов'язані з реалізацією функцій цих органів та наданих ним повноважень і надають публічні послуги громадянам [11, с. 34].

Отже публічна адміністрація — це організація і діяльність органів та установ, підпорядкованих політичній владі, які забезпечують виконання закону та здійснюють інші адміністративні функції

в публічних інтересах. До цієї системи входять насамперед органи виконавчої влади (теорія публічної адміністрації не відмінняє теорії розподілу влад на виконавчу, законодавчу і судову) та виконавчі структури органів місцевого самоврядування, а також державна служба та служба в органах місцевого самоврядування [12, с. 20–28].

Науковці вбачають в публічному адмініструванні також систему органів і установ, які наділені владними повноваженнями й у межах покладених на них функціональних обов'язків організовують і здійснюють діяльність щодо задоволення загальних публічних інтересів [13, с. 9].

Думка, що публічна адміністрація: «це складне поєднання процесів, структур і відносин по реалізації публічної влади з метою стратегічного створення і реалізації наявних ресурсів у нове матеріальне та духовне багатство» [14], теж має місце та виділяється своєю оригінальністю стосовно своєї мети.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, логічно було б дотримуватись передусім структурного підходу, згідно якого публічна адміністрація буде передусім розглядатись як сукупність органів держави та інших публічних інституцій, покликаних організовувати ефективне функціонування суспільства. Проте не варто було б відкидати і процедурний підхід, оскільки діяльність такої структури є логічним продовженням її організаційних зв'язків і функціонального навантаження.

Отже більшою мірою публічна адміністрація є суб'єктом і в певному значенні водночас залишається процесом діяльності даного суб'єкта, нерозривно з ним пов'язаним як зміст і форма у філософсько-категоріальному сенсі.

Література

1. Реєстраційна діяльність публічної адміністрації: організаційно-правовий аспект: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2012. 204 с.
2. Міщук Є. В. Організація діяльності керівників публічних адміністрацій на сучасному етапі розвитку публічного управління в Україні // Електронний журнал: Ефективна економіка, 2016. № 10.
3. Стратегия за модернизирание на държавната администрация от присоединяване към интегриране. 2003–2006. Приета с Решение № 671 на Министерския съвет от 24.09.2003 г. С.: 2003. 19 с.
4. Школик А. М. Порівняльне адміністративне право: навч. посібник для юрид. фак. та фак. міжнар. відносин. Львів: ЗУКЦ, 2007. 308 с.
5. Авер'янов В. Б. Актуальні завдання створення нового законодавства про державну службу в Україні // Юридичний журнал. 2005. № 742. С. 6–68.
6. Босак О. З. Публічне управління як нова модель управління у державному секторі. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10bozuds> (дата звернення: 21.08.2020).
7. Mary P. Follett. Creating Democracy, Transforming Management, Tonn, Joan C., New Haven: Yale University Press, 2003. 366 p.

8. Keeling D. Management in Government / D. Keeling (1972). London: Allen & Unwin.
9. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / В. И. Даль. М.: Рус. яз., 1999. Т. 3: П. 1999. С. 535.
10. Погорілко В. Ф. Публічна влада. Юридична енциклопедія: в 6 т. К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5. 736 с.
11. Арабаджийски Н. Организация на публичната администрация в Република България. София: Изд-во Нов български университет, 2010. 309 с.
12. Колпаков В. К. Административне право України: підручник / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко. К.: Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
13. Реєстраційна діяльність публічної адміністрації: організаційно-правовий аспект: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2012. 204 с.
14. Лахижа М. Дефініція поняття «публічна адміністрація» в Республіці Болгарія. URL: [http:// www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2012-3/doc/1/03](http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2012-3/doc/1/03) (дата звернення: 19.08.2020).

References

1. Rejestracijna dijalnistj publichnoji administraciji: orghanizacijno-pravovij aspekt: monoghrafija. Ljviv: LjvDUVS, 2012. 204 s.
2. Mishhuk Je. V. Orghanizacija dijalnosti kerivnykiv publichnykh administracij na suchasnomu etapi rozvytku publichnogho upravlinnja v Ukraini // Elektronnyj zhurnal: Efektyvna ekonomika, 2016. # 10.
3. Strateghyja za modernyzyrane na dyzhavnata admynystracyja ot prysoedyjavane kym ynteghryrane. 2003–2006. Pryeta s Reshenye # 671 na Mynysterskyja svet ot 24.09.2003 gh. S.: 2003. 19 s.
4. Shkolyk A. M. Porivnjajlne administratyvne pravo: navch. posibnyk dlja juryd. fak. ta fak. mizhnar. vidnosyn. Ljviv: ZUKC, 2007. 308 s.
5. Aver'janov V. B. Aktualjni zavdannja stvorennja novogho zakonodavstva pro derzhavnu sluzhbu v Ukraini // Jurydychnyj zhurnal. 2005. # 742. S. 6–68.
6. Bosak O. Z. Publichne upravlinnja jak nova modelj upravlinnja u derzhavnomu sektori. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10bozuds> (data zvernennja: 21.08.2020).
7. Mary P. Follett. Creating Democracy, Transforming Management, Tonn, Joan C., New Haven: Yale University Press, 2003. 366 p.
8. Keeling D. Management in Government / D. Keeling (1972), London: Allen & Unwin.
9. Dalj V. Y. Tolkovj slovarj zhyvogho velykorusskogho jazyka: v 4 t. / V. Y. Dalj. M.: Rus. jaz., 1999. Т. 3: P. 1999. S. 535.
10. Poghorilko V. F. Publichna vlada. Jurydychna encyklopedija: v 6 t. K.: Ukrajinsjka encyklopedija im. M. P. Bazhana, 2003. Т. 5. 736 s.
11. Arabadzhyjsky N. Orghanyzacyja na publichnata admynystracyja v Republyka Bŭlgaryja. Sofyja: Yzd-vo Nov bŭlgarsky universytet, 2010. 309 s.
12. Kolpakov V. K. Administratyvne pravo Ukrajiny: pidruchnyk / V. K. Kolpakov, O. V. Kuzjmenko. K.: Jurinkom Inter, 2003. 544 s.
13. Rejestracijna dijalnistj publichnoji administraciji: orghanizacijno-pravovij aspekt: monoghrafija. Ljviv: LjvDUVS, 2012. 204 s.
14. Lakhyzha M. Definicija ponjattja «publichna administracija» v Respublici Bolgharija. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2012-3/doc/1/03> (data zvernennja: 19.08.2020).

Драчевська Ольга Олександрівна

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

Драчевская Ольга Александровна

соискатель

Научно-исследовательского института публичного права

Drachevska Olha

Degree Seeker of the

Scientific Institute of Public Law

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-11-6535

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ

STATE REGULATION OF BANKING ACTIVITY IN UKRAINE

Анотація. Стаття присвячена аналізу наукових підходів до трактування понять «державне регулювання», «державне регулювання банківської діяльності», «банківське регулювання» та заходам, на яких базується державне регулювання банківської діяльності.

Аналіз наукової літератури з різних галузей дає змогу зробити висновок про те, що науковці неоднозначно тлумачать термін «державне регулювання банківської діяльності». Найчастіше державне регулювання банківської діяльності розглядають як систему заходів, за допомогою яких держава через уповноважені органи регулює напрями діяльності банків.

Вітчизняний законодавець поняття «банківське регулювання» розглядає як одну із функцій Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства. Головною метою банківського регулювання є безпека та фінансова стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів.

Наголошено на важливості державного регулювання банківської діяльності як невід'ємної складової державної політики. Ефективне державне регулювання банківської діяльності повинно забезпечити стабільну та безперерйну роботу банківської системи, гарантувати надання банками якісних послуг вкладникам і позичальникам та захист їх інтересів.

Розглянуто превентивні та протекційні заходи, на яких базується державне регулювання банківської діяльності в Україні. Превентивні заходи мають реалізуватися через затвердження обов'язкових для виконання норм. Вживання протекційних заходів має передбачати захист від загрозливої для банку ситуації, що вже склалася. Приділено увагу також формам, в яких здійснюється державне регулювання діяльності банків Національним банком України. Такими формами є адміністративне регулювання та індикативне регулювання.

Ключові слова: державне регулювання, банківське регулювання, банківська діяльність, Національний банк України.

Аннотация. Статья посвящена анализу научных подходов к трактовке понятий «государственное регулирование», «государственное регулирование банковской деятельности», «банковское регулирование» и мер, на которых базируется государственное регулирование банковской деятельности.

Анализ научной литературы по различным отраслям позволяет сделать вывод о том, что ученые неоднозначно толкуют термин «государственное регулирование банковской деятельности». Чаще всего государственное регулирование

банківської діяльності розглядають як систему заходів, з допомогою яких держава через уповноважені органи регулює напрямки діяльності банків.

Отечественный законодатель понятие «банківське регулювання» розглядає як одну з функцій Національного банку України, яка заключається в створенні системи норм, регулюючих діяльність банків, визначаючи загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства. Головною метою банківського регулювання є безпека і фінансова стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів.

Підкреслено важливість державного регулювання банківської діяльності як неотъемлемої складової державної політики. Ефективне державне регулювання банківської діяльності повинно забезпечити стабільну і безперервну роботу банківської системи, гарантувати надання банками якісних послуг вкладникам і позичальникам і захист їх інтересів.

Розглянуті превентивні і протекційні заходи, на яких базується державне регулювання банківської діяльності в Україні. Превентивні заходи повинні реалізовуватися через затвердження обов'язкових для виконання норм. Використання протекційних заходів повинно передбачати захист від загрожуючої для банку ситуації вже скланої. Увага приділена також формам, в яких здійснюється державне регулювання діяльності банків Національним банком. Такими формами є адміністративне регулювання і індикативне регулювання.

Ключові слова: державне регулювання, банківське регулювання, банківська діяльність, Національний банк України.

Summary. The article is devoted to the analysis of scientific approaches to the interpretation of the concepts of «state regulation», «state regulation of banking», «banking regulation» and the measures on which the state regulation of banking is based.

An analysis of the scientific literature in various fields allows us to conclude that scholars ambiguously interpret the term «state regulation of banking.» Most often, state regulation of banking is seen as a system of measures by which the state through authorized bodies regulates the activities of banks.

The domestic legislator considers the concept of «banking regulation» as one of the functions of the National Bank of Ukraine, which is to create a system of norms governing the activities of banks, determine the general principles of banking, banking supervision, liability for violations of banking legislation. The main purpose of banking regulation is security and financial stability of the banking system, protection of the interests of depositors and creditors.

The importance of state regulation of banking as an integral part of public policy is emphasized. Effective state regulation of banking activities should ensure stable and uninterrupted operation of the banking system, guarantee the provision of quality services by banks to depositors and borrowers and protect their interests.

Preventive and protective measures on which the state regulation of banking activity in Ukraine is based are considered. Preventive measures should be implemented through the approval of mandatory regulations. The application of protective measures should provide protection against the already threatening situation for the bank. Attention is also paid to the forms in which state regulation of banks by the National Bank is carried out. Such forms are administrative regulation and indicative regulation.

Key words: state regulation, banking regulation, banking activity, National Bank of Ukraine.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Державне регулювання банківської діяльності відіграє важливу роль у підтриманні стабільності банківської системи і забезпеченні ефективного розвитку фінансового ринку. Однак досвід минулих років свідчить про неналежний рівень банківського регулювання, що призвело до кризи і виведення значної кількості банків з ринку. З огляду на це, виникає необхідність в удосконаленні механізмів регулювання банківської діяльності і обумовлює актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання

державного регулювання банківської діяльності активно досліджувалося різними науковцями серед них: О. Любунь, Р. Михайлюк, Ю. Мохова, В. Пасічник, Н. Рогова, О. Фурман, О. Хаб'юк, О. Щуревич та ін.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у формуванні власного бачення на основі аналізу публікацій і нормативного матеріалу внутрішньо несуперечливої концепції державного регулювання банківської діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Діяльність банків у більшості країн світу регулюється і контролюється державними органами значно ретельніше у порівнянні з іншими

фінансовими посередниками. Однією з причин посиленої уваги з боку держави до діяльності банків є прагнення забезпечити стабільну та безперебійну роботу як окремих банків, так і банківської системи у цілому з метою гарантування надання банками якісних послуг вкладникам і позичальникам, захисту їх інтересів, забезпечення прозорості банківського сектора, підвищення ефективності фінансової системи в цілому. Потреба у державному регулюванні банківської діяльності пов'язана з багатьма причинами, значення яких особливо посилюється у період розгортання кризових явищ в економіці держави. Регулювання банківської діяльності — важлива складова економічної політики держави. Успіх діяльності банківських установ залежить від ступеня довіри населення до банків. Коли вкладники будуть впевнені, що держава захищає їхні інтереси, що у випадку банкрутства банку їхні вклади разом із відсотками будуть повернені, то нестимуть до банку свої заощадження, а це один із чинників забезпечення стабільного розвитку всієї банківської системи [1, с. 78–79].

Регулювання набуває державно-владного характеру тоді, коли воно має такі властивості: а) здійснюється в публічних інтересах; б) ґрунтується на імперативному методі (відносинах влади і підпорядкування), приймає характер обов'язку дотримання об'єктом регулювання нормативних актів та індивідуально-правових приписів; в) реалізується органами державної влади або спеціально уповноваженими на те законом суб'єктами; г) здійснюється у правовій формі [2, с. 12].

Поняття «державне регулювання банківської діяльності» має різні дефініції.

Науковці О. Орлюк та О. Любунь розглядають державне регулювання банківської діяльності як одну із «форм державного управління, що є системою заходів, за допомогою яких держава через центральний банк (або інший уповноважений орган) забезпечує стабільне та безпечне функціонування банків, а також попереджає дестабілізуючі процеси у банківському секторі» [3].

В. І. Міщенко, А. П. Яценюк, В. В. Коваленко, О. Г. Корнєва твердять, що під державним регулюванням банківської діяльності розуміється «відповідна правова база, тобто закони, що регламентують діяльність банків, а також ухвалення відповідними установами, уповноваженими державою, що регламентують функціонування банків у вигляді нормативних актів, інструкцій, директив. Положення базуються на чинному законодавстві, конкретизують та роз'яснюють основні пункти законів та визначають межі поведінки банків, які сприяють

надійному та ефективному функціонуванню банківської системи» [4, с. 47–48].

Н. Рогова робить висновок, що «державне регулювання банківської діяльності містить такий компонент, як нагляд, оскільки воно неможливе без контролю» [5].

М. Паласевич-Дрогобицький пропонує таке визначення: державне регулювання банківської діяльності — це застосування державою системи заходів та інструментів впливу на банківську сферу для досягнення важливих суспільних цілей [6].

Державне регулювання банківської діяльності пропонують розглядати і як систему важелів впливу держави на банківський сектор, яка через засоби (інструменти, форми, методи) забезпечує досягнення єдиної мети — ефективного функціонування фінансового сектору економіки України [7].

Державне регулювання банківської діяльності є централізованим впливом на банківську систему і його, на думку Михайлюк Р., можна розуміти як комплекс заходів щодо регламентації банківських операцій, встановлення кількісних та якісних обмежень параметрів банківської діяльності, а також створення належних макроекономічних умов функціонування з метою забезпечення стабільного розвитку та фінансової стійкості банків [8, с. 32].

К. Івченко, стверджував, що державне регулювання банківської системи — це система заходів, за допомогою яких держава через центральний банк (або інший уповноважений орган), шляхом прийняття відповідних нормативно-правових актів, які визначають основи банківської системи, регулює напрями діяльності банків, забезпечує їх стабільне функціонування та визначає відповідні заходи впливу в особі відповідних органів на суб'єктів банківської системи [9].

Крім терміну «державне регулювання банківської діяльності» використовують ще і термін «банківське регулювання».

В енциклопедії банківської справи України зазначено, що банківське регулювання — це одна із функцій держави, що полягає у створенні системи норм, що регламентують і регулюють діяльність банків, визначають її загальні принципи, порядок банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства [10].

Досить схоже визначення надає Пасічник В. В., який зазначає, що під банківським регулюванням мають на увазі розробку та видання уповноваженими органами на підставі законів нормативно-правових актів, які регламентують види і способи банківської діяльності [11].

Поляков В. П. визначає «банківське регулювання» як систему заходів, за допомогою яких держава через

центрального банку забезпечує стабільне й безпечне функціонування банківської системи [12, с. 139].

На думку Хаб'юка О., банківське регулювання — це формування та застосування державою заходів впливу на банківську сферу для досягнення державних цілей (забезпечення грошового обігу, стабільність банківської системи, уникнення монополізації, усунення недоліків міжнародної діяльності банків тощо) [13, с. 25].

Відповідно до Закону України «Про Національний банк України» банківське регулювання — одна із функцій Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства.

Крім Національного банку України, варто згадати і інші державні органи, які впливають на банківську діяльність, серед них: Міністерство фінансів України, Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, Державна податкова служба України, Антимонопольний комітет України, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Рівень впливу на банківську систему цих органів досить різний, але вони відіграють важливу роль у банківській сфері.

Державне регулювання банківської діяльності в Україні базується на превентивних та протекційних заходах. Превентивні заходи мають реалізовуватися через затвердження обов'язкових для виконання норм, які поділяють на функціональні та інституційні. Дані норми регулюють ризики за операціями банківських установ [14, с. 95].

Вживання протекційних заходів має передбачати захист від загрозливої для банку ситуації, що вже склалася, котра може спричинити неплатоспроможність, банкрутство, збитки. Протекційні заходи, зокрема, повинні включати: функціонування Фонду гарантування вкладів фізичних осіб; рефінансування банківських установ центральним банком; формування банками резерву для відшкодування можливих утрат за позичками та іншими активами; цільову допомогу інших фінансових органів [15, с. 60].

Державне регулювання діяльності банків здійснюється Національним банком України у таких формах як адміністративне регулювання та індикативне регулювання [16].

В основу адміністративного регулювання покладено використання засобів впливу переважно організаційно-владного характеру. За допомогою

адміністративного регулювання забезпечується нормальне функціонування банківської системи України відповідно до вимог законодавства та нормативно-правових актів НБУ. На відміну від адміністративного, індикативне регулювання передбачає використання комплексу змінних індикаторів фінансової сфери, що дають змогу Національному банку України за допомогою інструментів (засобів і методів) грошово-кредитної політики здійснювати регулювання грошового обігу та кредитування економіки з метою забезпечення стабільності грошової одиниці України як монетарної передумови для економічного зростання та підтримки високого рівня зайнятості населення [17, с. 16].

Необхідність державного регулювання банківської сфери зумовлена розвитком ринкової економіки, позаяк між банками триває жорстка конкурентна боротьба, що супроводжується подекуди неналежною оцінкою банками ризиковості певних операцій з метою максимізації прибутку та задоволення інтересів клієнтів. Підвищення ризиковості операцій окремого банку може призвести до його банкрутства. Проте банкрутство певного банку є негативним моментом не лише для його власників, вкладників і кредиторів, а й для банківської системи та економіки в цілому, оскільки підриває довіру суб'єктів господарювання та населення як до банківської системи, так і до фінансового ринку держави. Іншим аспектом, що зумовлює необхідність державного регулювання банківської сфери, є суспільний характер діяльності банків. Більшість банків за формою власності є приватними, а основною метою їх діяльності є отримання прибутку. Одночасно банки виконують суспільно необхідні функції (акумулювання, збереження і перерозподіл грошових коштів населення і суб'єктів господарювання, розрахунково-касове обслуговування підприємств та громадян), тому регулювання діяльності банків є обґрунтованим і необхідним завданням держави [18].

Регулювання банківської діяльності повинно сприяти насамперед підвищенню рівня довіри до національної банківської системи та її елементів, сприяти довгостроковій стійкості банківського сектору, що забезпечить належний рівень фінансової безпеки держави. Окрім того, формування ефективного регулювання банківської діяльності потребує також врахування специфіки взаємозв'язку макроекономічних і монетарних параметрів, яка притаманна економіці на сучасному етапі її розвитку. Важливість ефективного регулювання банківської діяльності насамперед зумовлюється необхідністю забезпечення стабільності банківського сектору, нагляду за функціонуванням фінансових установ

і захисту прав споживачів банківських послуг. За умов пошуку оптимального варіанту забезпечення фінансової безпеки і стабільності, з одного боку, та необхідністю економічного зростання і ринкової ефективності — з іншого постає важливе питання вибору найбільш ефективного інструментарію регулювання банківської діяльності, який буде чинити стимулювальний вплив на реформування банківської системи та забезпечувати позитивний ефект для всіх суб'єктів економічної системи [19].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Незважаючи на різні погляди науковців на зміст банківського регулювання, його важливість для функціонування банківської системи і економіки держави є очевидною. Поряд з цим,

існує ряд проблемних питань у досліджуваній сфері, які потребують невідкладного вирішення. Зокрема, слід розробити та імплементувати оптимальну модель правового регулювання операцій банків з пов'язаними особами, що мінімізує ризики виникнення неплатоспроможності банків. Важливим напрямком вдосконалення банківського регулювання є також розробка нових підходів до оцінки «якості» активів банків та визначення рівня їх стійкості у існуючих соціально-економічних умовах. Не менш важливою, є розробка спеціальних (особливих) заходів банківського регулювання в умовах виникнення глобальних ризиків. Яскравим прикладом таких є карантинні обмеження, викликані світовою пандемією, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2.

Література

1. Щуревич О. І. Система банківського регулювання та нагляду в умовах відкритої економіки України: дис. канд. екон. наук: 08.00.08. Львів, 2017. 250 с.
2. Тулай Е. Ю. Финансово-правовое регулирование банковской деятельности в Российской Федерации / Е. Ю. Тулай. Томск: Изд-во НТЛ, 2010. 184 с.
3. Любунь О. С. Національний банк України: основні функції, грошово-кредитна політика, регулювання банківської діяльності / О. С. Любунь, В. С. Любунь, І. В. Іванець. К.: ЦНЛ, 2004. 351 с.
4. Міщенко В. І., Яценюк А. П., Коваленко В. В., Коренева О. Г. Банківський нагляд: навч. посіб. К.: Знання, 2008. 406 с.
5. Рогова Н. Деякі теоретичні аспекти державного регулювання банківської діяльності // Економіка України. 2004. № 4. С. 36–39.
6. Паласевич-Дрогобицький М. Б. Теоретико-методологічні засади державного регулювання банківської діяльності // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. 2007. Вип. 17.7. С. 245–250.
7. Мохова Ю. Л. Особливості розвитку державного регулювання банківської діяльності в Україні // Держава та регіони Серія: Державне управління. 2017. № 1 (57). С. 69–73.
8. Михайлюк Р. Особливості регулювання діяльності банків в Україні та напрямки підвищення його ефективності // Вісник ТНЕУ. 2001. № 3. С. 31–39.
9. Івченко К. А. Шляхи вдосконалення банківського законодавства України // Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць. Одеса: Вид-во Національний університет «Одеська юридична академія», 2013. Вип. 49. С. 237–245.
10. Енциклопедія банківської справи України / редкол.: В. С. Стельмах (голова) та ін. К.: Молодь, ІнЮре, 2001. 680 с.
11. Пасічник В. В. Банківський нагляд правові засади та проблеми здійснення // Банківське право України / під заг. ред. А. О. Селіванова. К.: Ін Юре, 2000. 368 с.
12. Поляков В. П. Структура и функции центральных банков. Зарубежный опыт / В. П. Поляков, Л. А. Москвина. М.: ИНФРА-М, 1996. 192 с.
13. Хаб'юк О. Банківське регулювання та нагляд через призму рекомендацій Базельського комітету: монографія / О. Хаб'юк. Івано-Франківськ: ОІППО; Снятин: ПрутПринт, 2008. 260 с.
14. Інституційне регулювання банківської діяльності в Україні: монографія / за заг. ред. С. К. Реверчука. Львів: Магнолія-2006, 2012. 248 с.
15. Фурман О. М. Державне регулювання діяльності банків // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2019. № 1 (106) С. 56–62.
16. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
17. Коваленко В. В. Банківський нагляд: навчальний посібник. Суми: УАБС НБУ, 2007. 262 с.
18. Адамик Б. Методологічне обґрунтування державного регулювання банківської діяльності // Світ Фінансів. 2010. № 4. С. 28–38.

19. Малахова О. Л. Регулювання діяльності банків у контексті забезпечення фінансової безпеки держави // Гроші, фінанси і кредит, 2017. Випуск 17. С. 684–691.

References

1. Shhurevych O. I. Systema bankivskogho rehuljuvannja ta naghladu v umovakh vidkrytoji ekonomiky Ukrainy: dys. kand. ekon. nauk: 08.00.08. Ljviv, 2017. 250 s.
2. Tuljaj E. Ju. Fynansovo-pravovoe rehulyrovanye bankovskoj dejatel'nosti v Rossyjskoj Federacyy / E. Ju. Tuljaj. Tomsk: Yzd-vo HTJ'I, 2010. 184 s.
3. Ljubunj O. S. Nacional'nyj bank Ukrainy: osnovni funkciony, ghroshovo-kredytna polityka, rehuljuvannja bankivskoji dijal'nosti / O. S. Ljubunj, V. S. Ljubunj, I. V. Ivanecj. K.: CNL, 2004. 351 s.
4. Mishhenko V. I., Jacenjuk A. P., Kovalenko V. V., Korenjeva O. Gh. Bankivskij naghlyad: navch. posib. K.: Znan-nja, 2008. 406 s.
5. Roghova N. Dejaki teoretychni aspekty derzhavnogho rehuljuvannja bankivskoji dijal'nosti // Ekonomika Ukra-jiny. 2004. #4. S. 36–39.
6. Palasevych-Drohobycjkyj M. B. Teoretyko-metodologichni zasady derzhavnogho rehuljuvannja bankivskoji dijal'nosti // Naukovyj visnyk Nacional'nogho lisotekhnichnogho universytetu Ukrainy. 2007. Vyp. 17.7. S. 245–250.
7. Mokhova Ju. L. Osoblyvosti rozvytku derzhavnogho rehuljuvannja bankivskoji dijal'nosti v Ukraini // Derzha-va ta rehiony Serija: Derzhavne upravlinnja. 2017. #1 (57). S. 69–73.
8. Mykhajljuk R. Osoblyvosti rehuljuvannja dijal'nosti bankiv v Ukraini ta naprjamky pidvyshhennja jogho efek-tyvnosti // Visnyk TNEU. 2001. #3. S. 31–39.
9. Ivchenko K. A. Shljakhy vdoskonalennja bankivskogho zakonodavstva Ukrainy // Aktualni problemy polityky: zb. nauk. pracj. Odesa: Vyd-vo Nacional'nyj universytet «Odesjka jurydychna akademija», 2013. Vyp. 49. S. 237–245.
10. Encyklopedija bankivskoji spravy Ukrainy / redkol.: V. S. Stelmakh (gholova) ta in. K.: Molodj, InJure, 2001. 680 s.
11. Pasichnyk V. V. Bankivskij naghlyad pravovi zasady ta problemy zdijsnennja // Bankivske pravo Ukrainy / pid zagh. red. A. O. Selivanova. K.: In Jure, 2000. 368 s.
12. Poljakov V. P. Struktura y funkciony central'nykh bankov. Zarubezhnyj opyt / V. P. Poljakov, L. A. Moskovkina. M.: YNFRA-M, 1996. 192 s.
13. Khab'juk O. Bankivske rehuljuvannja ta naghlyad cherez pryzmu rekomendacij Bazel'skogho komitetu: monohrafija / O. Khab'juk. Ivano-Frankivsk: OIPPO; Snjatyn: PrutPrynt, 2008. 260 s.
14. Instytucijne rehuljuvannja bankivskoji dijal'nosti v Ukraini: monohrafija / za zagh. red. S. K. Reverchuka. Ljviv: Maghnolija-2006, 2012. 248 s.
15. Furman O. M. Derzhavne rehuljuvannja dijal'nosti bankiv // Derzhava ta rehiony. Serija: Ekonomika ta pidpry-jemnyctvo. 2019. # 1 (106). S. 56–62.
16. Pro banky i bankivsku dijal'nistj: Zakon Ukrainy vid 07.12.2000 # 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
17. Kovalenko V. V. Bankivskij naghlyad: navchal'nyj posibnyk. Sumy: UABS NBU, 2007. 262 s.
18. Adamyk B. Metodologichne obgruntuvannja derzhavnogho rehuljuvannja bankivskoji dijal'nosti // Svit Fi-nansiv. 2010. #4. S. 28–38.
19. Malakhova O. L. Rehuljuvannja dijal'nosti bankiv u konteksti zabezpechennja finansovoi bezpeky derzhavy // Ghroshi, finansy i kredyt, 2017. Vypusk 17. S. 684–691.

УДК 342.14:352 (477)

Іваненко Микола Михайлович

здобувач

Київського кооперативного інституту бізнесу і права

Иваненко Николай Михайлович

соискатель

Киевского кооперативного института бизнеса и права

Ivanenko Mykola

PhD Student of the

Kyiv Cooperative Institute of Business and Law

Науковий керівник:

Курило Володимир Іванович

доктор юридичних наук, професор,

член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України

Національний університет біоресурсів і природокористування України

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-11-6460

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ОБСЛУГОВУЮЧИХ
КООПЕРАТИВІВ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ**

**АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ОБСЛУЖИВАЮЩИХ
КООПЕРАТИВОВ ОРГАНАМИ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ**

**ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION ACTIVITIES
OF AGRICULTURAL SERVICE COOPERATIVES
BY LOCAL GOVERNMENT BODIES**

Анотація. У статті досліджено проблеми адміністративно-правового регулювання діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів органами місцевого самоврядування, зокрема, формування останніми нормативно-правової бази регулювання діяльності дрібних сільськогосподарських товаровиробників (особистих селянських та фермерських господарств, фізичних осіб-аграріїв), які наразі не мають належної державної підтримки по причині трансформації законодавства. Визначено необхідність організаційно-правової участі місцевої влади у формуванні кооперативного сегмента аграрного ринку та у подоланні існуючих проблем кооперативів, серед яких: слабка матеріальна база, відсутність кваліфікованих кадрів, недостатня обізнаність селян у перевагах об'єднання зусиль на умовах кооперації тощо. Здійснено аналіз нормативно-правових актів за проблематикою дослідження (закони України «Про сільськогосподарську кооперацію» та «Про місцеве самоврядування в Україні» та встановлено, що основні засади адміністративно-правової підтримки кооперативів органами місцевого самоврядування полягають у формуванні локальних нормативно-правових актів (програм), що формують сприятливе середовище купівельно-збутової діяльності таких кооперативів та надання ними інших послуг для ефективної діяльності на території відповідної територіальної громади виробників сільськогосподарської продукції усіх організаційно-правових форм. Здійснено аналіз реального стану справ щодо розвитку обслуговуючої кооперативної діяльності у сільській місцевості та визначено, що у межах територій сільських територіальних громад процес створення кооперативів є повільним та нестабільним. Запропоновано адміністративно-правові вектори формування органами місцевого самоврядування програм удосконалення

функціонування та розвитку кооперативів та обґрунтовано перспективи розвитку аграрної сфери від реалізації таких програм.

Ключові слова: аграрний сектор, аграрний ринок, адміністративно-правове регулювання, місцева громада, нормативно-правовий акт, орган місцевого самоврядування, сільськогосподарський обслуговуючий кооператив.

Аннотация. В статье исследованы проблемы административно-правового регулирования деятельности сельскохозяйственных обслуживающих кооперативов органами местного самоуправления, в частности, формирование последними нормативно-правовой базы регулирования деятельности мелких сельскохозяйственных товаропроизводителей (личных крестьянских и фермерских хозяйств, физических лиц-аграриев), которые пока не имеют надлежащей государственной поддержки по причине трансформации законодательства. Определена необходимость организационно-правового участия местных властей в формировании кооперативного сегмента аграрного рынка и в преодолении существующих проблем кооперативов, среди которых: слабая материальная база, отсутствие квалифицированных кадров, недостаточная осведомленность крестьян в преимуществах объединения усилий на условиях кооперации и тому подобное. Осуществлен анализ нормативно-правовых актов по проблематике исследования (законы Украины «О сельскохозяйственной кооперации» и «О местном самоуправлении в Украине» и установлено, что основные принципы административно-правовой поддержки кооперативов органами местного самоуправления заключаются в формировании локальных нормативно-правовых актов (программ), которые сформируют благоприятную среду покупательно-сбытовой деятельности таких кооперативов и предоставления ими других услуг для эффективной деятельности на территории соответствующей территориальной общины производителей сельскохозяйственной продукции всех организационно-правовых форм. Осуществлен анализ реального состояния дел по развитию обслуживающей кооперативной деятельности в сельской местности и определено, что в пределах территорий сельских территориальных общин процесс создания кооперативов является медленным и нестабильным. Предложены административно-правовые векторы формирования органами местного самоуправления программ усовершенствования функционирования и развития кооперативов и обоснованы перспективы развития аграрной сферы от реализации таких программ.

Ключевые слова: аграрный сектор, аграрный рынок, административно-правовое регулирование, местная община, нормативно-правовой акт, орган местного самоуправления, сельскохозяйственный обслуживающий кооператив.

Summary. The article examines the problems of administrative and legal regulation of agricultural service cooperatives by local governments, in particular, the formation of the latter regulatory framework for regulating the activities of small agricultural producers (private farms, individuals, farmers), which currently do not have adequate state support. the reason for the transformation of legislation. The need for organizational and legal participation of local authorities in the formation of the cooperative segment of the agricultural market and in overcoming the existing problems of cooperatives, including: weak material base, lack of qualified personnel, lack of awareness of farmers in the benefits of joint efforts, etc. An analysis of regulations on research (laws of Ukraine «On Agricultural Cooperation» and «On Local Self-Government in Ukraine» and found that the basic principles of administrative and legal support of cooperatives by local governments are the formation of local regulations (programs), which form a favorable environment for purchasing and marketing activities of such cooperatives and their provision of other services for effective activities in the relevant territorial community of agricultural producers of all organizational and legal forms. The analysis of the real state of affairs on the development of service cooperatives in rural areas within the territories of rural territorial communities the process of creation of cooperatives is slow and unstable. Vectors of administrative and legal formation by local governments of programs of improvement of functioning and development are offered cooperatives and substantiated the prospects for the development of the agricultural sector from the implementation of such programs.

Key words: agrarian sector, agrarian market, administrative and legal regulation, local community, normative legal act, local self-government body, agricultural service cooperative.

Постановка проблеми. Одним із сучасних пріоритетних напрямків розбудови аграрного сектору економіки будь-якої сільської місцевості України є розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (далі — СОК). Наразі розвиток кооперації є важливим елементом у системі збереження у товарному вигляді та реалізації споживачу виробленої сільськогосподарської продукції, що у межах

усієї держави позитивно впливає на забезпечення продовольчої безпеки населення та розвиток територій сільських територіальних громад.

Проте, як показують авторські дослідження та практичний досвід роботи в аграрному секторі, за обсягами та якістю надання послуг діючі СОК не задовольняють зростаючих потреб виробників сільськогосподарської продукції. Адже, значна частина

такої продукції повсякденного споживання (картопля та інші овочі, фрукти, молоко, м'ясо тощо) виробляється в особистих селянських і фермерських господарствах, а також фізичними особами-сільськогосподарськими товаровиробниками, які не мають постійно діючих каналів реалізації такої власної продукції. У результаті такого стану справ значна частина вирощеної товарної сільськогосподарської продукції, особливо у віддалених від великих міст селах, використовується на корма худобі або псується, або частина її потрапляє до кінцевих споживачів через посередників, чи продається селянами на стихійних ринках за нижчими від собівартості виробництва цінами.

У зв'язку із наявністю в Україні досить значної кількості особистих селянських та фермерських господарств, а також фізичних осіб-сільськогосподарських товаровиробників при одночасній відсутності наразі ефективних правових механізмів їх належної державної підтримки по причині недосконалості законодавства, доцільно органам місцевого самоврядування сприяти формуванню кооперативного сегмента аграрного ринку та активної організаційно-правової участі у подоланні існуючих проблем утворення та діяльності СОК, таких: як слабка матеріальна база, відсутність кваліфікованих кадрів як організаторів кооперативного руху, недостатня обізнаність селян у перевагах об'єднання зусиль на умовах кооперації для подальшого розвитку господарської діяльності.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Вивчення стану наукового дослідження означеної проблематики дає підстави зазначити наступне. Проблематиці адміністративно-правового регулювання відносин в аграрному секторі присвячені праці багатьох вітчизняних науковців-правників. Серед них слід виділити, монографічні дослідження В. І. Курила та В. В. Мушенка щодо державного регулювання відносин в аграрному секторі [1–6]; дисертаційні дослідження І. Ю. Ломакіної [7], К. А. Котух [8], Г. С. Іванової [9], окремі наукові праці А. О. Пахомової [10], М. М. Чабаненка [11] та багато інших. Однак, наразі представники юридичної науки не визначилися у питанні загальної доцільності та конкретних заходів адміністративно-правового впливу органів місцевого самоврядування на розвиток кооперативного руху в сільській місцевості як рушійної сили розвитку аграрного сектора.

Формулювання цілей статті. Виходячи з розуміння загальної проблеми статті, спираючись на напрацьований вітчизняними науковцями передовий досвід у галузі адміністративного права та законодавчі акти, метою даної статті є здійснення спроби

аналізу основних засад адміністративно-правового регулювання соціально-економічних та організаційних відносин створення та розвитку обслуговуючих кооперативів у сільській місцевості, а також визначення тематичних напрямів формування органами місцевого самоврядування програм удосконалення функціонування та розвитку кооперативів та здійснення прогнозування досягнення результатів від запровадження таких програм.

Виходячи із поставленої мети, основними завданнями даної роботи є дослідження правового механізму організаційної підтримки СОК органами місцевого самоврядування у контексті забезпечення економічного зростання виробничих показників в сільському господарстві, зміцненню продовольчої безпеки, формуванню конкурентного середовища на ринку сільськогосподарської продукції, збільшенню обсягів інвестування на розвиток кооперації та сільськогосподарського виробництва.

Виклад основного матеріалу. Донесення до читачького загалу результатів дослідження окремих аспектів проблематики адміністративно-правового забезпечення підтримки розвитку СОК органами місцевого самоврядування, на нашу думку, повинно містити аналіз ключових законодавчих характеристик повноважень зазначених вище суб'єктів дослідження та реального стану справ щодо їх розвитку та взаємодії.

У першу чергу, звернемося до законодавчого регулювання досліджуваних відносин. Згідно з Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17.07.1997 року № 469/97-ВР, СОК — сільськогосподарський кооператив, що утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб-виробників сільськогосподарської продукції для організації обслуговування, спрямованого на зменшення витрат та/або збільшення доходів членів цього кооперативу під час провадження ними сільськогосподарської діяльності та на захист їхніх економічних інтересів. Участь у господарській діяльності СОК — збут через такий кооператив сировини, продукції її переробки, закупівля засобів виробництва, користування технологічними послугами кооперативу в обсязі та порядку, передбачених його статутом та/або правилами внутрішньогосподарської діяльності (стаття 1) [12].

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 року № 280/97-ВР визначає «Представницький орган місцевого самоврядування як виборний орган (рада), який складається з депутатів і відповідно до закону наділяється правом представляти інтереси територіальної громади і приймати від її імені рішення» (стаття 1) [13].

Отже, основні засади адміністративно-правової підтримки СОК представницькими органами місцевого самоврядування полягають у формуванні локальних нормативно-правових актів, що формують сприятливе середовище купівельно-збутової діяльності таких кооперативів та надання ними технологічних послуг для ефективної господарсько-економічної діяльності сільськогосподарських товаровиробників усіх організаційно-правових форм на території відповідної територіальної громади.

Здійснимо описовий аналіз реального стану справ щодо розвитку обслуговуючої кооперативної діяльності у сільській місцевості та зазначимо, що у межах територій сільських територіальних громад процес створення СОК характеризується повільним (нестабільним) розвитком. У свою чергу, особисті селянські, фермерські господарства та фізичні особи-сільськогосподарські товаровиробники в умовах загострення конкуренції на аграрному ринку протягом досить значного часового періоду постійно постають перед проблемою реалізації власної продукції. Крім того, постійне підвищення цін на енергоресурси, сільськогосподарську техніку, добрива та корми, низький рівень закупівельних цін, відсутність стабільних та надійних каналів збуту сільськогосподарської продукції робить її виробництво збитковим. Недостатнє бюджетне фінансування, низька участь держави у регулюванні аграрного ринку та його нерозвинена інфраструктура є однією із причин поглиблення проблем розвитку сільського господарства.

Усе це призводить до недостатнього рівня розвитку кооперативного сегмента аграрних ринків та до скорочення чисельності самозайнятих осіб в особистих селянських господарствах, міграції працездатного населення з сільської місцевості, руйнування соціальних об'єктів інфраструктури територій сільських територіальних громад.

На нашу думку, дана проблема може знайти своє вирішення за допомогою місцевої підтримки розвитку сільськогосподарської кооперації. Аргументуючи свою позицію, зазначимо, що за рахунок поєднання економії на масштабах виробництва та меншої кількості витрат у особистих селянських господарствах ціни на продукцію у СОК будуть більш прийнятними, порівняно із пропонованими великими виробниками цинами реалізаць. В кооперативах є більше передумов до випуску органічної, екологічно чистої продукції тваринництва та рослинництва, у споживанні якої зростає зацікавленість населення нашої країни.

Вирішення зазначеного питання можливе за умови удосконалення адміністративно-правового механізму підтримки представницькими органами

місцевого самоврядування розвитку мережі СОК. На наше переконання, це може стати важливим соціально-економічним чинником підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва на території кожної територіальної громади; а також залучення зовнішніх фінансово-ресурсних інвестицій, що дозволить: покращити рівень якості та асортимент продукції місцевого виробництва, її конкурентоспроможність; збільшити обсяги пропозиції органічної продукції для потреб внутрішнього ринку, та сприятиме активному розвитку сільських територій, підвищенню рівня і якості життя сільського населення в цілому.

Проведені авторські дослідження механізмів адміністративно-правового регулювання взаємовідносин представницьких органів місцевого самоврядування із СОК дають підстави, посиляючись існуючі наукові позиції та приписи нормативно-правових актів, запропонувати основні складові частини формування програми підтримки розвитку СОК органами місцевого самоврядування відповідних територій територіальних громад України. Період існування такої програми може визначатися самостійно кожним органом місцевого самоврядування, в залежності від стану справ по вирішенню сільськогосподарських питань у межах території кожної територіальної громади.

Отже, необхідною умовою успішного розвитку та функціонування СОК на території кожної територіальної громади є надання їм організаційно-методичної та фінансової підтримки, що забезпечуватиме просування сільськогосподарської продукції особистих селянських, фермерських господарств та інших сільськогосподарських товаровиробників на організований аграрний ринок за стабільними цінами, сприятиме в цілому реалізації потенціалу аграрного сектору економіки та підвищенню його конкурентоспроможності. Зазначений варіант є найбільш обумовленим соціально-економічною ситуацією на селі та таким, що гарантує досягнення параметрів продовольчої безпеки відповідної сільської громади, району, області і держави в цілому.

Як приклад вирішення окремих проблем розвитку кооперативного руху в сільських районах Чернігівської області звернемо увагу на прийняту Ніжинською районною радою Програму підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та сімейних фермерських господарств у Ніжинському районі на період до 2022 року, яка містить положення про реалізацію в районі європейського проекту «Clima East: Збереження та стале використання торфовищ». У рамках реалізації проекту на території Ніжинського району створено два

сільськогосподарських обслуговуючих кооперативи: СОК «Калина» та СОК «Вертіївський» [15].

Загальний аналіз ряду програм, прийняття органами місцевого самоврядування щодо розвитку діяльності СОК дає можливість визначити такі позитивні сторони: додаткове залучення коштів у розвиток сільських територій району; створення нових робочих місць; зростання рівня доходів сімей — членів кооперативу; підвищення рівня якості та асортименту продукції місцевого виробництва; покращення соціально-економічної ситуації територіальних громад.

З метою розв'язання поставлених завдань даного дослідження, пропонуємо визначені автором адміністративно-правові вектори формування органами місцевого самоврядування програм щодо удосконалення функціонування та розвитку СОК у таких напрямках:

- методична та консультативна підтримка діючих та потенційних членів кооперативів;
- навчання та стажування діючих та потенційних членів кооперативів з передачі ефективних методів господарювання, зокрема, розвитку тваринництва, молочарства, садівництва, ягідництва тощо та передачі їм управлінських навичок;
- матеріальна підтримка діючих кооперативів, які планують диверсифікувати свою діяльність, та ініціативних груп, що планують створити нові види кооперативів, шляхом передачі їм в користування обладнання, селекційного матеріалу тощо;
- поширення кращого вітчизняного та зарубіжного досвіду функціонування кооперативного руху шляхом проведення спеціалізованих семінарів, науково-практичних конференцій тощо;
- об'єднання кооперативів територіальної громади навколо створення належних умов для підвищення добробуту власного населення та розвитку сприятливих можливостей таких сільських громад.

В сучасних умовах децентралізації влади та розширення фінансових можливостей територіальних громад вважаємо за можливе та доцільне визначити джерела фінансування програми підтримки діяльності СОК за рахунок коштів місцевих бюджетів, затверджених відповідними радами відповідно до вимог чинного законодавства на умовах співфінансування, а також коштів самих сільськогосподарських товаровиробників, залучених інвестицій, міжнародної технічної допомоги та інших джерел, не заборонених законодавством. Визначені фінансові ресурси необхідно спрямовувати на заходи підтримки діючих та подальшого створення нових кооперативів: з надання послуг по обробітку землі та збирання врожаю сільськогосподарських культур, а також

багатофункціональних кооперативів, переробних, заготівельно-збутових, постачальницьких та інших видів суб'єктів кооперативної діяльності.

Розвиток кооперативної системи обслуговування виробників сільськогосподарської продукції у межах сільських територій, на яких буде розширено діяльність існуючих та створено нові кооперативи, позитивно вплине на функціонування громади. Бюджети сільських рад отримають збільшення надходжень. Також за рахунок створення СОК підвищаться доходи сільських мешканців — членів кооперативів. За рахунок об'єднання членів кооперативів можливим буде вирішення питання створення нових робочих місць та з'явиться можливість отримання нових знань, що дозволить підвищити продуктивність праці сільських мешканців та зробить її більш привабливою для молоді, яка через відсутність перспектив покидає село. Крім того, за рахунок працевлаштування сільських мешканців та можливостей виконання окремих робіт кооперативами буде зменшено соціальну напругу в сільських громадах. Створення кооперативів та підвищення добробуту також позитивно вплине на започаткування та розвиток інших супутніх видів підприємницької діяльності у громаді. Із ростом кількості кооперативів центри зайнятості матимуть можливість розглядати їх як значних роботодавців, що працюють в сільській місцевості, проведення спеціалізованих семінарів-тренінгів для безробітних сільських мешканців та курсів для бажаючих скористатися одноразовою допомогою для безробітних на відкриття власної справи.

Контроль за виконанням таких програм та координація заходів, передбачених програмами, на нашу думку, необхідно покласти на профільні комісії районних рад та відділ інфраструктури районних державних адміністрацій.

Висновки. Реалізація запроваджених органами місцевого самоврядування програм підтримки СОК, на наше переконання, сприятиме розвитку: аграрного сектора, інфраструктури сільських територій, фінансово-економічного стану територіальних громад. Здійснення виробництва сільськогосподарської продукції стане таким процесом, де підприємницька зацікавленість складатиме основу економічної мотивації, а інноваційна модель розвитку стане рушійною силою економічного зростання. На нашу думку, формування адміністративно-правового механізму підтримки СОК органами місцевого самоврядування сприятиме таким напрямкам розвитку вітчизняної аграрної сфери: 1) поліпшенню процесів та результатів сільськогосподарського виробництва як передумови задоволення потреб споживачів у доброякісній продукції за доступними цінами;

2) розширенню доступу сільськогосподарських виробників до агросервісних послуг; 3) сприянню розвитку інфраструктури аграрного ринку, розбудові його кооперативного сегмента та виходу сільськогосподарських товаровиробників на вигідні ринки збуту; 4) розвитку сільської місцевості та розбудові соціальної інфраструктури; 5) розширенню сфери зайнятості сільського населення, створенню нових робочих місць та підвищенню рівня його добробу-

ту; 6) збільшенню наповнення місцевих бюджетів фінансовими коштами; 7) формуванню «сприятливого конкурентного середовища шляхом підтримки розвитку альтернативних комерційним структурам маркетингових каналів руху продукції до споживача, що належать самим сільськогосподарським товаровиробникам» [15]; 8) забезпечення добросовісної конкуренції комерційним посередницьким суб'єктам аграрного підприємництва тощо.

Література

1. Курило В. І. Адміністративні правочини у сільському господарстві України: сучасна парадигма: монографія; за заг. ред. В. К. Шкарупи. К.: Магістр-XXI сторіччя, 2007. 212 с.
2. Курило В. І., Мушенюк В. В. Фінансово-правове регулювання державної підтримки сільськогосподарського виробництва в Україні: стан та перспективи удосконалення: монографія; за заг. ред. В. І. Курила. Ніжин. 2012. 160 с.
3. Курило В. І., Мушенюк В. В., Риженко О. С. Податкові ризики сільськогосподарського виробництва в Україні: фінансово-правова характеристика: монографія; за заг. ред. В. І. Курила. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 191 с.
4. Kurylo V., Mushenok V. Place and the role of local taxes in the functioning of united local communities // Organizational and economic mechanisms of development of the financial system: collective monograph. Riga, 2016. PP. 36–52.
5. Kurylo V., Mushenok V. Legal regulation of budgetary support for agricultural production: theory and modern realities // Formation of modern social, economic organizational mechanisms development of entities agrarian business: collective monograph. Riga, 2017. PP. 136–145.
6. Мушенюк В. В. Фінансово-правові засади державної аграрної політики України: монографія; за заг. ред. д. ю. н., професора, заслуженого юриста України В. І. Курила. Ніжин: Вид. НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 371 с.
7. Ломакіна І. Ю. Державне регулювання сільського господарства в Україні (адміністративно-правовий аспект): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 — адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ, 2016. 20 с.
8. Котух К. А. Принципи адміністративно-правового регулювання в аграрній сфері України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 — адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ, 2016. 17 с.
9. Іванова Г. С. Адміністративно-правове регулювання у сфері агропромислового комплексу: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 — адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Херсон, 2020. 20 с.
10. Пахомова А. О. Окремі особливості аграрно-правової науки як об'єкта адміністративно-правового регулювання // Науковий вісник приватного та публічного права. 2017. Вип. 4. С. 185–190.
11. Чабаненко М. М. Адміністративно-правові засади регулювання аграрних правовідносин в Україні // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. № 2. Т. 2. С. 84–88.
12. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17.07.1997 року № 469/97-ВР (редакція від 19.01.2013, підстава 5495-VI). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
13. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 року № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/conv/print/>
14. Програма підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та сімейних фермерських господарств у Ніжинському районі на період до 2022 року // Офіційний сайт Ніжинської районної ради. URL: <http://nizhyn-rayrada.cg.gov.ua/index.php?id=21051&tp=2>
15. Сільськогосподарські кооперативи // Інформаційно-аналітичний портал АПК України. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/napryamki/fermerstvo-ta-kooperaciya/silskogospodarski-kooperativi>.

References

1. Kurylo V. I. Administratyvni pravochyny u sil'skomu hospodarstvi Ukrayiny: suchasna paradyhma: monohrafiya; za zah. red. V. K. Shkarupy. K.: Mahistr-KHKHI storichchya, 2007. 212 s.
2. Kurylo V. I., Mushenok V. V. Finansovo-pravove rehulyuvannya derzhavnoyi pidtrymky sil'skohospodars'koho vyrobnytstva v Ukrayini: stan ta perspektyvy udoskonalennya: monohrafiya; za zah. red. V. I. Kuryla. Nizhyn. 2012. 160 s.

3. Kurylo V.I., Mushenok V.V., Ryzhenko O.S. Podatkovi ryzyky sil's'kohospodars'koho vyrobnytstva v Ukraini: finansovo-pravova kharakterystyka: monohrafiya; za zah. red. V.I. Kuryla. Nizhyn: NDU im. M. Hoholya, 2017. 191 s.
4. Kurylo V., Mushenok V. Place and the role of local taxes in the functioning of united local communities // Organizational and economic mechanisms of development of the financial system: collective monograph. Riga, 2016. PP. 36–52.
5. Kurylo V., Mushenok V. Legal regulation of budgetary support for agricultural production: theory and modern realities // Formation of modern social, economic organizational mechanisms development of entities agrarian business: collective monograph. Riga, 2017. PP. 136–145.
6. Mushenok V.V. Finansovo-pravovi zasady derzhavnoyi ahrarnoyi polityky Ukrainy: monohrafiya; za zah. red. d.yu.n., profesora, zasluženoho yurysta Ukrainy V.I. Kuryla. Nizhyn: Vyd. NDU im. M. Hoholya, 2017. 371 s.
7. Lomakina I.YU. Derzhavne rehulyuvannya sil's'koho hospodarstva v Ukraini (administratyvno-pravovyy aspekt): avtoref. dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.07 — administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiyne pravo. Kyiv, 2016. 20 s.
8. Kotukh K. A. Pryntsypy administratyvno-pravovoho rehulyuvannya v ahrarniy sferi Ukrainy: avtoref. dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.07 — administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiyne pravo. Kyiv, 2016. 17 s.
9. Ivanova H.S. Administratyvno-pravove rehulyuvannya u sferi ahropromyslovoho kompleksu: avtoref. dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.07 — administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiyne pravo. Kherson, 2020. 20 s.
10. Pakhomova A. O. Okremi osoblyvosti ahrarno-pravovoyi nauky yak ob'yekta administratyvno-pravovoho rehulyuvannya // Naukovyy visnyk pryvatnoho ta publicznego prava. 2017. Vyp. 4. S. 185–190.
11. Chabanenko M.M Administratyvno-pravovi zasady rehulyuvannya ahrarnykh pravovidnosyn v Ukraini // Aktual'ni problemy vitchyznyanoyi yurysprudentsiyi. 2017. № 2. T. 2. S. 84–88.
12. Pro sil's'kohospodars'ku kooperatsiyu: Zakon Ukrainy vid 17.07.1997 roku № 469/97-VR (redaktsiya vid 19.01.2013, pidstava 5495-VI). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
13. Pro mistseve samovryaduvannya v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 roku № 280/97-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/conv/print/>
14. Prohrama pidtrymky rozvytku sil's'kohospodars'kykh obsluhovuyuchykh kooperatyviv ta simeynykh fermers'kykh hospodarstv u Nizhyns'komu rayoni na period do 2022 roku // Ofitsiyyny sayt Nizhyns'koyi rayonnoyi rady. URL.: <http://nizhyn-rayrada.cg.gov.ua/index.php?id=21051&tp=2>
15. Sil's'kohospodars'ki kooperatyvy // Informatsiyno-analitychnyy portal APK Ukrainy. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/napryamki/fermerstvo-ta-kooperaciya/silskogospodarski-kooperativi>.

Казак Ріната Алімівна

*кандидат юридичних наук, асистентка кафедри
історії держави і права України та зарубіжних країн
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Казак Рината Алимовна

*кандидат юридических наук, ассистентка кафедры
истории государства и права Украины и зарубежных стран
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*

Kazak Rinata

*PhD, Assistant Professor of Legal and State History of
Ukraine and Foreign Countries
Yaroslav Mudryi National Law University*

Черний Володимир Сергійович

*студент
Інституту прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Черный Владимир Сергеевич

*студент
Института прокуратуры и уголовной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Chernyi Volodymyr

*Student of the
Institute of Prosecution and Criminal Justice of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-11-6533

**ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ ЯК СПОСІБ
ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ**

**ЭЛЕКТРОННОЕ УПРАВЛЕНИЕ КАК СПОСОБ
ОРГАНИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ**

**ELECTRONIC GOVERNANCE AS A METHOD
OF ORGANIZATION OF STATE GOVERNMENT**

Анотація. У статті розглядаються сучасні підходи до розуміння електронного урядування. Досліджуються наукові доктрини щодо ідеї електронного урядування. У статті досліджено рівень розвитку системи електронного урядування в Україні, враховуючи найважливіші тенденції, пов'язані з активними процесами діджиталізації. Також важливим елементом представленого дослідження є аналіз міжнародних підходів до запровадження електронного урядування, в тому числі і позиції Організації Об'єднаних Націй. В статті розглянуто теоретично-методологічні дослідження в галузях державного управління та публічного адміністрування, враховано думки і концепції провідних вчених в даних галузях. У тому числі невід'ємним елементом дослідження є аналіз національного законодавства, в першу чергу нормативно – правових актів, що регулюють обіг інформації, а саме: Про Національну програму інформатизації, Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні. До того ж законодавства в якому сформульовано стратегію розвитку державного управління та публічного адміністрування (Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування

в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України, Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України). Особливо, детально було проаналізовано відповідні нормативно-правові акти на предмет знаходження в них планів і концепцій подальшого розвитку електронного урядування в Україні. Також підсумовано, що у цій галузі наявне суттєве зменшення ефективності діяльності системи органів державного управління та органів місцевого самоврядування. Сьогодні виникає необхідність її якісного оновлення шляхом запровадження нових форм і методів управління та сучасного інструментарію на основі інформаційних технологій, одним з яких є впровадження системи електронного урядування.

Ключові слова: електронне урядування, електронний уряд, електронне управління державою, діджиталізація.

Аннотация. В статье рассматриваются современные подходы к пониманию электронного управления. Исследуются научные доктрины относительно идеи электронного управления. В статье исследован уровень развития системы электронного управления в Украине, учитывая важнейшие тенденции, связанные с активными процессами диджитализации. Также важным элементом представленного исследования является анализ международных подходов к внедрению электронного управления, в том числе и позиции Организации Объединенных Наций. В статье рассмотрены теоретико-методологические исследования в области государственного управления и публичного администрирования, учтено мысли и концепции ведущих ученых в данных отраслях. В том числе неотъемлемым элементом исследования является анализ национального законодательства, в первую очередь нормативно – правовых актов, регулирующих оборот информации, а именно: О Национальной программе информатизации, Об основных принципах развития информационного общества в Украине. К тому же законодательства, в котором сформулированы стратегии развития государственного управления и публичного администрирования (Об одобрении Концепции развития электронного управления в Украине: распоряжение Кабинета Министров Украины, Об одобрении Стратегии развития информационного общества в Украине: распоряжение Кабинета Министров Украины). Особенно, подробно были проанализированы соответствующие нормативно-правовые акты на предмет нахождения в них планов и концепций дальнейшего развития электронного управления в Украине. Также подведены, что в этой области существует существенное уменьшение эффективности деятельности системы органов государственного управления и органов местного самоуправления. Сегодня возникает необходимость ее качественного обновления путем внедрения новых форм и методов управления и современного инструментария на основе информационных технологий, одним из которых является внедрение системы электронного управления.

Ключевые слова: электронное управление, электронное правительство, электронное управление государством, диджитализация.

Summary. The article considers modern approaches to understanding e-government. Scientific doctrines on the idea of e-government are studied. The article examines the level of development of the e-government system in Ukraine, taking into account the most important trends associated with active digitalization processes. Another important element of the present study is the analysis of international approaches to the implementation of e-government, including the position of the United Nations. The article considers theoretical and methodological research in the fields of public administration and public administration, takes into account the views and concepts of leading scientists in these fields. In particular, an integral element of the study is the analysis of national legislation, especially regulations governing the circulation of information, namely: On the National Informatization Program, On the Basic Principles of Information Society Development in Ukraine. In addition, the legislation formulates a strategy for the development of public administration and public administration (On approval of the Concept of e-government development in Ukraine: order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, On approval of the Information Society Development Strategy in Ukraine: order of the Cabinet of Ministers of Ukraine). In particular, the relevant regulations were analyzed in detail in order to find in them plans and concepts for further development of e-government in Ukraine. It is also concluded that in this area there is a significant reduction in the efficiency of the system of public administration and local government. Today there is a need to qualitatively update it by introducing new forms and methods of management and modern tools based on information technology, one of which is the introduction of e-government.

Key words: e-government, e-government services, e-government initiatives, digitalization.

Актуальність. Розбудова в Україні сучасного демократичного суспільства, її прагнення інтегруватись до Європейського Союзу зустрічаються з численними проблемами та перепонами, серед яких слід зазначити: результати міжнародної економічної

кризи, внутрішня нестабільність, збільшення рівня інфляції та безробіття, зменшення довіри громадян до влади тощо. Це свідчить про глобальне зниження ефективності функціонування структури установ державного управління та органів місцевого

самоврядування, потребу її якісного оновлення через залучення нових форм і засобів керівництва та сучасного інструментарію на базі інформаційних технологій, одним з яких є запровадження механізмів електронного урядування. До того ж схоже реформування має обов'язково враховувати практику провідних держав світу, бо проблема пошуку шляхів раціонального реформування влади є актуальною не тільки для нашої держави.

Вдосконалення сучасної української держави, особливо в умовах політичної, військової нестабільності, вимагає застосування оптимальних засобів державного управління, які б з однієї сторони задовольняли вимоги попереджуючого розвитку громадянського суспільства, а з іншої — могли бути виконані за сучасних умов. Враховуючи це, особливої зосередженості вимагає така форма організації державного управління, як електронне урядування, активне запровадження якої було розпочато декілька років тому, та на сьогодні набуває все більшої актуальності для розбудови громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження в галузі державного управління здійснювали чимало вчених, наприклад: Олійник Т. [7], Архипова Є. [6], Авер'янов В. [12] та інші. Вивченню сутності сучасних електронних технологій та їх подальшого запровадження на державному рівні приділяли увагу Абраменко Ю., Чикаренко І. [5], Серенко А. [7], Стефанович Є. [11] та інші. Теоретичні, методологічні та практичні питання розвитку електронного урядування у своїх роботах висвітлювали Асток Х., Хяніні Л., Крєнєва Є., Лєкїч М. [9] тощо.

Водночас, варто зазначити, що наукові позиції, зумовлені вдосконаленням та запровадженням електронного урядування, наприклад його повного масштабного використання в повсякденній роботі органів української влади, до сьогодні залишаються не належним чином систематизовані та згруповані, запровадження електронного урядування в межах нашої держави вимагає об'єктивного аналізу вчених та практиків у сфері державного управління.

Для проведення об'єктивного аналізу слід звернутися і до зарубіжних наукових досліджень (П. Камалакканан, П. Кумар), які оцінюють потенціал покращення результатів діяльності громадських організацій та надання ефективних послуг громадянам, завдяки впровадженню ініціатив e-governance [13].

Також, слід звернути увагу на звіт ООН «UN E-Government Survey 2020» (дослідження ООН стосовно електронного урядування за 2020 рік): воно оцінює розвиток цифрового уряду 193 держав-членів Організації Об'єднаних Націй, визначаючи їх сильні

сторони, проблеми та можливості, а також інформаційну політику та стратегії [14].

У звіті ООН зазначається, що незважаючи на те, що пандемія пожвавила роль електронного урядування як у традиційному наданні цифрових послуг, так і в нових інноваційних зусиллях з управління кризою, вона також висунула на перший план певні виклики, з якими стикається суспільство під час запровадження електронного урядування.

Враховуючи вищенаведене, метою нашої статті є визначення головних проблемних питань при запровадженні електронного урядування в Україні та розробка можливих засобів їх подолання.

Виклад основного матеріалу роботи. Формування сучасного громадянського суспільства є одним із основних завдань України як держави, котре декларується у багатьох законах, нормативно-правових актах, положеннях, концепціях, та планах подальшого розвитку, зумовлюється на багатьох наукових та професійних заходах. Інформаційне громадське суспільство розповсюджує свої здатності людини відносно реалізації свого потенціалу в першу чергу, через процедуру спрощення доступу до інформації та знань.

В. Авер'янов зазначає, що механізм державного управління — це сукупність відповідних державних органів, організованих у систему для виконання цілей (завдань) державного управління відповідно до їх правового статусу, і масив правових норм, що регламентують організаційні засади та процес реалізації названими органами свого функціонального призначення. Звідси складовими зазначеного механізму є такі: 1) система органів виконавчої; 2) сукупність правових норм, що регламентують як організаційну структуру системи органів виконавчої влади, так і процеси її функціонування й розвитку [12].

Слід зазначити, що нині існує декілька теорій щодо визначення поняття «електронне урядування», як наслідок, формується певна дискусійність його аргументуванню у Сполучених Штатах Америки, Великобританії та Канаді. Визначення «електронне урядування» спеціалісти формулюють на підставі різних підходів та принципів. Під поняттям «електронний уряд», котре походить від англійського «e-government», спочатку називали уряд «електронних громадян», котре регулює життя та безпеку комп'ютерної мережі та електронну сферу в цілому. У сучасному тлумаченні вислів «e-government» пояснюється не лише як «електронний уряд», а й «електронне управління державою», тобто використання в органах державного управління сучасних технологій, у тому числі й Інтернет-технологій [7, с. 138].

Клименко І. В. виділяє такі підходи до визначення поняття «електронний уряд»

- 1) як організація державного керівництва на базі електронних методів електронної обробки, передачі та розповсюдження інформації, отримання послуг публічними установами всіх сфер державної влади всім громадянам (наприклад, пенсіонерам, робітникам, бізнесменам, службовцям та ін.) електронними варіантами, надання інформації тими ж засобами населення про функціонування державних установ;
- 2) запровадження інформаційних сучасних технологій в державному керівництві (так звана «державна у смартфоні»). Це означає інформаційне взаємовідношення установ державної влади і громадянського суспільства з використанням сучасних інформаційних технологій [15].

Очікуваними результатами становлення сучасного інформаційного суспільства в Україні, так само, як і в інших державах, є забезпечення повного та незалежного доступу громадян до інформації та новітніх інформаційно-комунікативних технологій, що на наш погляд, дозволить кожній особі у повному обсязі задовольнити власні інформаційні потреби, покращити якість життя та в подальшій перспективі, підвищить загальний інформаційний рівень розвитку громадянського суспільства.

Інформаційне суспільство має формуватися з урахуванням інтересів та потреб громадян, що зумовлює гарантування права на інформацію, отримання великого кола можливостей для формування та збільшення власних знань та інформації, незалежного доступу, користування, поширення та можливості поділитися інформацією, у виконанні інших дій з інформацією та відомостями, котрі визначені національним та міжнародним законодавством.

Тому, сучасне електронне урядування як форма організації державного управління є одним із засобів покращення та вдосконалення інформаційного суспільства, що забезпечує підвищення раціональності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування [3], доречність котрого підтверджується правильною практикою країн-лідерів із виконання процедур електронного урядування.

Цей засіб організації державного управління надає громадянам, юридичним особам та неурядовим установам можливість звертатися до органів державної влади дистанційним способом та в режимі реального часу, а тому, полегшує процедуру комунікації зазначених суб'єктів та забезпечує вільний доступ до предметів державного управління. Полегшення комунікації можливе, наприклад, через використан-

ня глобальної та локальних інформаційних мереж, що забезпечує доступність та оперативність спілкування з органами державної влади.

Наразі вже необхідно розвивати й надалі державну міжвідомчу електронну взаємодію, котра дозволяє обмінюватися даними та приймати рішення в режимі реального часу, при цьому забезпечуючи захищеність одержувача та представника послуг, що надаються в електронному вигляді.

Як зазначає Є. Стефанович у дослідженні «E-Ukraine: Innovation platform for Reforms», незважаючи на наявні відмінності регіонів країни в інформатизації та рівні інформаційно-комунікаційної інфраструктури органів державної влади, більшість із них прагне до поетапного переходу на електронну взаємодію, надання інформаційних ресурсів за допомогою мережі Інтернет [11].

Таким чином, розвиток електронного урядування сприяє формуванню та становленню країни сучасного типу, яка налаштована, перш за все, на забезпечення дотримання прав та свобод своїх громадян.

Основами для подальшого дієвого розвитку електронного урядування згідно до Законів України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» [2], «Про Національну програму інформатизації» [1], а також «Концепції розвитку електронного урядування в Україні» [3], схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2010 р., та «Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» [4], схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р., є:

- покращення раціональності та якості надання адміністративних послуг громадянам та бізнесу, що будуть отримуватися через інформаційно-комунікаційні засоби;
- формування структури електронної взаємодії державних органів;
- створення та запровадження керівних основ інтегрованої структури «Електронний Уряд»;
- запровадження в функціонування державних установ однотипних організаційних рішень та запуск їх в систему для раціонального функціонування;
- запровадження окремих сучасних структур планування та управлінської звітності, в межах формування однієї державної системи перевірки дієвості функціонування державних органів відносно забезпечення розвитку соціально-економічної галузі;
- покращення рівня проінформованості населення та державних службовців відносно їх здатностей, котрі їм пропонуються в межах системи електронного урядування;

- обов'язкове проведення для державних службовців та посадовців місцевого самоврядування навчання щодо ефективного запровадження електронного урядування;
- тощо.

Варто зазначити, що населення України сьогодні активніше засвоює новітні інформаційно-комунікативні технології, застосовує їх у власному, громадському та публічному житті, запроваджує у бізнес-процедури, особи створюють онлайн-платформи, що дозволяє зменшувати часові та матеріальні витрати, а в кінцевому результаті, покращити їх раціональність.

В умовах карантину, як ніколи раніше, на перший план вийшло онлайн обслуговування бізнесу та підприємців. Слід зазначити, що український Уряд зміг в надзвичайно короткі строки запустити низку онлайн платформ, що надають різноманітні послуги. Справжнім проривом в даній сфері став запуск цифрової платформи «Дія», яка дає змогу отримувати велику кількість послуг онлайн. Разом з появою мобільного додатку та офіційного порталу «Дія» стало доступним також використання документів в електронній формі, що містяться в державних реєстрах.

Водночас, зазначимо, що деякі державні установи та організації досить повільно реагують на накопичення викликів від сучасного громадського суспільства щодо застосування у своїй діяльності нових інформаційно-комунікативних мережевих технологій, котрі дають здатність вдосконалити та пришвидшити процедуру взаємовідношення органів державної влади та місцевого самоврядування між собою, взаємовідношення з населенням та суб'єктами господарювання.

Серед проблем впровадження e-governance деякі вчені (Абраменко Ю. Ю., Чикаренко І. А.) зазначають низький рівень комп'ютерної та технічної грамотності публічних службовців, недостатня кількість спеціальних установ, здатних інформувати населення щодо переваг та можливостей електронного урядування, а також забезпечити якісну підготовку та підвищення кваліфікації відповідних кадрів тощо [5, с. 87–88].

На нашу думку, державні службовці сучасної формції мають аналізувати державну політику та розробляти заходи для її реалізації, мати навички управління проектами, стратегічного та тактичного планування, розробки державно-управлінських рішень.

Враховуючи прагнення громадянського суспільства до демократичних суспільних трансформацій, в державних установах повинні працювати фахівці, які володіють навичками ведення діалогу з громадськістю, пошуку шляхів налагодження ефективної

комунікації з громадянами та ЗМІ. Серед службовців органів державної влади та місцевого самоврядування мають бути працівники, які є здатними координувати впровадження механізмів та комплексної системи електронного урядування в органах державної влади, а також вести постійний супровід цієї системи, що потребує якісної спеціальної та професійно-галузевої підготовки кадрів для державної служби.

Значну роль в системі електронного урядування відіграє надання адміністративних та інформаційних послуг в онлайн-режимі. Спеціалісти з електронного урядування виділяють від трьох до п'яти етапів розвитку онлайн-послуг [9; 10].

Перший, найпростіший етап покращення онлайн-послуг, зумовлює висвітлення на урядових сайтах інформації щодо їх діяльності, принципів управління, структури, контактної інформації, правових засад функціонування, режиму роботи та видів послуг, які надають відповідні органи влади. Також, на ресурсах державних установ повинні бути розміщені новини та міститися посилання на інші електронні ресурси.

Більш розвиненим є другий етап становлення онлайн-послуг, котрий характеризується досконалим, одностороннім контактом або наявністю найпростіших видів двостороннього зв'язку державного органу та громадян. На таких ресурсах передбачена можливість завантаження бланків заяв або форм для подальшого друку та замовлення громадянами послуги за місцем надання у відповідній установі, забезпечення доступу до відео- та аудіо-файлів, вибору мови отримання інформації. Окремі сайти з цієї категорії дозволяють відправити електронну заявку на отримання певної послуги в офлайн режимі.

Третім етапом розвитку онлайн-послуг є так звані трансакційні послуги. На цій стадії державні сайти забезпечують двосторонню комунікацію з громадянами, даючи змогу замовляти та отримувати певну інформацію щодо державної політики, програм та правил, здійснювати онлайн ряд фінансових та нефінансових операцій (отримання сертифікатів, ліцензій, дозволів на певну діяльність, подача декларацій, сплата податків тощо). Враховуючи характер здійснюваних операцій, на цьому етапі розвитку онлайн-послуг на сайтах державних органів вже реалізовані деякі форми електронної автентифікації особи.

Варто підсумувати, що якісна реалізація адміністративних та інформаційних послуг в онлайн-режимі потребує залучення цілої низки спеціалістів, зокрема:

- 1) працівників, які спроможні спроектувати подібні сервіси, враховуючи всі їх можливі функції та особливості;

- 2) людей, здатних здійснити технічну та програмну розробку цього проекту, а також подальший супровід, включаючи надійний захист інформації в системі та забезпечення її ефективної роботи;
- 3) спеціалістів, які будуть фактично реалізовувати потенціал цієї системи, тобто будуть відповідати на звернення громадян або перенаправляти їх запити до осіб, які мають на них реагувати, вчасно оновлювати інформацію на веб-ресурсі, здійснювати підтримку зовнішніх користувачів системи, регулювати активність на форумах та виконувати будь-які інші функції, які не реалізуються в автоматичному режимі та потребують певних дій від працівників.

Таким чином, для удосконалення процедури надання державних послуг в електронному вигляді державними службовцями та посадовцями органів місцевого самоврядування слід забезпечити ще більш актуальну систему підготовки працівників у сфері електронного урядування.

Також, слід зазначити, що сфера, в якій впроваджуються механізми електронного урядування є невичерпною тільки у державному секторі, а ще й поширюється на адміністрування в усіх інших аспектах суспільних відносин та людської діяльності в них. Як висновок з цього, можна відокремити, що людина, котра працює у сфері електронного урядування, має бути професіоналом, з широким колом знань як технічної, так і практичної сторони запровадження цього виду урядування.

Попри все вище зазначене, варто відзначити суттєві позитивні зміни які відбулися в цій сфері останнім часом, зокрема впровадження цифрової платформи «Дія», яка дає змогу українцям в короткі строки, онлайн отримати значну кількість послуг, які раніше можна було отримати виключно відстоявши чергу до кабінету певного державного службовця. Але ж слід і надалі розвивати кадрову забезпеченість органів та законодавчий базис.

Висновки. Отже, останнім часом Україна зробила великі кроки для впровадження системи електронного урядування, варто відзначити, що на даному етапі держава значно випереджає в цій сфері країни ближнього зарубіжжя, але для подальшого розвитку системи електронного урядування необхідно в першу чергу удосконалити процедуру підготовки фахівців, які будуть здійснювати управління системою. Для цього з метою заощадження часових та матеріальних ресурсів, можна залучити закордонних фахівців, які вже запроваджували аналогічні системи закордоном та вітчизняних спеціалістів зі сфери інтернет-банкінгу.

Також, варто приділити окрему увагу захисту персональних даних, що містяться на державних цифрових платформах, дане питання є одним з основних завдань які стоять перед науковцями в цій сфері. В цілому, слід зазначити, що Україна має великий потенціал для реалізації систем електронного урядування і, що важливо, впровадження цієї системи дозволить вирішити велику кількість нагальних проблем у сфері публічного адміністрування.

Література

1. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 01.08.2016 (ред.) № 74/98-ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 20.03.2020 року)
2. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки: Закон України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/537-16> (дата звернення 20.03.2020 року)
3. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2250-2010-%D1%80> (дата звернення 20.03.2020 року)
4. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80#n8> (дата звернення 20.03.2020 року)
5. Абраменко Ю.Ю., Чикаренко І.А. Зарубіжний досвід е-урядування та проблеми його імплементації в Україні // Публічне адміністрування: теорія та практика: електронний збірник наукових праць. Вип. 2 (2). 2009. URL: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2009-02/09ayyriu.pdf> (дата звернення 20.03.2020 року)
6. Архипова Є. О. Інформаційна безпека: соціально-філософський вимір: дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.03. НТУУ «КПІ». К., 2012. 215 с.
7. Сучасний стан, проблеми і перспективи розвитку в Україні електронних адміністративних послуг: Аналітична записка / вик. А. О. Серенко, Т. І. Олійник // Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України, 2014. 72 с. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1716/>
8. Семчук І. В., Мазур В. Г. Електронне управління в органах місцевої влади: стан і шляхи вдосконалення // Теорія та практика державного управління. 2013. Вип. 2. С. 106–112.

9. Довідник Е-урядування для місцевих органів влади України: практичні вказівки і кращі практики місцевого Е-врядування. Х. Асток, Л. Хяніні, Є. Крєнева, М. Лєкіч та ін.. К. Академія електронного управління, 2014. 66 с.
10. Сіленко А. Електронна Україна // Політичний менеджмент. 2003. № 3 URL: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=17&c=151> (дата звернення 20.03.2020 року)
11. Стефанович Є. E-UKRAINE Innovation platform for Reforms» / Є. Стефанович // 22 квітня 2016 року. URL: <http://uba.ua/documents/presentation/22-04-2016/Stefanovych.pdf>
12. Державне управління в Україні: Навчальний посібник / За заг. ред. д.юр.н., проф. В.Б. Авер'янова. К.: Видавництво. ТОВ «СОМІ». 1999. С. 35–39.
13. Kumar Prem & Kamalakkannan Priya. (2015). An Introspection of E-Governance Trends and best practices. URL: https://www.researchgate.net/publication/302947860_An_Introspection_of_E_Governance_Trends_and_best_practices
14. UN E-Government Survey 2020. URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2020>
15. Клименко І. В. Економіка та держава. 2009. Основні підходи до визначення понять «електронний уряд» та «електронне урядування». URL: http://www.economy.in.ua/pdf/6_2009/28.pdf

References

1. Pro Nacionaljnu prohramu informatyzaciji: Zakon Ukrainy vid 01.08.2016 (red.) #74/98-VR. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80> (data zvernennja 20.03.2020 roku)
2. Pro Osnovni zasady rozvytku informacijnogho suspiljstva v Ukraini na 2007–2015 roky: Zakon Ukrainy. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/537-16> (data zvernennja 20.03.2020 roku)
3. Pro skhvalennja Koncepciji rozvytku elektronnogho urjaduvannja v Ukraini: rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrainy. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2250-2010-%D1%80> (data zvernennja 20.03.2020 roku)
4. Pro skhvalennja Strateghiji rozvytku informacijnogho suspiljstva v Ukraini: rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrainy URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80#n8> (data zvernennja 20.03.2020 roku)
5. Abramenko Ju. Ju., Chykarenko I. A. Zarubizhnyj dosvid e-urjaduvannja ta problemy jogho implementaciji v Ukraini // Publichne administruvannja: teorija ta praktyka: elektronnyj zbirnyk naukovykh pracj. Vyp. 2 (2). 2009. URL: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2009-02/09ayypiu.pdf> (data zvernennja 20.03.2020 roku)
6. Arkhypova Je. O. Informacijna bezpeka: socialjno-filosofskijj vymir: dys. ... kand. filosof. nauk: 09.00.03. NTUU «KPI». K., 2012. 215 s.
7. Suchasnyj stan, problemy i perspektyvy rozvytku v Ukraini elektronnykh administratyvnykh poslugh: Analitychna zapyska / vyk. A. O. Serenok, T. I. Olijnyk // Nacionalnyj instytut strategichnykh doslidzhenj pry Prezidentovi Ukrainy, 2014. 72 s. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1716/>
8. Semchuk I. V., Mazur V. Gh. Elektronne upravlinnja v orghanakh miscevoji vlady: stan i shljakhy vdoskonalennja // Teorija ta praktyka derzhavnogho upravlinnja. 2013. Vyp. 2. S. 106–112.
9. Dovidnyk E-urjaduvannja dlja miscevykh orghaniv vlady Ukrainy: praktychni vkazivky i krashhi praktyky miscevogho E-vrjaduvannja. Kh. Astok, L. Khjanni, Je. Krjenjeva, M. Ljekich ta in.. K. Akademiya elektronnogho upravlinnja, 2014. 66 s.
10. Silenko A. Elektronna Ukraina // Politychnyj menedzhment. 2003. #3 URL: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=17&c=151> (data zvernennja 20.03.2020 roku)
11. Stefanovych Je. E-UKRAINE Innovation platform for Reforms» / Je. Stefanovych // 22 kvitnja 2016 roku. URL: <http://uba.ua/documents/presentation/22-04-2016/Stefanovych.pdf>
12. Derzhavne upravlinnja v Ukraini: Navchalnyj posibnyk / Za zagh. red. d.jur.n., prof. V. B. Aver'janova. K.: Vydavnyctvo. TOV «SOMY». 1999. S. 35–39.
13. Kumar Prem & Kamalakkannan Priya. (2015). An Introspection of E-Governance Trends and best practices. URL: https://www.researchgate.net/publication/302947860_An_Introspection_of_E_Governance_Trends_and_best_practices
14. UN E-Government Survey 2020. URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2020>
15. Klymenko I. V. Ekonomika ta derzhava. 2009. Osnovni pidkhody do vyznachennja ponjatj «elektronnyj urjad» ta «elektronne urjaduvannja». URL: http://www.economy.in.ua/pdf/6_2009/28.pdf

Піддубний Олексій Юрійович

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного та господарського права
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Поддубный Алексей Юрьевич

*доктор юридических наук, профессор,
заведующий кафедрой гражданского и хозяйственного права
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины*

Piddubnyi Oleksii

*Doctor of Law Sciences, Professor,
Head of the Department of Civil and Commercial Law
National University of Life and Environmental Sciences*

Жмуйда Ольга Миколаївна

*студентка
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

Жмуйда Ольга Николаевна

*студентка
Национального университета биоресурсов и природопользования Украины*

Zhmuida Olga

*Student of the
National University of Life and Environmental Sciences*

ORCID: 0000-0003-4867-4613

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-11-6463

РЕГУЛЯТОРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ РИНКУ РИБИ ТА МОРЕПРОДУКТІВ

РЕГУЛЯТОРНАЯ СРЕДА РЫНКА РЫБЫ И МОРЕПРОДУКТОВ

FISH AND SEAFOOD MARKET REGULATORY ENVIRONMENT

Анотація. У статті досліджено сучасний стан державного регулювання ринку риби та морепродуктів. Деталізовано законодавче регулювання умов дотримання якості та безпечності рибної продукції. Охарактеризовано завдання і повноваження органів державного регулювання ринку риби та морепродуктів.

Важливою складовою ефективного функціонування будь-якого ринку, в тому числі і ринку риби та морепродуктів є саме державне регулювання ринкового середовища.

На жаль, в Україні, існуюча нормативно-правова база для втручання держави в діяльність певних галузей не є гарантією достатньо ефективної діяльності. Відповідно до цього існує необхідність визначення ефективності ролі держави у рибній промисловості.

Державним регулюванням аграрного сектору є процес впливу на його розвиток шляхом доповнення стимулів ринкового механізму з метою отримання стійких результатів прибуткової діяльності суб'єктами господарювання та створення сприятливого економічного середовища для поліпшення їх конкурентних ролей.

У відповідності до статті законодавство про рибне господарство та регулювання рибальства ґрунтується на нормах Конституції України і складається з цього Закону, розробленого відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», Земельного кодексу України, Водного кодексу України, Кодексу торговельного мореплавства України та виданих відповідно до них підзаконних нормативно-правових актів.

Державне регулювання ринку риби та морепродуктів повинне бути направлене на розвиток та підвищення конкурентоспроможності рибної галузі, для цього необхідно сприяти створенню кредитної кооперації та розвитку ринкової інфраструктури, організації комунальних оптових сільськогосподарських ринків, збільшення кількості живих рибних баз.

Ключові слова: ринок риби та морепродуктів, рибна продукція, законодавча база, державне регулювання.

Аннотация. В статье исследовано современное состояние государственного регулирования рынка рыбы и морепродуктов. Детализировано законодательное регулирование соблюдения качества и безопасности рыбной продукции. Охарактеризованы задачи и полномочия органов государственного регулирования рынка рыбы и морепродуктов.

Важной составляющей эффективного функционирования любого рынка, в том числе и рынка рыбы и морепродуктов является именно государственное регулирование рыночной среды. К сожалению, в Украине, существующая нормативно-правовая база для вмешательства государства в деятельность определенных отраслей не является гарантией достаточно эффективной деятельности. В соответствии с этим существует необходимость определения эффективности роли государства в рыбной промышленности.

Государственным регулированием аграрного сектора является процесс воздействия на его развитие путем дополнения стимулов рыночного механизма с целью получения устойчивых результатов прибыльной деятельности субъектами хозяйствования и создание благоприятной экономической среды для улучшения их конкурентных ролей.

В соответствии со статьей законодательство о рыбном хозяйстве и регулирования рыболовства основывается на нормах Конституции Украины и состоит из Закона Украины «Об охране окружающей природной среды», Земельного кодекса Украины, Водного кодекса Украины, Кодекса торгового мореплавания Украины и выданных в соответствии с ними нормативно-правовых актов.

Государственное регулирование рынка рыбы и морепродуктов должно быть направлено на развитие и повышение конкурентоспособности рыбной отрасли, для этого необходимо способствовать созданию кредитной кооперации и развития рыночной инфраструктуры, организации коммунальных оптовых сельскохозяйственных рынков, увеличение количества живых рыбных баз.

Ключевые слова: рынок рыбы и морепродуктов, рыбная продукция, законодательная база, государственное регулирование.

Summary. The article examines the current state of state regulation of the fish and seafood market. Legislative regulation of conditions for compliance with the quality and safety of fish products is detailed. The tasks and powers of the state regulatory bodies of the fish and seafood market are described.

An important component of the effective functioning of any market, including the fish and seafood market, is the state regulation of the market environment. In Ukraine, two forms of state market regulation are used: intervention and export-import.

Unfortunately, in Ukraine, the existing legal framework for state intervention in the activities of certain industries is not a guarantee of sufficiently effective activities. Accordingly, there is a need to determine the effectiveness of the role of the state in the fishing industry.

State regulation of the agricultural sector is the process of influencing its development by supplementing the incentives of the market mechanism in order to obtain sustainable results of profitable activities of economic entities and create a favorable economic environment to improve their competitive roles.

In accordance with the article, the legislation on fisheries and fisheries regulation is based on the Constitution of Ukraine and consists of Law of Ukraine «On Environmental Protection», Land Code of Ukraine, Water Code of Ukraine, Merchant Shipping Code of Ukraine, these regulations.

State regulation of the fish and seafood market should be aimed at developing and increasing the competitiveness of the fishing industry, for which it is necessary to promote credit cooperation and market infrastructure, organization of communal wholesale agricultural markets, increase the number of living fish bases.

Key words: fish and seafood market, fish products, legislative base, state regulation.

Постановка проблеми. Державне регулювання ринкового середовища є важливою складовою ефективного функціонування будь-якого типу ринку. В Україні використовуються дві форми державного регулювання ринку: інтервенція та експорт-імпорт [2]. Слід зазначити, що у деяких випадках держава безпосередньо фінансує сільськогосподарських товаровиробників відповідно до цільових програм регулювання аграрного сектору [1, с. 33].

Сформована нормативно-правова база для втручання держави в діяльність певної галузі не є гарантією ефективної діяльності. Законодавство повинно сприяти роботі підприємств, одночасно захищаючи інтереси споживачів. Тому стає необхідним визначити ефективність використання державних важелів у рибній промисловості та визначити напрямки їх вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання та основні проблеми у сфері регуляторного середовища ринку риби та морепродуктів досліджено працях Ю. Я. Лузана, С. М. Кваші, П. Т. Саблука, А. Д. Діброви, О. М. Могильного та інших. Однак питання державного регулювання ринку риби та рибної продукції на сьогодні є обмежено висвітленим.

Мета статті — вивчити та дослідити особливості регуляторного середовища ринку риби та морепродуктів.

Виклад основного матеріалу. Державне регулювання аграрного сектору — це процес впливу на його розвиток шляхом доповнення стимулів ринкового механізму для отримання стійких результатів прибуткової діяльності суб'єктами господарювання та створення сприятливого економічного середовища для поліпшення їх конкурентних ролей [2].

Галузь рибного господарства регулюється Кодексами, Законами України, Указами Президента України, Постановами Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, наказами Міністерства аграрної політики та продовольства України, Державного агентства рибного господарства України.

ЗУ «Про рибне господарство та регулювання рибальства» визначає правові, економічні, соціальні та організаційні засади рибного господарства та регулювання рибальства, порядок взаємовідносин між державними органами управління і користувачами водних живих ресурсів у процесі рибогосподарської діяльності, організації вивчення, охорони, раціонального використання, відтворення риби та інших водних живих ресурсів [3].

Законодавство про рибне господарство та регулювання рибальства ґрунтується на нормах Конституції України і складається з цього Закону, розробленого відповідно до Закону України «Про

охорону навколишнього природного середовища», Земельного кодексу України, Водного кодексу України, Кодексу торговельного мореплавства України, Законів України «Про тваринний світ», «Про виключну (морську) економічну зону України», «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», «Про Загальнодержавну програму розвитку рибного господарства України на період до 2010 року» міжнародних договорів у галузі регулювання промислу та виданих відповідно до них нормативно-правових актів.

Згідно статті 12 ЗУ «Про рибне господарство та регулювання рибальства» рибогосподарські водні об'єкти поділяються на рибогосподарські водні об'єкти загальнодержавного та місцевого значення. До рибогосподарських водних об'єктів загальнодержавного значення належать:

- внутрішні морські води (з лиманами та естуаріями), територіальне море, виключна (морська) економічна зона України, акваторія континентального шельфу;
- водні об'єкти (озера, річки та їх притоки всіх порядків, водосховища), які знаходяться і використовуються на території більш як однієї області;
- водні об'єкти в межах територій природно-заповідного фонду України загальнодержавного значення [3].

Варто наголосити, що до рибогосподарських водних об'єктів місцевого значення належать водні об'єкти (озера, річки та їх притоки всіх порядків, водосховища), які знаходяться і використовуються у межах однієї області і не належать до водних об'єктів загальнодержавного значення.

Державний комітет рибного господарства України створено відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 2 листопада 2006 року № 1523. Держкомрибгосп – центральний орган виконавчої влади діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра аграрної політики.

Виділимо ключові завдання Держкомрибгоспу:

- участь у формуванні та забезпечення державної політики у галузі рибного господарства і рибної промисловості;

- розроблення та здійснення комплексних заходів щодо забезпечення пріоритетного розвитку рибництва охорони, використання і відтворення водних живих ресурсів у рибогосподарських водоймах України, вивчення стану їх запасів, організація рибальства у виключній (морській) економічній зоні і на континентальному шельфі України, а також у водах за межами юрисдикції України відповідно до міжнародних угод України;

- здійснення державного управління, регулювання та контролю у сфері охорони, використання і відтворення водних живих ресурсів;
- здійснення державного нагляду за безпекою мореплавства флоту рибного господарства, контролю за ефективністю функціонування системи моніторингу риболовних суден [5, с. 50–52].

Порядок здійснення рибництва встановлює Інструкція про порядок здійснення штучного розведення, вирощування риби, інших водних живих ресурсів та їх використання в спеціальних товарних рибних господарствах, затверджена наказом Державного комітету рибного господарства України від 15 січня 2008 р. № 4, зареєстрована в Міністерстві юстиції України 28 січня 2008 р. за № 64/14755 [4].

Порядок здійснення та регулювання промислового рибальства (крім любительського та спортивного рибальства в рибогосподарських водних об'єктах загального користування) встановлюється Правилами промислового рибальства в рибогосподарських водних об'єктах України, затвердженими наказом Державного комітету рибного господарства України від 18 березня 1999 р. № 33, зареєстрованими в Міністерстві юстиції України 25 травня 1999 р. за № 326/3619 [6].

Спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань рибного господарства є Державний комітет рибного господарства України, правовою основою функціонування якого є постано-

ва Кабінету Міністрів України «Про утворення Державного комітету рибного господарства України» від 2 листопада 2006 р. за № 1523, а також Положення про Державний комітет рибного господарства України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 4 січня 2007 р. № 42. Діяльність комітету спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра аграрної політики.

Взаємні функціональні права і обов'язки Міністра агрополітики і Голови Держкомрибгоспу встановлюються наказом Міністерства аграрної політики України «Про спрямування і координацію Міністром аграрної політики України діяльності Державного комітету рибного господарства України» від 4 лютого 2008 р. № 37.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, можна підсумувати, що державне регулювання рибальства повинно бути спрямоване на підтримку розвитку та підвищення конкурентоспроможності рибної галузі, для чого необхідно сприяти створенню кредитної кооперації та розвитку ринкової інфраструктури, організації комунальних оптових сільськогосподарських ринків, збільшення кількості живих рибних баз, має забезпечити учасникам ринку не тільки продаж риби та рибних продуктів за вигідною ціною, але й швидке надходження до споживача, зниження собівартості продажу, поліпшення якості, стабілізацію ринку збуту ціни.

Література

1. Вдовенко Н. М. Регулювання розвитку аквакультури у штучних водоймах України: моногр. К.: Основа, 2011. 368 с.
2. Законодавство України. URL: zakon.rada.gov.ua
3. ЗУ «Про рибне господарство та регулювання рибальства». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3677-17#Text>
4. Інструкція про порядок здійснення штучного розведення, вирощування риби, інших водних живих ресурсів та їх використання в спеціальних товарних рибних господарствах. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0064-08#Text>
5. Могильний О. М. Регулювання аграрної сфери. Ужгород: ІВА, 2005. 400 с.
6. Про затвердження Правил промислового рибальства в рибогосподарських водних об'єктах України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0326-99#Text>

References

1. Vdovenko NM Regulation of aquaculture development in artificial reservoirs of Ukraine: monograph. K.: Osнова, 2011. 368 s.
2. Legislation of Ukraine. URL: zakon.rada.gov.ua
3. Law «On fisheries and fisheries regulation». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3677-17#Text>
4. Instruction on the procedure for artificial breeding, fish farming, other aquatic living resources and their use in special commercial fisheries. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0064-08#Text>
5. Mogilny OM Regulation of the agricultural sector. Uzhhorod: IVA, 2005. 400 p.
6. On approval of the Rules of industrial fishing in fishery water bodies of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0326-99#Text>

Солодка Олена Маркіянівна

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
докторант*

Національна академія Служби безпеки України

Солодкая Елена Маркиановна

*кандидат юридических наук, старший научный сотрудник,
докторант*

Национальная академия Службы безопасности Украины

Solodka Olena

PhD in Law, Senior Researcher, Doctoral Student

National Academy of Security Service of Ukraine

ORCID: 0000-0002-1799-0712

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-11-6542

НАЦІОНАЛЬНІ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ ЯК ОСНОВА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ РЕСУРСЫ КАК ОСНОВА ИНФОРМАЦИОННОГО СУВЕРЕНИТЕТА УКРАИНЫ

NATIONAL INFORMATION RESOURCES AS A BASIS OF INFORMATION SOVEREIGNTY OF UKRAINE

Анотація. За результатами проведеного дослідження встановлено, що аналіз доктринальних напрацювань дозволяє виділити декілька підходів до визначення змісту поняття «інформаційні ресурси»:

- ототожнення інформаційних ресурсів з інформацією (знанням);
- розуміння інформаційних ресурсів як структурованої інформації (відомостей, зафіксованих на матеріальних носіях, документів та масивів документів);
- включення до змісту інформаційних ресурсів не лише інформації, але й інформаційних технологій та персоналу, задіяного у обробці інформації).

Найбільшого поширення при цьому набув другий підхід – розуміння інформаційних ресурсів як інформації, зафіксованої на матеріальних носіях.

Інформаційні ресурси – це доступний для використання та призначений для задоволення потреб учасників інформаційних відносин симбіоз змісту інформації (знання) та форми її представлення (матеріальний носій) у вигляді документів, баз даних і знань, реєстрів, кадастрів та інших джерел впорядкованих відомостей. Коли мова йде про національні інформаційні ресурси, фактично мова йде про об'єктивовану інформацію (закріплену на певних матеріальних носіях), матеріальні носії якої перебувають у державній, комунальній та приватній власності. Ця інформація може стосуватися різних сфер життєдіяльності людини, суспільства, держави, а відтак належати до різних категорій з точки зору обмеження доступу тощо.

Національні інформаційні ресурси – це систематизовані інформаційні ресурси, які містять інформацію незалежно від виду, змісту, форми, часу і місця її створення (включаючи публічну інформацію, державні інформаційні ресурси та іншу інформацію), призначену для задоволення життєво важливих суспільних потреб людини, суспільства і держави і забезпечені у доступі відповідним зацікавленим суб'єктам інформаційних відносин у встановлених законом межах і порядку.

Така інформація є в установленому порядку зареєстрована, оцінена, набула особливих властивостей, які становлять її сутність і роблять її інформаційним ресурсом, з одного боку, і предметом споживання – з іншого.

Ключові слова: інформація, інформаційні ресурси, національні інформаційні ресурси, електронні інформаційні ресурси.

Аннотация. По результатам проведенного исследования установлено, что анализ доктринальных разработок позволяет выделить несколько подходов к определению содержания понятия «информационные ресурсы»:

- отождествление информационных ресурсов с информацией (знанием);
- понимание информационных ресурсов как структурированной информации (сведений, зафиксированных на материальных носителях, документов и массивов документов);
- включение в содержание информационных ресурсов не только информации, но и информационных технологий и персонала, задействованного в обработке информации).

Наибольшее распространение при этом получил второй подход – понимание информационных ресурсов как информации, зафиксированной на материальных носителях.

Информационные ресурсы – это доступный для использования и предназначен для удовлетворения потребностей участников информационных отношений симбиоз содержания информации (знания) и формы ее представления (материальный носитель) в виде документов, баз данных и знаний, реестров, кадастров и других источников упорядоченных сведений. Когда речь идет о национальных информационных ресурсах, фактически речь идет об объективированной информации (закрепленной на определенных материальных носителях), материальные носители которой находятся в государственной, коммунальной или частной собственности. Эта информация может касаться различных сфер жизнедеятельности человека, общества, государства, а следовательно принадлежать к разным категориям с точки зрения ограничения доступа и тому подобное.

Национальные информационные ресурсы – это систематизированные информационные ресурсы, содержащие информацию независимо от вида, содержания, формы, времени и места ее создания (включая публичную информацию, государственные информационные ресурсы и другую информацию), предназначенную для удовлетворения жизненно важных общественных потребностей человека, общества и государства и обеспечены в доступе соответствующим заинтересованным субъектам информационных отношений в установленных законом пределах и порядке.

Такая информация есть в установленном порядке зарегистрирована, оценена, приобрела особые свойства, которые составляют ее сущность и делают ее информационным ресурсом, с одной стороны, и предметом потребления – с другой.

Ключевые слова: информация, информационные ресурсы, национальные информационные ресурсы, электронные информационные ресурсы.

Summary. According to the results of the study, it is established that the analysis of doctrinal developments allows us to identify several approaches to determining the content of the concept «information resources»:

- identification of information resources with information (knowledge);
- understanding of information resources as structured information (information recorded on physical media, documents and arrays of documents);
- inclusion in the content of information resources not only information, but also information technology and personnel involved in information processing).

The second approach has become the most widespread – the understanding of information resources as information recorded on physical media.

Information resources are available for use and designed to meet the needs of participants of information relations symbiosis of information content (knowledge) and its presentation (material carrier) in the form of documents, databases, registers, cadastres and other sources of organized information. When it comes to national information resources, in fact it is about objectified information (fixed on certain material media), the material media of which are in state, communal or private ownership. This information may relate to different spheres of human life, society, state, and therefore belongs to different categories in terms of restricting access and so on.

National information resources are systematized information resources that contain information regardless of the type, content, form, time and place of its creation (including public information, state information resources and other information), designed to meet the vital social needs of man, society and state and provided with access to the relevant participants of information relations within the limits established by law and procedure. Such information is registered, evaluated, has acquired special properties that constitute its essence and make it an information resource, on the one hand, and the subject of consumption – on the other.

Key words: information, information resources, national information resources, electronic information resources.

Постановка проблеми. Необхідно зауважити, що у попередніх редакціях Закону України «Про інформацію» (мова йде про редакції, чинні у 1992–2011 роках) визначалося, що основою інформаційного суверенітету України є національні інформаційні ресурси, до яких входить вся належна їй інформація, незалежно від змісту, форм, часу і місця створення, а держава самостійно формує інформаційні ресурси на своїй території і вільно розпоряджається ними, за винятком випадків, передбачених законами і міжнародними договорами. Також вказувалося, що інформаційний суверенітет України забезпечується: виключним правом власності України на інформаційні ресурси, що формуються за рахунок коштів державного бюджету; створенням національних систем інформації; встановленням режиму доступу інших держав до інформаційних ресурсів України; використанням інформаційних ресурсів на основі рівноправного співробітництва з іншими державами [1], проте у чинній редакції закону відповідні положення відображення не знайшли.

Поточна редакція Закону України «Про інформацію» (набула чинності 9 травня 2011 року) враховує висновки експертів Ради Європи щодо того, що поняття «інформаційний суверенітет» не належить до принципів, вжитих хоча б в одному договорі про захист прав людини» [2]. Зокрема, пересторогою до законодавчого закріплення цього поняття вважають, зокрема, те, що воно може порушити принцип транскордонності права доступу до інформації, яке в інформаційному суспільстві є одним із фундаментальних прав людини і громадянина та включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів (Загальна декларація з прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод). Відтак відповідне поняття наразі в Законі України «Про інформацію» не наведено. Водночас, це не відміняє актуальності питання щодо сутності національних інформаційних ресурсів, які є основою інформаційного суверенітету.

Результати аналізу наукових публікацій. Дослідження проблематики інформаційних ресурсів на сьогодні проводяться багатьма науковцями, зокрема у своєму дослідженні ми використали праці таких вчених як Юдін О. К., Бучик С. С. [8], Литвин Н. [19], Сидоренко О. [20], Кормич Б. А. [21], Нисневич Ю. А. [16], Р. Марутян [18], Соснін О. В. [22], Довгань О. Д. [24] та інших. Проте, варто відмітити, що розвиток інформаційного суспільства,

використання інформаційних технологій в усіх сферах вимагають удосконалення наявних підходів до визначення поняття національних інформаційних ресурсів та формування системи їх класифікації та захисту.

Метою статті є визначення поняття та характерних ознак національних інформаційних ресурсів в контексті дослідження інформаційного суверенітету.

Виклад основного матеріалу. Результати аналізу доктринальних напрацювань дозволяють виділити декілька підходів до визначення змісту поняття «інформаційні ресурси»:

- ототожнення інформаційних ресурсів з інформацією (знанням);
- розуміння інформаційних ресурсів як структурованої інформації (відомостей, зафіксованих на матеріальних носіях, документів та масивів документів);
- включення до змісту інформаційних ресурсів не лише інформації, але й інформаційних технологій та персоналу, задіяного у обробці інформації).

Найбільшого поширення при цьому набув другий підхід — розуміння інформаційних ресурсів як інформації, зафіксованої на матеріальних носіях.

Законодавство України містить низку визначень інформаційних ресурсів, проаналізуємо їх.

Відповідно до Закону України «Про національну програму інформатизації» [3], інформаційний ресурс — сукупність документів у інформаційних системах (бібліотеках, архівах, банках даних тощо).

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 року № 386-р «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» містить дещо інше визначення — «інформаційний ресурс — систематизована інформація або знання, що мають цінність у певній предметній області і можуть бути використані людиною в своїй діяльності для досягнення певної мети» [4].

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 травня 2003 року № 259-р «Про затвердження Концепції формування системи національних електронних інформаційних ресурсів» [5] містить визначення національні електронні інформаційні ресурси — ресурси незалежно від їх змісту, форми, часу та місця створення, форми власності, призначені для задоволення потреб громадянина, суспільства, держави. Національні ресурси включають державні, комунальні та приватні ресурси.

Вважаємо, що використання «потреб громадянина» у попередньому визначенні нівелює зміст транскордонності права на інформацію, а тому слід говорити про «потреби людини».

Система національних ресурсів — організована за єдиною технологією сукупність національних ресурсів, необхідних для розв’язання завдань соціально-економічного розвитку держави та внесених до Національного реєстру електронних інформаційних ресурсів. В зазначеному визначенні вважаємо некоректним формулювання «необхідних для розв’язання завдань соціально-економічного розвитку держави», оскільки правова держава, в першу чергу, орієнтована на забезпечення інтересів людини і суспільства або ж тоді слід говорити про систему державних інформаційних ресурсів.

Державні інформаційні ресурси — систематизована інформація, що є доступною за допомогою інформаційних технологій, право на володіння, використання або розпорядження якою належить державним органам, військовим формуванням, утвореним відповідно до законів України, державним підприємствам, установам та організаціям, а також інформація, створення якої передбачено законодавством та яка обробляється фізичними або юридичними особами відповідно до наданих їм повноважень суб’єктами владних повноважень [6].

У Законі України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» національні електронні інформаційні ресурси визначені як систематизовані електронні інформаційні ресурси, які містять інформацію незалежно від виду, змісту, форми, часу і місця її створення (включаючи публічну інформацію, державні інформаційні ресурси та іншу інформацію), призначену для задоволення життєво важливих суспільних потреб громадянина, особи, суспільства і держави. Під електронними інформаційними ресурсами при цьому розуміють будь-яка інформація, що створена, записана, оброблена або збережена у цифровій чи іншій нематеріальній формі за допомогою електронних, магнітних, електромагнітних, оптичних, технічних, програмних або інших засобів [7].

Дослідники технічної науки вказують на такі характеристики національних інформаційних ресурсів як: 1) віднесення їх до результатів інтелектуальної діяльності в усіх сферах життєдіяльності людини, суспільства і держави; 2) їх споживчу цінність (політичну, економічну, наукову, освітню, соціокультурну, оборонну, ринкову, історичну, інформаційну тощо) [8].

Ст. 1 Закону України «Про бібліотеки та бібліотечну справу» визначає інформаційні ресурси як сукупність документів у інформаційних системах (бібліотеках, архівах, базах даних тощо) [9].

Ст. 10 Закону України «Про науково-технічну інформацію» закріплює наступне поняття інфор-

маційних ресурсів — це «сукупність довідково-інформаційних фондів з необхідним довідково-пошуковим апаратом і відповідними технічними засобами зберігання, обробки і передачі, що є у володінні, розпорядженні, користуванні державних органів і служб науково-технічної інформації, наукових і науково-технічних бібліотек, комерційних центрів, підприємств, установ і організацій» [10].

Виходячи з наведених вище визначень інформаційних ресурсів, до національних інформаційних ресурсів належить об’єктивована в певній матеріально-енергетичній формі інформація, з приводу якої здійснюються інформаційні процеси, зокрема, документована інформація.

Документ — це передбачена законом матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації шляхом фіксації її на папері, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці або на іншому носії [11]. Оскільки носії інформації визначаються чинним законодавством України більш широко: фізичні об’єкти, поля та сигнали, хімічні середовища, накопичувачі даних в інформаційних системах, публічні повідомлення і вислови тощо, а документ є лише одним з їх різновидів, документами доцільно визнавати тільки ті матеріальні носії інформації, які дають можливість безпосереднього її сприйняття біологічними інформаційними системами, зокрема, з використанням інших систем (тобто, паперові або електронні документи) [12].

Матеріальними носіями опосередкованої інформації є видові об’єкти, сцени, образи, сигнали, сліди об’єктів у навколишньому середовищі. Вирізняють їх наступні групи: якісні або спектральні (колір, довжина хвилі в інфрачервоному діапазоні, частота, підвид частот між складовими спектру, склад хімічних елементів, речовин, наявність градієнта); кількісні або енергетичні (світловий потік, температура, відбитий потік потужності, спектральна щільність потужності, концентрація елементів і речовин, рівень радіації, напруженість магнітного поля, контрастність температур); просторові (координати, лінійні розміри, відстані, кути, спрямування на джерело випромінювання, відстань до джерела або між джерелами випромінювання, розміри сліду, його координати, розміри стрибка температури, його координати); часові (час існування поля, образу, сцени, час існування випромінювання поля; тривалість, період повторення імпульсу, групи імпульсів, сигналу, часу існування сліду) [13].

Отже, інформація не завжди відбивається у предметах матеріального світу в звичному розумінні, тобто, як система даних, доступних для сприйняття людиною. Одна й та сама інформація може зберігатися

та передаватися у різному вигляді, тобто, зміст та цінність інформації не залежать від виду її матеріального носія, хоча останній є необхідним для об'єктивації інформації та її участі в інформаційних процесах. Асиметричність інформації не дає змоги ототожнити її з певним матеріальним носієм. Іноді інформацію може бути знищено або пошкоджено без заподіяння шкоди її матеріальним носіям (це стосується передусім електронної інформації). Також інформація може вибувати з виключного володіння у випадках, коли зміни володільця її матеріального носія не відбувається. Таким чином, об'єктом правовідносин виступає саме інформація, незалежно від матеріального носія, на якому вона в даний момент зафіксована.

Як товар, що користується попитом, інформація має певну цінність, однак єдина загальноовизнана методика її визначення на сьогоднішній день ще не розроблена. Складність у визначенні вартості інформації полягає в тому, що специфіка інформації як перетвореної форми людських знань створює можливість її вибуття з виключного володіння без самого факту фізичного вилучення. Як і будь-якому товару, інформації притаманна споживча та мінова вартість. Остання включає в себе інвестиції, вкладені у створення, збирання та монтаж інформації, вартість відновлення пошкодженої інформації та потенційні втрати від її незаконного привласнення. Однак ці витрати на створення інформації та забезпечення нею користувача не вичерпують її вартості, оскільки інформація дозволяє користувачеві відтворювати необхідне йому знання [14]. Така концепція інформації пояснює залежність вартості інформації не лише від витрат на її виробництво та обслуговування, але й від таких параметрів, як її актуальність (новітність та своєчасність, відповідність знань, що їх вміщує інформація, вирішуваним завданням) та адресність (орієнтація інформації на конкретного користувача) [15, с. 109].

Інформація складається принаймні з двох підсистем (відкритої інформації та інформації з обмеженим доступом), оскільки, поряд із встановленням права на інформацію, визначаються і його обмеження. Інформація може бути класифікована також за видами змісту (правова, науково-технічна, політична, статистична, економічна, інформація про особу тощо), способом обробки, видом матеріального носія (та за іншими критеріями).

До відкритої інформації зазвичай належить інформація, яка розповсюджується засобами масової інформації, надходить до загальнодоступних баз даних, а також захищається за допомогою законодавства про інтелектуальну власність. Особливе місце в системі відкритої інформації належить відомостям,

доступ до яких не може бути обмежений. Що стосується інформації з обмеженим доступом, на законодавчому рівні її поділ та ранжування відбувається за ступенем секретності та рівнем важливості. В різних країнах цей розподіл є неоднорідним (при порівнянні спостерігається співпадіння за змістом різнопорядкових груп інформації з обмеженим доступом).

Національні інформаційні ресурси повинні утворювати єдину, взаємопов'язану систему, яка викликає виникнення «інформаційного хаосу», викликаного прагненням до інформаційного суверенітету, що породжує надмірне дублювання інформації. Необхідністю є забезпечення вільного доступу до таких ресурсів і взаємний обмін інформацією. Для досягнення названих цілей, зокрема, взаємодії ресурсів, істотне значення має сумісність документів, інформаційних продуктів, комунікативних систем. Проблема сумісності повинна вирішуватися через стандартизацію результатів інформаційної діяльності: документів, інформаційних ресурсів [16].

Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» [17] одним з головних пріоритетів визначає прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, у якому кожен міг би створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися і обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному і особистому розвитку та підвищуючи якість життя. Законом встановлено, що загальнодоступна інформаційна інфраструктура держави формується шляхом, зокрема, створення в електронній формі архівних, бібліотечних, музейних фондів та інших фондів закладів культури, формування відповідних інформаційно-бібліотечних та інформаційно-пошукових систем з історії, культури, народної творчості, сучасного мистецтва України тощо. Відтак, доступність інформації зазначається як один із ключових критеріїв, який повинен закладатися в основу національних інформаційних ресурсів.

Національний інформаційний ресурс у широкому значенні — це інформаційний ресурс, яким володіють, контролюють і використовують держава і суспільство для досягнення суспільного блага. Це загальнонаціональний здобуток, до якого мають доступ усі громадяни країни. У вузькому значенні — це сукупність окремих документів і масивів документів, зафіксованих на матеріальних носіях, бази і банки даних, знання, архіви, бібліотеки, колекції, музейні фонди, будь-які інші сховища даних, що включені у сферу соціальних відносин

та мають загальнонаціональну цінність і є об'єктом права власності будь-якого суб'єкта України [18].

Виділяють такі ознаки інформаційних ресурсів:

- на відміну від інших видів ресурсів (зокрема, матеріальних) інформаційні ресурси практично невичерпні;
- у процесі використання інформаційні ресурси не зникають, а зберігаються і навіть збільшуються;
- інформаційні ресурси не є самостійними і самі по собі мають лише потенційне значення (поєднуючись з іншими ресурсами — досвідом, працею, кваліфікацією, технікою, енергією, сировиною, вони є рушійною силою);
- ефективність застосування інформаційних ресурсів пов'язана з ефектом повторного виробництва знань (інформаційна взаємодія дозволяє одержати нові знання ціною менших витрат, порівняно з витратами праці, енергії, часу на його пряме генерування);
- інформаційні ресурси є формою безпосереднього включення науки до складу виробничих сил;
- інформаційні ресурси виникають у результаті не просто розумової праці, а її творчої частини;
- перетворення знань в інформаційні ресурси залежить від можливості їх кодування (модель, алгоритм, програма, проект і особливо бази знань виступають активними формами інформаційних ресурсів, тоді як книги, статті, патенти, бази даних є пасивними формами) [19, с. 144].

В умовах інформаційного суспільства невичерпність інформаційних ресурсів обумовлена їх постійним використанням, розширенням відтворенням, відтак постійним оновленням, що сприяє їх збільшенню. Невикористання веде до їх швидкого знецінення й старіння, а відсутність дієвої системи їх нагромадження та оновлення унеможливорює інтеграцію держави у глобальний інформаційний простір.

Окрім цього, акцентують увагу на їх кількості, змісті, цінності та якості. При цьому кількість інформаційних ресурсів може виражатися як у кількісних одиницях (сторінки, байти тощо), так і у відносному вимірі (наскільки відомості знімають невизначеність). Зміст інформаційного ресурсу — це конкретне значення даних і відомостей у тому контексті, в якому вони є зрозумілим для особи. Цінність інформаційного ресурсу характеризує його суспільне значення і може виражатися як у грошових одиницях, так і у відносному значенні (важливий, неважливий тощо). Якість інформаційного ресурсу визначає, наскільки він здатен задовольнити інформаційні потреби суб'єктів інформаційних відносин, і характеризується такими критеріями, як повнота, достовірність, цілісність тощо [20, с. 178;

21, с. 11]. В умовах глобалізації, кризового стану суспільства, об'єктивна оцінка інформаційних ресурсів, у тому числі кількісна, постає як одна із проблем державного рівня, а їх постійний моніторинг, безпека, об'єктивність, вартість становлять потенціал країни [22, с. 17].

В той же час до юридичних властивостей інформаційних ресурсів пропонується відносити наступні: існування інформації в момент здійснення правовідносин, призначення для задоволення потреб фізичних і юридичних осіб; придатність інформації до передавання та розмноження; визначена форма й одиниця вимірювання; наукова обґрунтованість і доведеність інформації; юридичне закріплення; інформація має визначене джерело та «отримувача» [23, с. 213].

На думку О. Довганя, поняття «інформаційні ресурси» має враховувати ознаки, що перетворюють інформацію на ресурс, який включає такі складові характеристики: «інформація», «інформаційний ресурс» як предмет і результат діяльності людини, як об'єкт права власності фізичних, юридичних осіб та держави, як об'єкт товарних відносин, як державний і національний ресурс. Крім того, важливими ознаками інформаційного ресурсу є те, що він може бути системоутворювальним і керованим чинником діяльності людини, суспільства і держави, позитивно впливати на соціально-економічний розвиток суспільства і держави та забезпечення національної безпеки [24].

Висновки і перспективи подальших розвідок.

Отже, маємо констатувати, що інформаційні ресурси — це доступний для використання та призначений для задоволення потреб учасників інформаційних відносин симбіоз змісту інформації (знання) та форми її представлення (матеріальний носій) у вигляді документів, баз даних і знань, реєстрів, кадастрів та інших джерел впорядкованих відомостей. Коли мова йде про національні інформаційні ресурси, фактично мова йде про об'єктивовану інформацію (закріплену на певних матеріальних носіях), матеріальні носії якої перебувають у державній, комунальній та приватній власності. Ця інформація може стосуватися різних сфер життєдіяльності людини, суспільства, держави, а відтак належати до різних категорій з точки зору обмеження доступу тощо.

Національні інформаційні ресурси — це систематизовані інформаційні ресурси, які містять інформацію незалежно від виду, змісту, форми, часу і місця її створення (включаючи публічну інформацію, державні інформаційні ресурси та іншу інформацію), призначену для задоволення життєво важливих суспільних потреб людини, суспільства і держави

і забезпечені у доступі відповідним зацікавленим суб'єктам інформаційних відносин у встановлених законом межах і порядку. Така інформація є зареєстрована у визначеному порядку, оцінена, набула особливих властивостей, які становлять її сутність

і роблять її інформаційним ресурсом, з одного боку, і предметом споживання — з іншого.

Перспективами подальших розвідок є теоретичне обґрунтування критеріїв класифікації національних інформаційних ресурсів.

Література

1. Про інформацію: Закон України від 02 жовтня 1992 року (в редакції від 13 січня 2011 року). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
2. Висновок експертів Ради Європи щодо проекту закону про інформацію. URL: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1173882959>
3. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 4 лютого 1998 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/559/2011>
4. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 року № 386-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80#Text>
5. Про затвердження Концепції формування системи національних електронних інформаційних ресурсів: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 травня 2003 року № 259-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/259-2003-p#Text>
6. Про Державну службу спеціального зв'язку та захист інформації України: Закон України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3475-15>
7. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05 жовтня 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>
8. Юдін О. К., Бучик С. С. Державні інформаційні ресурси. Методологія побудови класифікатора загроз: монографія. Київ: НАУ, 2015. 214 с.
9. Про бібліотеки та бібліотечну справу: Закон України від 27 січня 1995 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/32/95-вр>
10. Про науково-технічну інформацію: Закон України від 25 червня 1993 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3322-12>
11. Про обов'язковий примірник документів: Закон України від 9 квітня 1999 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-14#Text>
12. Про платіжні системи і переказ грошей в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14#Text>
13. Горячев В. С. Информация и ее защита // Вопросы защиты информации. 1994. № 2. С. 38–45.
14. Кузьмин А. Э. Правовая защита коммерческой тайны // Правоведение. 1992. № 5. С. 140–142.
15. Копылов В. А. Информационное право: Учебное пособие. М.: Юрист, 1997. 472 с.
16. Нисневич Ю. А. Системный подход в государственной информационной политике // Научно-техническая информация. (Сер. 1. Организация и методика информационной работы). 2000. № 5. С. 1–7.
17. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки: Закон України від 06 лютого 2007 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text>
18. Марутян Р. Інформаційні ресурси: нові підходи до визначення поняття. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/31670/10-Marutyan.pdf?sequence=3>
19. Литвин Н. А. Деякі особливості застосування інформаційних ресурсів органами державної фіскальної служби України // Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 2. С. 144–146.
20. Сидоренко О. Інформаційні ресурси як об'єкт інформаційних правовідносин // Підприємництво, господарство і право. 2018. № 4. С. 173–182.
21. Кормич Б. А. Інформаційне право: підручник. Харків: БУРУН і К., 2011. 334 с.
22. Соснін О. В. Проблеми державного управління системою національних інформаційних ресурсів з наукового потенціалу України: Монографія. К: Інститут держави і права ім. В. Корецького НАН України, 2003. 572 с.
23. Шокиров Г. А. Информация как основной объект информационных правоотношений: теоретический и практический аспекты. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/informatsiya-kak-osnovnoy-obekt-informatsionnyh-pravootnosheniy-teoreticheskiy-i-prakticheskiy-aspekt>

24. Довгань О.Д. Інформаційні ресурси: національні та державні, зміст, поняття. Інформація і право. 2015. № 3(15). С. 85–91.

References

1. Pro informaciju: Zakon Ukrainy vid 02 zhovtnja 1992 roku (v redakciji vid 13 sichnja 2011 roku). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
2. Vysnovok ekspertiv Rady Jevropy shhodo proektu zakonu pro informaciju. URL: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1173882959>
3. Pro Nacionaljnu prohramu informatyzaciji: Zakon Ukrainy vid 4 ljutogho 1998 roku. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/559/2011>
4. Pro skhvalennja Strateghiji rozvytku informacijnogho suspiljstva v Ukraini: Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15 travnja 2013 roku # 386-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80#Text>
5. Pro zatverdzhennja Konceptiji formuvannja systemy nacionalnykh elektronnykh informacijnykh resursiv: Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 5 travnja 2003 roku # 259-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/259-2003-r#Text>
6. Pro Derzhavnu sluzhbu specialjnogho zv'jazku ta zakhyst informaciji Ukrainy: Zakon Ukrainy. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3475-15>
7. Pro osnovni zasady zabezpechennja kiberbezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05 zhovtnja 2017 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>
8. Judin O.K., Buchyk S.S. Derzhavni informacijni resursy. Metodologhija pobudovy klasyfikatora zagroz: monohrafija. Kyjiv: NAU, 2015. 214 s.
9. Pro biblioteku ta biblioteknu spravu: Zakon Ukrainy vid 27 sichnja 1995 roku. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/32/95-vr>
10. Pro naukovu-tekhnichnu informaciju: Zakon Ukrainy vid 25 chervnja 1993 roku. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3322-12>
11. Pro obov'jazkovyj prymirnyk dokumentiv: Zakon Ukrainy vid 9 kvitnja 1999 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-14#Text>
12. Pro platizhni systemy i perekaz ghroshej v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 5 kvitnja 2001 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14#Text>
13. Goryachev V.S. Informatsiya i ee zashchita // Voprosy zashchity informatsii. 1994. № 2. S. 38–45.
14. Kuzmin A.E. Pravovaya zashchita kommercheskoy tayny // Pravovedenie. 1992. № 5. S. 140–142.
15. Kopylov V.A. Informatsionnoe pravo: Uchebnoe posobie. M.: Yurist, 1997. 472 s.
16. Nisnevich Yu.A. Sistemnyy podkhod v gosudarstvennoy informatsionnoy politike // Nauchno-tehnicheskaya informatsiya. (Ser. 1. Organizatsiya i metodika informatsionnoy raboty). 2000. № 5. S. 1–7.
17. Pro osnovni zasady rozvytku informacijnogho suspiljstva v Ukraini na 2007–2015 roky: Zakon Ukrainy vid 06 ljutogho 2007 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text>
18. Marutjan R. Informacijni resursy: novi pidkhody do vyznachennja ponjattja. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/31670/10-Marutyan.pdf?sequence=3>
19. Lytvyn N.A. Dejaki osoblyvosti zastosuvannja informacijnykh resursiv orghanamy derzhavnoji fiskaljnoji sluzhy Ukrainy // Porivnjajno-analitychne pravo. 2016. # 2. S. 144–146.
20. Sydorenko O. Informacijni resursy yak ob'jekt informacijnykh pravovidnosyn // Pidpryjemnyctvo, ghospodarstvo i pravo. 2018. #4. S.173–182.
21. Kormych B.A. Informacijne pravo: pidruchnyk. Kharkiv: BURUN i K., 2011. 334 s.
22. Sosnin O.V. Problemy derzhavnogho upravlinnja systemoju nacionalnykh informacijnykh resursiv z naukovogho potencialu Ukrainy: Monohrafija. K: Instytut derzhavy i prava im. V. Koreckogho NAN Ukrainy, 2003. 572 s.
23. Shokirov G.A. Informatsiya kak osnovnoy obekt informatsionnykh pravo otnosheniy: teoreticheskij i prakticheskij aspekty. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/informatsiya-kakosnovnoy-obekt-informatsionnyh-pravootnosheniyteoreticheskij-i-prakticheskij-aspekty>
24. Dovghanj O.D. Informacijni resursy: nacionaljni ta derzhavni, zmist, ponjattja // Informacija i pravo. 2015. # 3(15). S. 85–91.

Тарасюк Анатолій Васильович

кандидат юридичних наук, головний науковий співробітник

Наукова лабораторія забезпечення інформаційної та кібернетичної безпеки

НДІ інформатики і права НАПрН України

Тарасюк Анатолій Васильевич

кандидат юридических наук, главный научный сотрудник

Научная лаборатория обеспечения информационной и кибернетической безопасности

НИИ информатики и права НАПрН Украины

Tarasyuk Anatoliy

Candidate of Law, Chief Scientist of the

Scientific Laboratory for Information and Cyber Security

Research Institute of Informatics and Law of the

National Academy of Science of Ukraine

ORCID: 0000-0002-0479-0666

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-11-6528

**МІСЦЕ ТА РОЛЬ УКРАЇНИ У ГЛОБАЛЬНИХ
ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ:
ПИТАННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ**

**МЕСТО И РОЛЬ УКРАИНЫ В ГЛОБАЛЬНЫХ
ИНФОРМАЦИОННЫХ ПРОЦЕССАХ:
ВОПРОС КИБЕРБЕЗОПАСНОСТИ**

**THE PLACE AND ROLE OF UKRAINE
IN GLOBAL INFORMATION PROCESSES:
CYBER SECURITY ISSUES**

Анотація. Розглянуто загальні чинники актуалізації проблем кібербезпеки на глобальному рівні. Зроблено висновок, що відмінною рисою сучасного підходу до забезпечення кібербезпеки є його комплексний і фундаментальний характер, який включає цілу систему нормативних актів, планів і інститутів. Виявлено основні підходи й тенденції, пов'язані з впровадженням на наднаціональному рівні ЄС єдиної стратегії в області кібербезпеки. Встановлено, що основна проблема ефективного забезпечення кібербезпеки полягає у створенні єдиного європейського політичного безпекового простору. Значна активність в цій сфері керівних органів ЄС стикається з нездатністю ряду країн в повному обсязі виконати всі директиви, розпорядження, регламенти та інші нормативні акти. Через складні процедури узгодження на національному і наднаціональному рівнях, що вимагає значного часу, а також через несформованість в ЄС єдиного політичного простору, держави і наднаціональні структури ЄС не завжди встигають вчасно реагувати на появу нових кіберзагроз.

У статті визначено основні стратегічні цілі національної інформаційної політики є: 1) забезпечення кібербезпеки й умов для підвищення ефективності державного управління; 2) створення сприятливих умов для забезпечення конституційних прав і свобод людини в інформаційній сфері, зміцнення та збереження моральних цінностей суспільства, традицій гуманізму і патріотизму, примноження наукового і культурного потенціалу та формування інформаційної культури населення; 3) перетворення регіональних інформаційних ресурсів на стратегічний ресурс стабільного та поступального розвитку і створення умов для гармонійної інтеграції в сучасну світову економіку на основі інформаційної відкритості та кооперації – входження в міжнародну систему поділу праці й обмінів в інформаційній сфері.

Ключові слова: кібербезпека, глобалізація, загрози, кіберпростір, інформація, дані.

Аннотация. Рассмотрены общие факторы актуализации проблем кибербезопасности на глобальном уровне. Сделан вывод, что отличительной чертой современного подхода к обеспечению кибербезопасности является его комплексный и фундаментальный характер, включающий целую систему нормативных актов, планов и институтов. Выявлены основные подходы и тенденции, связанные с выработкой на наднациональном уровне ЕС единой стратегии в области кибербезопасности. Установлено, что основная проблема эффективного обеспечения кибербезопасности заключается в создании единого европейского политического пространства безопасности. Значительная активность в этой сфере руководящих органов ЕС сталкивается с неспособностью ряда стран в полном объеме выполнить все директивы, распоряжения, регламенты и другие нормативные акты. Через процедуры согласования на национальном и наднациональном уровнях, требует значительного времени, а также из-за несформированности в ЕС единого политического пространства, государства и наднациональные структуры ЕС не всегда успевают своевременно реагировать на появление новых киберугроз.

В статье определены основные стратегические цели национальной информационной политики являются: 1) обеспечение кибербезопасности и условий для повышения эффективности государственного управления; 2) создание благоприятных условий для обеспечения конституционных прав и свобод человека в информационной сфере, укрепление и сохранение нравственных ценностей общества, традиций гуманизма и патриотизма, приумножение научного и культурного потенциала и формирование информационной культуры населения; 3) преобразования региональных информационных ресурсов на стратегический ресурс устойчивого и поступательного развития и создания условий для гармоничной интеграции в современную мировую экономику на основе информационной открытости и кооперации – вхождение в международную систему разделения труда и обменов в информационной сфере.

Ключевые слова: кибербезопасность, глобализация, угрозы, киберпространство, информация, данные.

Summary. The general factors of actualization of cybersecurity problems at the global level are considered. It is concluded that a distinctive feature of the modern approach to cybersecurity is its comprehensive and fundamental nature, which includes a whole system of regulations, plans and institutions. The main approaches and tendencies related to the development of a unified strategy in the field of cyber security at the supranational level of the EU are revealed. It is established that the main problem of effective cybersecurity is the creation of a single European political security space. Significant activity in this area of EU governing bodies is faced with the inability of a number of countries to fully comply with all directives, orders, regulations and other regulations. Due to complex coordination procedures at the national and supranational levels, which require considerable time, as well as due to the lack of a single political space in the EU, EU states and supranational structures do not always have time to respond to new cyber threats.

The article identifies the main strategic goals of national information policy are: 1) ensuring cybersecurity and conditions for improving the efficiency of public administration; 2) creation of favorable conditions for ensuring constitutional human rights and freedoms in the information sphere, strengthening and preservation of moral values of society, traditions of humanism and patriotism, increase of scientific and cultural potential and formation of information culture of the population; 3) transformation of regional information resources into a strategic resource of stable and progressive development and creation of conditions for harmonious integration into the modern world economy on the basis of information openness and cooperation – entry into the international system of division of labor and exchanges in the information sphere.

Key words: cybersecurity, globalization, threats, cyberspace, information, data.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У другому десятилітті ХХІ ст. завдяки небувалому прогресу техніки й інформаційно-телекомунікаційних технологій наші традиційні уявлення про відстані та часовий простір зазнали докорінних змін, внаслідок яких сформувався новий тип цивілізації — інформаційна. Сутність інформаційної цивілізації полягає у розвитку інтернет-технологій і розширенні супутникового зв'язку, у практично необмежених в обсязі взаєминах і спілкуванні поза просторовими рамками, у розробці та миттєвому поширенні інформації і новин, а також появи та розвитку цифрової дипломатії.

У зазначених умовах глобальний кіберпростір перетворюється на майданчик зіткнення економічних, політичних і культурних інтересів та центрів сили сучасного світу, у дієвий інструмент формування громадської думки та її спрямування в інтересах певних гравців. Слід визнати, що поряд із позитивними і конструктивними тенденціями, які забезпечують поінформованість про новітні досягнення людства у ході розвитку світового кіберпростору, можна помітити і негативні процеси, що містять ризики для кібербезпеки держав, зокрема й України.

У сучасній ситуації у світі простежується висока динаміка міжнародних політичних процесів як на глобальному, так і на регіональному рівнях. Для

світового політичного розвитку, як зауважують фахівці, притаманні два основні тренди: упорядкування і хаотизація. Тренд упорядкування (структуризації, управління, регуляції) процесів світового політичного розвитку проявляється у створенні різних формальних і неформальних структур: міжнародних організацій; міждержавних коаліцій, союзів, форумів, до складу яких входять державні і недержавні структури (наприклад, Давоський форум); різних міждержавних «клубів» (приміром, Група восьми, Група двадцяти) тощо. Хаотизація ж спостерігається в таких процесах, як розпад об'єднань і коаліцій, очевидне порушення міжнародних договорів, норм, виникнення нових явищ, сутність яких погано узгоджується з тим, що було раніше, тощо. Нині досить виразно проглядаються міжнародні політичні процеси, що відображають хаотизацію й ускладнюють бачення перспектив світового розвитку. Тренд хаотизації є індикатором деструктивних явищ, що здійснюють негативний вплив на підвалини політичної організації міжнародного співтовариства.

За таких умов зростає рівень невизначеності напрямів світового політичного розвитку, створюються передумови для значної трансформації всієї світової соціально-політичної структури і, відповідно, — засад забезпечення міжнародної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання забезпечення кібернетичної безпеки, в тому числі в контексті вивчення зарубіжного досвіду, були предметом наукової уваги багатьох вчених. Серед наукових праць, які слугували теоретичними орієнтирами для даної статті доцільно виокремити наступних дослідників О. Довгань [5], Т. Ткачук [8], С. Харченко [9], М. А. Носач [10], А. Благодарний [12]. Водночас, досвід забезпечення кібербезпеки у зарубіжних країнах, передусім з точки зору можливостей його використання у вітчизняних реаліях, лишається дослідженим недостатньо.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Проаналізувати найбільш складні та актуальні проблеми забезпечення кібербезпеки в Україні та формування державної політики у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Не викликає жодних сумнівів той факт, що виникнення нових засобів інформації і комунікації та їхнє поширення у країнах сучасного світу є одним із найвагоміших чинників процесу глобалізації. Стрімке розширення інформаційної та комп'ютерної павутини зменшило відстань між людьми в різних регіонах нашої планети ще більше, ніж розвиток шляхів наземної, повітряної та водної комунікації. Щоб уявити всю глибину інформаційної трансфор-

мації, яка відбувається останнім часом, і зрозуміти динаміку, необхідно усвідомити: в умовах глобальної інформатизації зникає географія, стираються межі між зовнішньою та внутрішньою політикою, що неминуче деформує не лише «національну», але й «соціальну» ідентичності. Глобальна інформатизація розкриває багатопланові можливості для соціального інтегрування та транснаціональної взаємодії людей. Інтернет створює інші реалії для вільних контактів між людьми, які мешкають у різних країнах і є членами недержавних об'єднань.

Завдяки застосуванню сучасних інформаційно-комунікаційних технологій уявлення суб'єктів у реальному часі інтернаціоналізуються рідше, а їхню оцінку й відповідь на різні міжнародні події можна почути одразу ж після події. Усе це сприяє веденню дискусій на міжнародному рівні, створенню асоціацій між новими учасниками політичної інтерактивності.

Щоб розв'язати проблему «цифрового розриву», міжнародне співтовариство здійснює важливі кроки. На саміті «Великої вісімки», що проходив у липні 2000 р. в Японії (Окінава), наприклад, було ухвалено «Хартію глобального інформаційного співтовариства» [1]. У документі вперше у світовий контекст було введено поняття «цифровий розрив» й одним з основоположних принципів визначено імператив доступності інформаційних технологій для громадян усіх держав світу. Відповідно до основних положень Хартії було засновано міжнародну експертну раду «Група з можливостей цифрових технологій» (Digital Opportunity Task Force, G8DOT Force), головним завданням якої є пошук шляхів подолання існуючої нерівності між різними державами у доступі до новин та інформації. Рада також розробила програму дій і представила її очільникам держав «вісімки» на саміті, що проходив улітку 2001 р. в Генуї. Результати саміту уможливили вироблення плану конкретних рекомендацій (т. зв. «Генуезька ініціатива») стосовно зазначеного питання [2]. Слід додати, що нині ініціатива з координації дій програми перейшла до Міжнародної експертної ради з інформаційно-комунікаційних технологій ООН, яку згодом було перетворено в Робочу (цільову) групу ООН з інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Виконання завдання подолання інформаційної нерівності в загальному контексті боротьби з бідністю нині покладено на ООН. Крім того, ООН у межах надання допомоги у впровадженні інформаційних технологій країнам, що розвиваються, ухвалила рішення про створення спеціального фонду обсягом 500 млн. дол. Звісно, цього поки що явно недостатньо для врегулювання проблеми. З огляду на

це можна зробити висновок, що нині розвиток і поширення інформаційно-комунікативних технологій у державах світу проходить дуже незбалансовано, щоб стати переконливою передумовою для соціальної інтеграції та рівності у масштабі всієї планети.

Отже, процес глобальної інформатизації, поряд із розмиванням традиційних основ національно-державної ідентичності, може сприяти актуалізації інших форм об'єднання людей. Наслідком нерівномірної та експансіоністської інформатизації може бути посилення релігійної та етнічної ідентичності людей і їхнє об'єднання за ідеологічними принципами. Це, зі свого боку, може створити передумови для появи так званих конфліктів «нового покоління».

Оскільки останнім часом інформація перетворилася в особливий ресурс будь-якої діяльності, отже вона, як і будь-який інший ресурс, потребує захисту в забезпеченні її безпеки, цілісності та збереження. Проведений аналіз доводить, що членство в регіональних організаціях дозволяє Україні виконувати актуальні завдання у сферах політичної комунікації та кібербезпеки. Україна на цій основі має гостру потребу у спільних із розвиненими державами діях, що можуть гарантувати їй безпеку на регіональному та глобальному рівнях. З огляду на це вона здійснює політику «відкритих дверей» та активно співпрацює з міждержавними об'єднаннями, що не пред'являють попередніх вимог до рівня її військової могутності (ООН, НАТО, ОБСЄ та ін.) та соціально-економічного розвитку.

Проте, визначальним у міжнародному співробітництві нашої держави з іноземними партнерами є російський чинник. Даний чинник досить вдало визначив голова Парламентської асамблеї НАТО Паоло Алліу своєму виступі на урочистому засіданні Верховної Ради, присвяченому 20-ій річниці підписання Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору: «Агресія Росії проти України в 2014 році відкрила нову главу в міжнародних відносинах. Україна і Східна Європа на сьогоднішній день є лінією фронту із захисту європейської безпеки і захисту того світового порядку, який склався після Другої світової війни» [3].

Сьогодні беззаперечним пріоритетом державної політики у сфері забезпечення кібербезпеки є і має бути подальша інтеграція в НАТО. Серед останніх добутків нашої держави на цьому шляху слід вважати надання у червні 2020 року Північноатлантичною радою статусу партнера з розширеними можливостями (Enhanced Opportunities Partner, EOP). EOP дозволяє країні-партнеру досягти т.зв. секторальної (оперативної) взаємосумісності з НАТО

(на рівні системи логістики, зв'язку, управління військами, конкретних родів військ тощо). Крім того, EOP дає запрошеним до неї країнам-партнерам низку особливих можливостей взаємодії з НАТО [4]. До цього такий статус мали лише п'ять країн, зокрема Грузія, а також країни-члени ЄС Швеція та Фінляндія.

Варто зауважити, що на теперішньому етапі розвитку України стан її національної безпеки, насамперед, залежить від ефективності результатів процесу інформатизації та прогресу у впровадженні ІКТ у військовій сфері.

У сучасних умовах проникнення глобалізації в усі сторони суспільного життя забезпечення кібербезпеки вимагає від дослідників виконання завдання наукового осмислення та здійснення наукового аналізу проблем, що тісно пов'язані з гарантуванням кібербезпеки, як найважливішого компонента міжнародної та національної безпеки. Однак, на жаль, слід констатувати: нині майже всі підходи, що покликані забезпечити кібербезпеку України, орієнтовані на військово-політичні процеси. Безумовно, це пріоритетний напрям у забезпеченні національної безпеки. Та попри це, вони мають також акцентувати увагу на таких проблемах, як регіональна політична нестабільність, незаконний обіг наркотиків, злочинність, захист інформаційних прав людини тощо. Та й імідж держави залишається ще одним проблемним аспектом, що прямо залежить від її інформаційної політики. Нерідко нас сприймають як зручний полігон кіберзлочинності. Отже, глобалізація кіберпростору породила таке явище, як всеосяжний взаємобмін інформацією на загальносвітовому рівні.

В експертному середовищі останнім часом дедалі голосніше лунає така думка: щоб успішно втілювати в життя державну інформаційно-іміджеву політику, Україні слід створити інформаційну систему, яка б формувала та затверджувала позитивний образ нашої країни в російсько- та англomовному медіапросторах [5; 6]. У контексті зазначеного вище усе ж варто додати, що нині проблемі забезпечення кібернетичної безпеки приділяється достатня увага як на державному, так і на приватному рівнях. У зв'язку з проникненням технічних засобів обробки і передачі даних практично в усі сфери людської діяльності особливої актуальності набуває протидія кіберзагрозам.

Аналіз актуальних загроз конфіденційній інформації, на основі якого формується система кібербезпеки і будується організація захисту інформації, розпочинається з усвідомлення та класифікації цих загроз. У зв'язку із цим підкреслимо, що теорія кібербезпеки оперує кількома формами класифікації

інформаційних ризиків і загроз захисту інформації. Вважаємо за доцільне акцентувати на поділі загроз кібербезпеці, що бувають зовнішніми і внутрішніми.

У разі зовнішніх атак супротивник відшукує слабкі місця в інформаційній структурі, що уможливають доступ до ключових вузлів внутрішньої мережі, сховищ даних, локальних комп'ютерів співробітників. При цьому зловмисник використовує широкий набір інструментів і шкідливе програмне забезпечення для виведення з ладу систем захисту, шпигунства, фальсифікації або знищення даних, копіювання, завдання шкоди об'єктам власності тощо. З огляду на це не дивно, що у доповіді Всесвітнього економічного форуму «Глобальні ризики 2012» («Global Risks 2012») [7] кібератаки визначені як одна з основних загроз світовій економіці. За ймовірністю настання кібератаки входять до п'ятірки найбільших потенційних глобальних загроз. Зазначений висновок Всесвітнього економічного форуму доводить значну актуальність і велику небезпеку електронної злочинності. Спектр загроз кібербезпеці, викликаних застосуванням шкідливого програмного забезпечення, дуже широкий. Нині, наприклад, фахівці виокремлюють такі види загроз захисту інформації [8–10]:

- упровадження вірусів та застосування інших руйнівних програмних впливів;
- упровадження програм-шпигунів з метою аналізу мережевого трафіку й отримання даних про систему та стан мережевих з'єднань;
- аналіз і модифікація / знищення встановленого програмного забезпечення;
- розкриття, розкрадання та перехоплення секретних паролів і кодів;
- використання вразливостей ПЗ для виведення з ладу програмного захисту з метою отримання несанкціонованих прав читання, копіювання, модифікації або знищення інформаційних ресурсів, а також порушення їхньої доступності;
- блокування роботи користувачів системи програмними засобами тощо.

Варто відмітити, що нами наведено базовий склад загроз кібербезпеці держави, у зв'язку з тим, що вичерпний перелік таких загроз зробити не можливо. Адже вони, у значній мірі, залежать від динаміки розвитку суспільно-політичної та міжнародної обстановки. З огляду на це стали реальними загрози: а) створенню і розвитку національної індустрії інформації, зокрема й індустрії засобів інформатизації, зв'язку та телекомунікації, задоволенню потреб внутрішнього ринку в її продукції, а також забезпеченню накопичення, ефективного використання та збереження вітчизняних і зарубіжних

інформаційних ресурсів; б) безпеці інформаційних і телекомунікаційних засобів та систем, як створюваних на території України, так і вже розгорнутих й упроваджуваних.

Уже цілком очевидно, що інформаційна сфера є самостійною галуззю національної безпеки, де необхідно гарантувати охорону інформаційних ресурсів, механізми їхнього створення, застосування та поширення, комунікаційну інфраструктуру, реалізацію прав на інформацію держави, суспільства і громадян тощо.

На сучасному етапі перед Україною постало завдання здійснення переходу до якісно нового рівня управління шляхом забезпечення всіх учасників інформаційних правовідносин достовірною, своєчасною та повною інформацією. Це можливо виконати лише завдяки послідовному реформуванню інформаційного впровадження в системі органів державної влади й управління та правильній реалізації інформаційної політики. Інформаційна політика — це здатність і можливість суб'єктів політики впливати на свідомість та психіку людей, їхню діяльність і поведінку за допомогою інформації в інтересах держави та громадянського суспільства [11]. Нині вже ні в кого не викликає сумнівів той факт, що доступність і якість інформаційних ресурсів багато в чому визначають рівень розвитку країни, її статус у світовому співтоваристві і, безперечно, стануть базовим показником статусу в перші десятиліття ХХІ ст. Зважаючи на це, стратегічними напрямками національної політики забезпечення кібербезпеки мають бути:

- захист національних інформаційних інтересів, забезпечення кібербезпеки, захист від інформаційних експансій, кіберзагроз та інших недружніх акцій, їхнє усунення;
- створення, розвиток і забезпечення безпеки національних інформаційних ресурсів;
- входження у світове інформаційне співтовариство.

Продовжуючи аналіз, варто додати, що стан формування інформаційних ресурсів в Україні нині, на жаль, перебуває на низькому рівні. Однією з найважливіших умов розвитку єдиного кіберпростору України є всеохопна (домашня) комп'ютеризація, що дозволила б розширити кіберпростір і відкрити широкий доступ до інформаційних ресурсів, готуючи ґрунт для діалогу влади із населенням. Заслугує на увагу те, що в Україні поступово формується ринок інформаційно-комунікаційних технологій, продуктів і послуг, зростає мережа абонентів відкритих світових мереж, збільшується кількість персональних комп'ютерів. Прискореними темпами здійснюється забезпечення населення мобільни-

ми засобами зв'язку, розширюються національна мережа зв'язку та супутникова мережа. Триває інформатизація органів державної влади, галузей економіки, банківської сфери, зв'язку, транспорту, освіти та культури тощо.

Інша проблема, яка потребує теоретичного осмислення та практичного вирішення це рівень інформаційно-просвітницької, ідеологічної й освітньої роботи із протидії радикальній ідеології та екстремізму. Така робота потребує значного посилення. Серед найбільших проблем можемо виокремити, зокрема такі:

- брак фахівців у галузі інформаційної протидії екстремізму і тероризму;
- недостатня кількість інформаційної та довідкової літератури стосовно екстремістських і терористичних організацій;
- спостерігається відсутність пропаганди та наочної агітації;
- слабка роль засобів масової інформації у запобіганні та профілактиці екстремізму, а також у висвітленні антитерористичної й антиекстремістської діяльності державних органів.

У розрізі зазначеного ми підтримуємо думку М. Стрельбицького та А. Благодарного, що запобігти екстремізм можна лише спільними зусиллями державних органів та громадськості, спрямованими на підвищення правової і загальної культури населення, поліпшення соціально-економічних умов життя людей, формування позитивного іміджу держави [12, с. 43].

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Проведене дослідження дає можливість зробити ряд важливих висновків, зокрема в частині визначення загроз безпеці в сучасній Україні в кіберсфері належать:

- наявність зовнішніх і внутрішніх центрів політичної, релігійної, міжнаціональної та іншої напруженості у прикордонних районах суміжних України країн;
- збільшення на державному кордоні та прикордонній території масштабів розвідувально-підривної діяльності іноземних спецслужб;
- здійснення бандформуваннями бойових дій і терористичних акцій у прикордонній смузі та прикордонних територіях, зокрема проти військ й органів Державної прикордонної служби України;

З огляду на зазначене вище варто підкреслити, що державним органам необхідно вдосконалювати нормативно-правові акти, які регулюють питання протидії використанню Інтернету в терористичних й екстремістських цілях, а також забезпечують національні інтереси суверенної України в інформаційній сфері.

Проблема забезпечення глобальної кібербезпеки стала зворотною стороною глобальної інформатизації людської спільноти. В усіх основних групах учасників глобального інформаційного суспільства Україна представлена досить активно. Зважаючи на це, забезпечення національної безпеки нашої країни безпосередньо залежить від рівня підтримки глобальної кібербезпеки.

Література

1. Окинавская хартия глобального информационного общества (Окинава, 22 июля 2000 года). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_163#Text
2. Jeffrey A. Hart The Digital Opportunities Task Force: The G8's Effort to Bridge the Global Digital Divide. 26 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/228852360_The_Digital_Opportunities_Task_Force_The_G8's_Effort_to_Bridge_the_Global_Digital_Divide
3. Урочисте засідання, присвячене 20-й річниці підписання Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору // Прес-служба Апарату Верховної Ради України. URL: https://www.rada.gov.ua/preview/anons_acred/146596.html
4. 12 червня 2020 року Україна отримала статус члена Програми розширених можливостей НАТО (NATO's Enhanced Opportunities Program — EOP). Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-otrimala-status-chlena-programi-rozshirenih-mozhливостей-nato>
5. Ткачук Т. Ю., Довгань О. Д. Правове забезпечення інформаційної безпеки держави як підгалузь інформаційного права: теоретичний дискурс // Інформація і право. 2018. № 2 (25). С. 73–85.
6. Баровська А. В. Понятійно-категоріальний апарат інформаційної сфери: правовий аспект // Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/532/>
7. Global Risks 2012 Seventh Edition. Insight Report. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalRisks_Report_2012.pdf

8. Ткачук Т. Ю. Механізми протидії інформаційним загрозам зовнішніх джерел // Вісник НТУ України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. 2017. № 1–2. С. 242–246.
9. Харченко С. О. Наукові підходи до класифікації загроз інформаційній безпеці. Серія: Державне управління, 2019. № 2 (66). С. 191–197.
10. Носач А. В. Загрози національній безпеці як обов'язкова ознака злочинності, що посягає на державний суверенітет і територіальну цілісність України // Право і суспільство. 2019. № 3. С. 50–56.
11. Литвин Н. А. Наукові підходи щодо визначення поняття державної інформаційної політики в Україні // Наука і правоохорона. 2019. № 1(43). С. 253–261.
12. Стрельбицький М. П., Благодарний А. М. Превентивна протидія екстремістським проявам в Україні: правові та організаційні аспекти // Information Security of the Person, Society and State. 2019. № 1 (25). С. 37–45.

References

1. Okynavskaja khartyja għlobaljnogho ynformacyonnogho obshhestva (Okynava, 22 yulja 2000 ghoda). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_163#Text
2. Jeffrey A. Hart The Digital Opportunities Task Force: The G8's Effort to Bridge the Global Digital Divide. 26 r. URL: https://www.researchgate.net/publication/228852360_The_Digital_Opportunities_Task_Force_The_G8's_Effort_to_Bridge_the_Global_Digital_Divide
3. Urochyste zasidannja, prysvjachene 20-ij richnyci pidpysannja Khartiji pro osoblyve partnerstvo mizh Ukrajinu ta Orghanizacijeu Pivnichno-Atlantychnogho doghovoru // Pres-sluzhba Aparatu Verkhovnoji Rady Ukrainy. URL: https://www.rada.gov.ua/preview/anons_acred/146596.html
4. 12 chervnja 2020 roku Ukrajin otymala status chlena Proghramy rozshyrenykh mozhlyvostej NATO (NATO's Enhanced Opportunities Program — EOP) // Urjadovyj portal: URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-otrymala-status-chlena-programi-rozshirenih-mozhlyvostej-nato>
5. Tkachuk T. Ju., Dovghanj O. D. Pravove zabezpechennja informacijnoji bezpeky derzhavy jak pidghaluzj informacijnogho prava: teoretychnyj dyskurs // Informacija i pravo. 2018. # 2 (25). S. 73–85.
6. Barovs'ka A. V. Ponjattjno-kateghorialnynj aparat informacijnoji sfery: pravovyj aspekt // Analityčna zapyska. Nacionalnynj instytut strategichnykh doslidzhenj. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/532/>
7. Global Risks 2012 Seventh Edition. Insight Report. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalRisks_Report_2012.pdf
8. Tkachuk T. Ju. Mekhanizmy protydiji informacijnym zaghrozam zovnishnykh dzherel // Visnyk NTU Ukrainy «Kyjivskij politekhničnyj instytut». Politologhija. Sociologhija. Pravo. 2017. # 1–2. S. 242–246.
9. Kharchenko S. O. Naukovi pidkhody do klasyfikaciji zaghroz informacijnij bezpeci // Serija: Derzhavne upravlinnja, 2019. # 2 (66). S. 191–197.
10. Nosach A. V. Zaghrozy nacionalnij bezpeci jak obov'язkova oznaka zlochynnosti, shho posjaghaje na derzhavnyj suverenitet i terytorialnu cilisnistj Ukrainy // Pravo i suspilstvo. 2019. #3. S. 50–56.
11. Lytvyn N. A. Naukovi pidkhody shhodo vyznachennja ponjattja derzhavnoji informacijnoji polityky v Ukraini // Nauka i pravookhorona. 2019. # 1(43). S. 253–261.
12. Streljbyckij M. P., Blaghodarnyj A. M. Preventyvna protydija ekstremists'kym projavam v Ukraini: pravovi ta orghanizacijni aspekty // Information Security of the Person, Society and State. 2019. # 1 (25). S. 37–45.

Чепов Олексій Олексійович

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

Чепов Алексей Алексеевич

соискатель

Научно-исследовательского Института Публичного права

Cherov Oleksii

Degree Seeker of the

Scientific Institute of Public Law

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-11-6544

**ВЛАДНІ ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ
МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК СУБ'ЄКТІВ
ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН У СТОЛИЦІ
УКРАЇНИ – МІСТІ-ГЕРОЇ КИЄВІ**

**ВЛАСТНЫЕ ПОЛНОМОЧИЯ ОРГАНОВ
МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ КАК СУБЪЕКТОВ
ЗЕМЕЛЬНЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ В СТОЛИЦЕ
УКРАИНЫ – ГОРОДЕ-ГЕРОЕ КИЕВЕ**

**AUTHORITIES OF LOCAL SELF-GOVERNMENT
BODIES AS SUBJECTS OF LAND LEGAL RELATIONS
IN THE CAPITAL OF UKRAINE – THE HERO CITY OF KYIV**

Анотація. Проблематика дослідження зумовлюється необхідністю поєднання в м. Києві серед повноважень органів, до компетенції яких входить розпорядження землями в межах міста, врахування в процесі такого розпорядження необхідності виконання містом функцій столиці і водночас недопущення звуження земельних прав територіальної громади.

Столиця України – місто Київ, є особливою адміністративно-територіальною одиницею в межах якої органи місцевого самоврядування виконують не лише повноваження, передбачені Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», а і Законом України «Про столицю України – місто-герой Київ», а державна виконавча влада здійснюється виконавчим органом Київської міської ради – Київською міською державною адміністрацією, та має подвійне підпорядкування. В статті ставиться мета дослідити вплив подвійного правового режиму території міста як столиці держави і як території громади міста на реалізацію земельних повноважень органів місцевого самоврядування.

Органи місцевого самоврядування від імені та в інтересах територіальних громад згідно чинного законодавства, наділені компетенцією передавати об'єкти права комунальної власності у постійне або тимчасове користування юридичним та фізичним особам, здавати їх в оренду, продавати і купувати, використовувати як заставу, вирішувати питання їхнього відчуження, визначати в угодах та договорах умови використання та фінансування об'єктів, що приватизуються та передаються у користування і оренду.

Земельні повноваження органів місцевого самоврядування у місті – герої Києві передбачають собою поєднання повноважень власника і розпорядника, отже класична модель власника, який на свій розсуд розпоряджається майном, зазнає впливу адміністративно-правового статусу таких органів, що зумовлює дії по відношенню до такого майна виключно у межах, на підставі, та у спосіб, передбачений Конституцією і законами України.

Ключові слова: владні повноваження, орган місцевого самоврядування, столиця.

Аннотация. Проблематика исследования обусловлена необходимостью сочетания в г. Киеве среди полномочий органов, в компетенцию которых входит распоряжение землями в пределах города, учета в процессе такого распоряжения необходимости выполнения городом функций столицы и одновременно недопущения сужения земельных прав территориальной общины. Столица Украины – город Киев, является особой административно-территориальной единицей в рамках которой органы местного самоуправления выполняют не только полномочия, предусмотренные Законом Украины «О местном самоуправлении в Украине», а и Законом Украины «О столице Украины – городе-герое Киеве», а государственная исполнительная власть осуществляется исполнительным органом Киевского городского совета – Киевской городской государственной администрации и имеет двойное подчинение. В статье ставится цель исследовать влияние двойного правового режима территории города как столицы государства и как территории общины города на реализацию земельных полномочий органов местного самоуправления.

Органы местного самоуправления от имени и в интересах территориальных общин согласно действующему законодательству, наделены компетенцией передавать объекты права коммунальной собственности в постоянное или временное пользование юридическим и физическим лицам, сдавать их в аренду, продавать и покупать, использовать как залог, решать вопросы их отчуждения. Земельные полномочия органов местного самоуправления в городе – городе-герое Киева предусматривают собой сочетание полномочий собственника и распорядителя, следовательно классическая модель владельца, который по своему усмотрению распоряжается имуществом, подвергается воздействию административно-правового статуса таких органов, что приводит действия по отношению к такому имуществу исключительно в пределах на основании и способом, предусмотренным Конституцией и законами Украины.

Ключевые слова: властные полномочия, орган местного самоуправления, столица.

Summary. The problems of the study are conditioned by the need to combine in Kyiv among the powers of bodies whose competence includes the disposal of land within the city, taking into account in the process of such disposal the need for the city to perform the functions of capital and at the same time prevent narrowing of land rights. The capital of Ukraine – the city of Kyiv, is a special administrative-territorial unit within which local governments perform not only the powers provided by the Law of Ukraine «On Local Self-Government in Ukraine», but also the Law of Ukraine «On the capital of Ukraine – the hero city of Kyiv». state executive power is exercised by the executive body of the Kyiv City Council – the Kyiv City State Administration, and has double subordination. The article aims to investigate the impact of the dual legal regime of the city as the capital of the state and as the territory of the city community on the implementation of land powers of local governments.

Local governments on behalf of and in the interests of territorial communities under current law, endowed with the competence to transfer objects of communal property for permanent or temporary use to legal entities and individuals, rent them, sell and buy, use as collateral, resolve their alienation, to determine in agreements and contracts the conditions of use and financing of objects that are privatized and transferred for use and lease. Land powers of local governments in the city – the heroes of Kiev provide a combination of powers of owner and manager, so the classic model of the owner, who at his discretion disposes of property, is affected by the administrative and legal status of such bodies, which causes action against such property only within, on the basis and in the manner prescribed by the Constitution and laws of Ukraine.

Key words: authorities, local self-government body, capital.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблематика дослідження зумовлюється необхідністю поєднання в м. Києві серед повноважень органів, до компетенції яких входить розпорядження землями в межах міста, врахування в процесі такого розпорядження необхідності виконання містом функцій столиці і водночас недопущення звуження земельних прав територіальної громади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми адміністративно-правового статусу, адміністративно-правового договірної регулювання і адміністративно-правового регулювання у сфері земельних ресурсів досліджували такі вчені, як В. Ку-

рило, О. Піддубний, О. Світличний [9; 10], та інші науковці. Особливостям діяльності столичної влади було присвячено роботу Р. Молибога [8]. Проте, особливості реалізації таких повноважень потребують на нашу думку додаткового вивчення.

Формулювання цілей статті. Столиця України — місто Київ, є особливою адміністративно-територіальною одиницею в межах якої органи місцевого самоврядування виконують не лише повноваження, передбачені Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [2], а і Законом України «Про столицю України — місто-герой Київ» [1], а державна виконавча влада здійснюється виконавчим органом Київської міської ради — Київською міською державною адміністрацією, та має подвійне

підпорядкування. В статті ставиться мета дослідити вплив подвійного правового режиму території міста як столиці держави і як території громади міста на реалізацію земельних повноважень органів місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У процесі реалізації функцій міста органи та посадові особи місцевого самоврядування міста Києва мають діяти у межах повноважень визначених Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [2]. Крім цього, виконавчий орган Київської міської ради — Київська міська державна адміністрація, яка паралельно виконує функції виконавчої влади, здійснює свої повноваження шляхом застосування Закону України «Про місцеві держані адміністрації» [3]. Одночасно, органи місцевого самоврядування міста Києва наділяються повноваженнями згідно із Законом України «Про столицю України — місто-герой Київ» [1].

Органи місцевого самоврядування від імені та в інтересах територіальних громад згідно чинного законодавства, наділені компетенцією щодо володіння, користування та розпорядження об'єктами права комунальної власності, в тому числі виконують усі майнові операції, можуть передавати об'єкти права комунальної власності у постійне або тимчасове користування юридичним та фізичним особам.

Умови, необхідність та порядок відчуження об'єктів, що належать до комунальної власності, приймаються та встановлюються відповідною радою. Всі отримані кошти від такого відчуження, поповнюють місцевий бюджет, який потім, спрямовується на фінансування бюджетних програм розвитку конкретної сфери.

Юридичні права й обов'язки, визначені правовими актами, пов'язані з територіальною громадою, її представницькими органами та носять обов'язковий характер, постають як важливі первинні правові засоби. Правовий інструментарій системи правових засобів починається з формування юридичних прав і обов'язків.

Земельні відносини — це суспільні відносини щодо володіння, користування та розпорядження землею. Суб'єктами земельних відносин спеціалізований кодекс визначає, зокрема, й органи місцевого самоврядування [4, ст. 2].

У земельних відносинах органи місцевого самоврядування мають подвійний статус, вони можуть бути суб'єктом, який регулює відносини або правовим учасником цих відносин.

Закон України «Про місцеве самоврядування» [2] не так детально описує повноваження органів

місцевого самоврядування з питань земельних відносин як це робить Земельний кодекс України [4].

При наділенні такого роду компетенцією, складається враження про органи місцевого самоврядування, як про такі що є суб'єктами владних повноважень.

Конституційний Суд України у своїх рішеннях надає роз'яснення, що відповідно із положеннями Земельного Кодексу України, до повноважень сільських, селищних, міських рад належать розпорядження землями територіальних громад, передача земельних ділянок комунальної власності у власність громадян і юридичних осіб, надання земельних ділянок у користування із земель комунальної власності, вилучення земельних ділянок із земель комунальної власності [4, ст. 12 п.а, б, в, г]. Суд зазначає, що дані повноваження охоплюються зазначеним у Конституції України поняттям «інші питання місцевого значення» [5, ст. 143], а тому при їх здійсненні міські ради діють як суб'єкти власних повноважень, які реалізують розпорядчі й інші функції [6].

Однак, виходячи з цих положень, органи місцевого самоврядування не характеризуються як регулятор земельних відносин з відповідними повноваженнями.

Зміст владних повноважень органів місцевого самоврядування у правовому регулюванні земельних відносин, проявляється на практиці в діяльності щодо прийняття відповідних правових актів у цій сфері, що закріплюють правила поведінки для суб'єктів земельних відносин на відповідній території.

Конституційний Суд України наголошує, що наведені вище повноваження, характеризують органи місцевого самоврядування радше як власника земель комунальної власності, що наділений усіма відповідними правами й обов'язками, проте власне владними такі повноваження назвати важко [7].

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Земельні повноваження органів місцевого самоврядування у місті — герої Києві передбачають собою поєднання повноважень власника і розпорядника, отже класична модель власника, який на свій розсуд розпоряджається майном, зазнає впливу адміністративно-правового статусу таких органів, що зумовлює дії по відношенню до такого майна виключно у межах, на підставі, та у спосіб, передбачений Конституцією і законами України.

Крім цього, повноваження ускладнюються необхідністю органів місцевого самоврядування в окремих випадках вирішувати задачі загальнодержавного значення, хоч і в межах власних повноважень, але такі, з якими інші органи місцевого самоврядування не стикаються взагалі.

Література

1. Про столицю України місто-герой Київ. Закон України від 15.01.1999 № 401-XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1999. № 11. ст. 79. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401-14/card2#Card>.
2. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1997. № 24. ст. 170.
3. Про місцеві державні адміністрації. Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1999. № 20–21. ст. 190.
4. Земельний Кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2002. № 3–4. ст. 27.
5. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 17.09.2020).
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Вищого адміністративного суду України щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 143 Конституції України, пунктів «а», «б», «в», «г» статті 12 Земельного кодексу України, пункту 1 частини першої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України. Справа від 1 квітня 2010 року, справа N 1–6/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-01#Text>.
7. Рішення Конституційного Суду України (справа про адміністративно-територіальний устрій) // Рішення Конституційного Суду України від 13.07.2001 № 11-рп/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-01#Text>.
8. Молибига Р. М. Політико-правові засади становлення міської влади в столиці України в умовах сучасного державотворення. Автореф. кандидата політичних наук: 23.00.02 — Київ, 2005. 19 с.
9. Курило В. І., Світличний О. П. Сучасна парадигма діяльності органів публічної влади у сфері контролю за використанням та охороною земельних ресурсів // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право». 2012. Вип. 173. Ч. 2. С. 198–207.
10. Піддубний О. Ю. Адміністративний договір як різновид нормативного договору і як втілення концепції суспільного договору // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2020. 3. <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2020-3-5808>.

References

1. Pro stolycju Ukrainy misto-gheroj Kyjiv. Zakon Ukrainy vid 15.01.1999 # 401-XIV // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy (VVR). 1999. # 11. st. 79. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401-14/card2#Card>.
2. Pro misceve samovrjaduvannja v Ukraini. Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 # 280/97-VR // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy (VVR). 1997. # 24. st. 170.
3. Pro miscevi derzhavni administraciji. Zakon Ukrainy vid 09.04.1999 # 586-XIV // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy (VVR). 1999. # 20–21. st.190.
4. Zemeljnyj Kodeks Ukrainy vid 25.10.2001 # 2768-III // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy (VVR). 2002. # 3–4. st.27.
5. Konstytucija Ukrainy vid 28.06.1996 # 254k/96-VR // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy (VVR). 1996. # 30. st. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> (data zvernennja: 17.09.2020).
6. Rishennja Konstytucijnogho Sudu Ukrainy u spravi za konstytucijnym podannjam Vyshhogho administratyvnogho sudu Ukrainy shhodo oficijnogho tлумachennja polozhenj chastyny pershoji statti 143 Konstytuciji Ukrainy, punktiv «a», «b», «v», «gh» statti 12 Zemelnogho kodeksu Ukrainy, punktu 1 chastyny pershoji statti 17 Kodeksu administratyvnogho sudochynstva Ukrainy. Sprava vid 1 kvitnja 2010 roku, sprava N 1–6/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-01#Text>.
7. Rishennja Konstytucijnogho Sudu Ukrainy (sprava pro administratyvno-terytorialjnyj ustrij) // Rishennja Konstytucijnogho Sudu Ukrainy vid 13.07.2001 # 11-rp/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-01#Text>.
8. Molybogha P. M. Polityko-pravovi zasady stanovlennja misjkoi vlady v stolyci Ukrainy v umovakh suchasnogho derzhavotvorennja. Avtoref. kandydata politychnykh nauk: 23.00.02 — Kyjiv, 2005. 19 s.
9. Kurylo V. I., Svitlychnyj O. P. Suchasna paradyghma dijalnosti orghaniv publichnoji vlady u sferi kontrolju za vykorystannjam ta okhoronoju zemeljnykh resursiv // Naukovyj visnyk Nacionaljnogho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannja Ukrainy: Serija «Pravo». 2012. Vyp. 173. Ch.2. S. 198–207.
10. Piddubnyj O. Ju. Administratyvnyj doghovir jak riznovyd normatyvnogho doghovoru i jak vtilennja koncepciji suspiljnogho doghovoru // Mizhnarodnyj naukovyj zhurnal «Internauka». Serija: «Jurydychni nauky». 2020. 3. <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2020-3-5808>.

Кудрявцева Вікторія Вікторівна

*кандидат юридичних наук, асистент кафедри господарського права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Кудрявцева Виктория Викторовна

*кандидат юридических наук, ассистент кафедры хозяйственного права
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*

Kudryavtseva Victoria

*Candidate of Legal Sciences,
Assistant Lecturer of the Department of Economic Law
Yaroslav Mudryi National Law University*

Врещ Юлія Олександрівна

студентка

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Врещ Юлия Александровна

студентка

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Vretch Julia

*Student of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

Радченко Олександра Андріївна

студентка

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Радченко Александра Андреевна

студентка

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Radchenko Alexandra

*Student of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-11-6527

**ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ
ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ**

**ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО СТАТУСА
ТРАНСНАЦИОНАЛЬНЫХ КОРПОРАЦИЙ**

**FEATURES OF THE LEGAL STATUS
OF TRANSNATIONAL CORPORATIONS**

Анотація. Транснаціональні корпорації в даний час є провідними суб'єктами господарської діяльності, з огляду на це, у статті було досліджено основні підходи до визначення ТНК і виділення тих ознак, які розкривають їх правову природу. Приділено окрему увагу і особливостям управління транснаціональними корпораціями в умовах глобалізації господарської діяльності. Зроблено висновок, що у сфері міжнародних економічних відносин ТНК – загальновизнаний суб'єкт господарської діяльності. Правовий же статус ТНК викликає багато суперечок. На даний момент ТНК не є самостійною

правовою моделлю, так як не має стабільного і обмеженого набору правових ознак, що застосовуються на базі відповідного правового регулювання на міжнародному або національному рівні. Автор звертає увагу на те, що основною метою діяльності ТНК є отримання прибутку. Тому будь-які об'єднання, котрі переслідують в якості основної інші цілі (публічного характеру, виключно організаційні) повинні бути виключені зі сфери вивчення ТНК. Особливістю ТНК в даному контексті є прагнення до отримання прибутку в міжнародному масштабі. Разом з тим, зазначено, що національне право встановлює норми права для регулювання об'єднань (груп) юридичних осіб, визначаючи для них конкретну організаційну форму. Звернення безпосередньо до ТНК не відбувається, через недоцільність регулювання їх діяльності лише в рамках національного правопорядку. Вказано, що під поняття ТНК може підходити кілька видів об'єднань, які володіють тими ознаками, які знайшли відображення в документах міжнародних організацій, присвячених дослідженню і регулювання ТНК. Тому, автором зазначено, що при характеристиці ТНК слід спиратися на ті ознаки, які закріплені в міжнародних документах, вироблених в рамках міжнародних організацій і спрямованих на дослідження і регулювання діяльності ТНК. Наразі ж найбільш детально поняття ТНК розроблено в доповідях про світові інвестиції.

Ключові слова: правова природа, транснаціональні корпорації, господарська діяльність.

Аннотация. Транснациональные корпорации в настоящее время являются ведущими субъектами хозяйственной деятельности, в связи с этим, в статье были исследованы основные подходы к определению ТНК и выделения тех признаков, которые раскрывают их правовую природу. Уделено особое внимание и особенностям управления транснациональными корпорациями в условиях глобализации хозяйственной деятельности. Сделан вывод, что в сфере международных экономических отношений ТНК – общепризнанный субъект хозяйственной деятельности. Правовой же статус ТНК вызывает много споров. На данный момент ТНК не является самостоятельной правовой моделью, так как не имеет стабильного и ограниченного набора правовых признаков, применяемых на базе соответствующего правового регулирования на международном или национальном уровне. Автор обращает внимание на то, что основной целью деятельности ТНК является получение прибыли. Поэтому любые объединения, преследующие в качестве основной иные цели (публичного характера, исключительно организационные) должны быть исключены из сферы изучения ТНК. Особенностью ТНК в данном контексте является стремление к получению прибыли в международном масштабе. Вместе с тем, отмечено, что национальное право устанавливает нормы права для регулирования объединений (групп) юридических лиц, определяя для них конкретную организационную форму. Обращение непосредственно к ТНК не происходит, из-за нецелесообразности регулирования их деятельности только в рамках национального правопорядка. Указано, что под понятие ТНК может подходить несколько видов объединений, которые обладают теми признаками, которые нашли отражение в документах международных организаций, посвященных исследованию и регулирования ТНК. Поэтому, автором отмечено, что при характеристике ТНК следует опираться на те признаки, которые закреплены в международных документах, выработанных в рамках международных организаций и направленных на исследование и регулирования деятельности ТНК. Пока же наиболее подробно понятие ТНК разработаны в докладах о мировых инвестициях.

Ключевые слова: правовая природа, транснациональные корпорации, хозяйственная деятельность.

Summary. Transnational corporations are currently the leading economic entities, in view of this, the article explored the main approaches to the definition of TNCs and the selection of those features that reveal their legal nature. Particular attention is paid to the peculiarities of management of transnational corporations in the context of globalization of economic activity. It is concluded that in the field of international economic relations TNCs are a generally recognized subject of economic activity. The legal status of TNCs is controversial. At present, TNCs are not an independent legal model, as they do not have a stable and limited set of legal features that are applied on the basis of appropriate legal regulation at the international or national level. The author draws attention to the fact that the main purpose of TNCs is to make a profit. Therefore, any associations that pursue other goals as the main one (public, purely organizational) should be excluded from the scope of study of TNCs. A feature of TNCs in this context is the desire to make a profit internationally. At the same time, it is noted that the national law establishes the rules of law for the regulation of associations (groups) of legal entities, determining for them a specific organizational form. There is no appeal directly to TNCs, due to the inexpediency of regulating their activities only within the framework of national law. It is indicated that the concept of TNCs may be suitable for several types of associations that have the characteristics that are reflected in the documents of international organizations devoted to the study and regulation of TNCs. Therefore, the author noted that the characterization of TNCs should be based on those features that are enshrined in international documents developed within international organizations and aimed at research and regulation of TNCs. Currently, the most detailed concept of TNCs is developed in global investment reports.

Key words: legal nature, transnational corporations, economic activity.

Постановка проблеми. Транснаціональні корпорації (ТНК) в даний час є провідними суб'єктами господарської діяльності. У світі економічні дослідження ТНК досить значні: у них розглянуті питання причин появи, історії становлення, визначення ознак ТНК як феномена в сфері господарської діяльності. У той же час в роботах юридичного характеру ТНК приділено недостатньо уваги. Одним із складних питань в сфері права є визначення тих критеріїв, які дозволяють говорити про ТНК як про правовий феномен. Особливістю правових досліджень є і неоднозначність підходів різних авторів до розуміння терміна «транснаціональна корпорація». Вирішення цих питань суттєво впливає як на матеріально-правове регулювання (можливість закріплення поняття та норм, що регулюють діяльність ТНК, в правових актах), так і на колізійне регулювання (можливість виділити групу колізійних норм, що визначають питання юрисдикції та застосовного права як до ТНК в цілому, так і до окремих їх учасників).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми правового статусу транснаціональних корпорацій в теорії права досліджували у своїх працях А. Асосков [5], Н. Болгарова [6], А. М. Зайченко [8], Н. Погорецька [10], Л. Радченко [11] та інші правники. Водночас питання щодо поняття транснаціональної корпорації, її організаційно-правової форми та правосуб'єктності залишаються дискусійними й потребують подальшого наукового аналізу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Дослідження підходів до визначення ТНК і виділення тих ознак, які розкривають їх правову природу.

Виклад основного матеріалу. Право тісно взаємодіє з економічною наукою з метою формування адекватного правового регулювання тих чи інших явищ. В економічних дослідженнях ТНК наділена такими ознаками:

- являє собою одну з можливих різновидів об'єднання підприємств, що діють на міжнародному ринку. Всі корпорації, які діють в масштабі світового економічного простору, позначають як міжнародні корпорації, які поділяються на дві основні групи — власне ТНК і багатонаціональні корпорації [5, с. 48]. Їх розмежовують в основному за ознакою приналежності капіталу фізичним або юридичним особам однієї або декількох держав відповідно: ТНК є національними за належністю капіталу і міжнародними по сфері діяльності. В інших джерелах зазначені міжнародні корпорації називають міжнародними монополіями, для визначення яких останнім часом, особливо під

впливом міжнародних організацій, використовується термін «ТНК» [5, с. 49];

- є великою міжнародною компанією, яка структурно представлена сукупністю інших компаній, що мають різний юридичний статус і діють в двох і більше державах;
- має певну інтегровану структуру, яка включає материнську компанію, а також дочірні, залежні компанії та філії;
- інтегрована структура дозволяє ТНК проводити загальну внутрішню політику, так як рішення для групи компаній приймаються з єдиного центру.

Зупинимося на наступних ознаках ТНК, зміст яких істотно змінився в ході їх еволюції:

- по-перше, це національність капіталу материнської компанії. У деяких випадках вказується, що капітал ТНК однонаціональний, так як спочатку, ТНК — це національна компанія, яка вийшла на міжнародний рівень діяльності. Однак з часом цей критерій втратив своє значення і більш важливим стало не те, з якої кількості держав відбувається приплив капіталу, а те, в скільки держав він направляється;
- по-друге, це розмежування між материнською компанією та іншими структурними одиницями ТНК. На початковому етапі виникнення ТНК вказане розмежування чітко простежувалося. Однак у міру поглиблення внутрішнього поділу праці, коли кожна структурна одиниця стала виконувати певну функцію, ієрархічна структура ТНК перестала бути такою визначеною. Сучасна ТНК виглядає скоріше як корпоративна мережа, що в свою чергу, здебільшого, веде до труднощів визначення меж конкретної компанії.

При дослідженні ТНК в правовій літературі мають місце два основних поняття — «багатонаціональна підприємство (компанія)» (БНП) і «ТНК». Переважне використання терміна «ТНК» характерно для документів ООН (Кодекс поведінки ТНК, доповіді за світовими інвестиціям та ін.). Термін ТНК використовується і в документах СНД (Конвенція про ТНК). У той же час в документах Організації економічного співробітництва і розвитку фігурує термін «багатонаціональне підприємство» — Декларація про міжнародні інвестиції і багатонаціональні підприємства 1976 року і ін. В теоретичних роботах одні дослідники вважають за краще використовувати термін «ТНК», орієнтуючись на документи, прийняті в рамках ООН [8, с. 117]; інші — термін вважають більш доцільним використання терміну «багатонаціональні підприємства» [11, с. 136], відзначаючи, що він має більш юридичне звучання.

Виходячи з визначень ТНК і БНП слід зазначити, що зміст зазначених понять збігається. Різниця виникає більше з історичної традиції розвитку економічної та правової термінології у відповідному регіоні. Для держав англосаксонської правової системи ближче поняття корпорації (corporation). Розвиток і становлення ТНК в США справило визначальний вплив на вибір цього терміна в документах ООН. У той же час системі континентального права більш характерний термін «підприємство» (enterprise).

У теорії господарського права ТНК розглядаються як особливі учасники господарських відносин. Під ТНК розуміють підприємства, створювані по внутрішньому праву однієї держави, але, які мають в своєму капіталі іноземні інвестиції і / або є міжнародними за сферою діяльності.

Разом з тим, варто зазначити, що деякі дослідники права при розгляді суб'єктів міжнародної господарської діяльності в якості ключового виділяють поняття «міжнародна юридична особа». Це організація, яка створена в силу міжнародного договору і позбавлена певної державної належності. Як правило, це юридична особа публічного права, тобто вона створюється для задоволення публічного інтересу і при цьому бере участь в економічній діяльності [6].

У цьому контексті, на нашу думку, положення про міжнародні юридичні особи не можна віднести до ТНК, так як виразно йдеться про суб'єктів публічного права (наприклад, МВФ і т.п.), Економічна діяльність яких має на меті не отримання прибутку, а задоволення певного публічного інтересу.

Слід погодитися з тим твердженням, що ТНК не володіють міжнародною правосуб'єктністю. Відзначено, що використання в термінології слова «міжнародний» переважно перед «транснаціональний» говорить про прагнення не допустити «навіть натяку на те, що ці підприємства могли б встати над правами держав». Основна мета створення ТНК — отримання прибутку в міжнародному масштабі, інші цілі для ТНК є вторинними.

Крім того, можна зазначити, що ТНК можна розглядати і як узагальнюючим поняттям, правовими формами вираження якого виступають транснаціональні юридичні особи, які створюються в результаті домовленості держав певного регіону визнавати на своїй території статус такої юридичної особи без проходження будь-якої додаткової процедури допуску до підприємницької діяльності на національному ринку.

З огляду на це, виділяють наступні ознаки створення ТНК на підставі міжнародного договору. В ході економічної інтеграції на регіональному рівні

держави укладають угоди, спрямовані на встановлення особливого регулювання для груп компаній, на створення більш сприятливих умов для діяльності спільних об'єднань національних юридичних осіб, а також на формування суб'єктів господарювання з наднаціональною правосуб'єктністю. Безсумнівно, що зазначені суб'єкти також можуть бути віднесені до ТНК. Саме в останній час питання про розробку норм, що регулюють діяльність наднаціональних суб'єктів права, які здійснюють господарську діяльність, отримали особливої актуальності з огляду на перспективи, що відкриваються для свободи переміщення капіталу і економічної інтеграції всередині групи держав. Таким чином, створення наднаціональних суб'єктів господарської діяльності формує нові правові механізми для ТНК і в певній мірі заповнює прогалину, що існує в міжнародному регулюванні їх діяльності на універсальному рівні. У той же час створення ТНК на підставі міжнародного договору є лише одним із шляхів їх формування.

Для розуміння правової природи ТНК важливо звернутися і до міжнародного регулювання їх діяльності. Під егідою ООН було створено спеціальні структури, діяльність яких концентрувалася на комплексному вивченні ТНК — з 1974 р функціонував Центр ООН по ТНК; з 1993 р над проблемою ТНК працює відповідний підрозділ ЮНКТАД. З їхньою діяльністю пов'язана поява ключових джерел інформації по ТНК, в тому числі щорічних доповідей за світовими інвестиціям (World Investment Report) [4]. На самому початку роботи Центру ООН по ТНК основною метою міжнародного співробітництва в цій сфері було встановлення контролю за корпораціями. Починаючи з 1980-х рр. фокус роботи Центру змістився в бік дослідження позитивних результатів діяльності ТНК, а також залучення прямих іноземних інвестицій та максимального вилучення з них вигоди.

Спроби закріпити загальноприйняте поняття ТНК спочатку робилися в рамках діяльності зазначених міжнародних організацій. При цьому міжнародні документи, в яких фігурує дане поняття, або не є обов'язковими для застосування (Кодекс поведінки ТНК), або не носять правового характеру (Доповіді за світовими інвестиціям).

Одним з найважливіших міжнародних документів, який розроблявся з метою регулювання діяльності ТНК, повинен був стати Кодекс поведінки ТНК, проект якого був представлений до 1990 р. З огляду на втрати актуальності цього документа Кодекс так і не був прийнятий. У ньому ТНК розглядалася як підприємство, яке мало відділення, як мінімум, в двох державах. Відділення повинні бути таким чином пов'язані, щоб мати можливість

впливати одна на одну і використовувати спільні ресурси. У підприємства повинен бути один або кілька центрів прийняття рішень з метою проведення узгодженої політики [2, с. 626]. Проте, вважаємо, що зазначені положення не містять ніяких критеріїв, які б дозволили говорити про ТНК і її структуру як про правову моделі, так як перераховані ознаки можуть бути реалізовані за допомогою різних правових механізмів, які містяться в національному праві конкретної держави.

Крім того, у наведеній дефініції проекту Кодексу поведінки ТНК транснаціональна компанія розглядається як підприємство. Така ж точка зору підтримується і частиною науковців [6].

Однак, на наш погляд, це не відповідає позиції вітчизняного законодавчого регулювання. По-перше, згідно зі ст. 62 ГК України [1] підприємство є самостійним суб'єктом господарювання та не має у своєму складі інших юридичних осіб.

По-друге, відповідно до ст. 120 ГК [1] корпорація є однією з організаційно-правових форм об'єднань підприємств. У свою чергу, об'єднання підприємств є господарською організацією, утвореною у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань і має статус юридичної особи. Таким чином, керуючись вищенаведеними положеннями ГК України, ТНК підпадає під статус юридичної особи, але не слід її розглядати саме як окреме підприємство.

У дослідженнях, проведених в рамках ООН, використовується поняття ТНК, що міститься в ряді останніх щорічних доповідей ЮНКТАД за світовими інвестиціям. ТНК визначається як інкорпорована або неінкорпорована компанія, що включає в себе материнську компанію (parent enterprise) і її закордонні відділення (foreign affiliates) — дочірні компанії (subsidiary enterprise), асоційовані компанії (associate enterprise) і філії (branch). Ознака контролю з боку материнської компанії визначено через встановлення її мінімальної частки в закордонному відділенні (частка в 10% простих акцій або голосів для інкорпорованого підприємства або її еквівалент для неінкорпорованого підприємства) [3]. Дані положення, на нашу думку, вже з більшою деталізацією описують поняття ТНК. Воно містить чітке визначення критерію контролю з боку материнської компанії, а також вказівку на наявність певної структури ТНК. У той же час у визначенні відсутня прив'язка до будь-якої національної правової системи.

Для характеристики ТНК в рамках ЮНКТАД застосовуються і певні економічні показники. У 1990 р. було введено поняття «індекс транснаціональності

компанії», який визначається як сума частки зарубіжних активів компанії, частки зарубіжних продажів і зайнятості працівників за кордоном в загальній кількості зайнятих. З 2002 р ЮНКТАД публікує «індекс поширеності мережі», який розраховується, виходячи з числа країн, в яких вона має свої відділення (філії). Однак дані показники не є визначальними для ТНК ознаками, так як не встановлені їх нижні межі, значення яких дозволили б визначити, відноситься група компаній до ТНК чи ні. У міру дослідження ТНК в теоретичних роботах, перш за все, економічного змісту, стали висуватися додаткові критерії віднесення групи компаній до ТНК, в тому числі встановлення частки іноземних операцій в доходах або продажах в 25% і більше нижньої межі річного обсягу продажів в 100 млн. дол. США в рік і ін. Однак ці критерії не у всіх випадках дозволяли визначити компанію як ТНК [10]. Таким чином, не були вироблені універсальні загальнообов'язкові критерії для визначення ТНК.

Ще одним напрямком у міжнародному регулюванні ТНК є висновки регіональних угод про створення груп компаній з іноземною участю і про допуск їх на загальний внутрішній ринок груп держав, в тому числі держав Андської групи, Європейського союзу, Співдружності Незалежних Держав, Євразійського економічного співтовариства. Так, наприклад, держави Європейського союзу не тільки створили правову базу для уніфікації національного законодавства держав-учасників про право компаній, але і розробили правове регулювання для суб'єктів права, чий правовий статус в рівній мірі визнається на території всіх учасників (європейські об'єднання із загальним інтересом, європейські компанії) [10].

Натомість, у Конвенції про транснаціональні корпорації поняття «транснаціональна корпорація» охоплює різні транснаціональні структури, у тому числі промислово-фінансові групи, компанії, концерни, холдинги, спільні підприємства, акціонерні товариства з іноземною участю тощо (ч. 2 ст. 2). Конвенція зазначає, що ТНК є юридичною особою (сукупністю юридичних осіб), яка: 1) має у власності, господарському віданні або оперативному управлінні відокремлене майно на територіях двох і більше Сторін; 2) утворена юридичними особами двох і більше Сторін; 3) зареєстрована відповідно до норм Конвенції [9].

Передбачено, що ТНК може створюватись добровільно як на основі міжурядових угод, так і іншим, не забороненим законодавством Сторін, способом. Названою Конвенцією встановлено, що порядок реєстрації корпорації визначається законодавством держави — місця її реєстрації. Реєстрація

підтверджується видачею свідоцтва встановленого зразка, яке містить повну назву та організаційно-правову форму з обов'язковим внесенням до назви корпорації словосполучення «транснаціональна корпорація» [8, с. 118].

Аналіз Конвенції про ТНК свідчить, що вона містить певні прогалини. Зокрема, вона не визначає, що слід вважати місцем реєстрації ТНК — законодавство держави головного підприємства або держави кожного її учасника. Тому цю прогалину можна усунути шляхом доповнення ст. 4 Конвенції про ТНК положенням такого змісту: «Реєстрація ТНК проводиться за законодавством держави — відповідно до місцезнаходження її головної (центральної) компанії».

Крім того, у даній Конвенції відсутня регламентація прав та обов'язків як ТНК, так і приймаючої країни, які мають особливе значення для взаєморозуміння цих суб'єктів. Зазначене, як обґрунтовано зазначають фахівці, обумовлює необхідність доповнення Конвенції окремою статтею — «Права і обов'язки ТНК та приймаючої держави» [10; 11, с. 134].

Разом з тим, варто зазначити, що на основі аналізу досвіду найбільших ТНК можна відзначити основні напрямки змін у структурі та функціях основних органів керівництва ТНК, які мали місце в кінці ХХ — початку ХХІ ст.:

- формування прозорої системи корпоративного управління, що забезпечує ефективність роботи органів вищого рівня управління;
- розробка зводу правил, які чітко визначають взаємовідносини між акціонерами, власниками, радою директорів і вищим менеджментом;
- забезпечення прав акціонерів з управління компанією за рахунок прийняття відповідних внутрішніх документів;
- підвищення ролі і значущості ради директорів, введення в його склад незалежних членів, дотримання балансу між незалежністю і професіоналізмом членів ради директорів, скорочення кількісного складу ради;
- інтернаціоналізація складу ради директорів;
- створення при раді директорів різних комітетів, що підвищують ефективність його роботи;
- розширення повноважень і конкретизація функцій виконавчих органів, підвищення ролі і відповідальності головного адміністратора.

Разом з тим, у варто відмітити, що у сучасних умовах глобалізації постійно йде пошук нових, більш ефективних форм організації великого бізнесу, який опирається на передові методи, нестандартну практику, яка поєднуватиме в собі переваги різних моделей. Від великих корпорацій цей процес

вимагає більшої гнучкості та готовності до використання інновацій в сфері корпоративного управління. Тому, структура і механізми керівництва в максимальному ступені повинні враховувати сформовані міжнародні стандарти та рекомендації, а також правила лістингу найбільших фондових бірж світу в цій галузі, що стосуються диверсифікованої структури власності, участі акціонерів у прийнятті загальнокорпоративних рішень і оцінці ради директорів, наявності в раді директорів і в комітетах незалежних членів, ефективної системи винагороди і мотивації вищого рівня управління, обов'язкова наявність незалежного аудитора і комітету за ризиками, розмежування позицій головного управлінця і голови ради директорів [7, с. 38].

Сучасні ж тенденції корпоративного управління та організації діяльності топ-менеджменту ТНК дозволяють врахувати напрямки вдосконалення корпоративного управління в умовах глобалізації. Так, побудова ефективної моделі управління ТНК забезпечується ліквідним фондовим ринком і сприятливою глобальною інвестиційним середовищем. Цілі корпоративного управління ТНК полягають у підвищенні капіталізації, оптимізації прибутку і завоювання частки глобального ринку. При цьому основними пріоритетами є: рівність прав акціонерів, врахування інтересів стейкхолдерів, підвищення соціальної відповідальності та інформаційної відкритості бізнесу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

1. У сфері міжнародних економічних відносин ТНК — загальноновизнаний суб'єкт господарської діяльності. Правовий же статус ТНК викликає багато суперечок. На даний момент ТНК не є самостійною правовою моделлю, так як не має стабільного і обмеженого набору правових ознак, що застосовуються на базі відповідного правового регулювання на міжнародному або національному рівні. При дослідженні феномену ТНК в теорії права розглядаються найрізноманітніші правові конструкції, що пояснюються відсутністю загальнообов'язкових норм на міжнародному рівні і відмінностями в системі корпоративного права держав. На нашу думку, недоцільно розробляти таку правову конструкцію, як ТНК, яка зажадає екстериторіальної дії права на рівні національного регулювання або глибокої уніфікації на міжнародному рівні. Більш перспективним напрямком представляється вдосконалення національного законодавства та регіонального регулювання щодо створення і діяльності груп компаній.

2. ТНК є об'єктом дослідження в правовій науці. Однак немає єдності в підходах до визначення ТНК

і встановлення її ознак. На нашу думку, визначальними для ТНК є такі ознаки:

- 1) ТНК являє собою об'єднання (групи) юридичних осіб різної державної приналежності. На нашу думку, невірно говорити про ТНК як про юридичну особу:
 - якщо розглядати ТНК виключно як материнську компанію, то зі сфери регулювання її діяльності будуть випадати учасники корпорації, які мають статус самостійних юридичних осіб;
 - якщо на правовому рівні розглядати ТНК в цілому як юридична особа (наприклад, спільне підприємство), то відсутня специфіка її правового регулювання. ТНК не має певної державної належності, так як складається з ряду юридичних осіб, які мають різну державну приналежність. Це ставить проблему визначення застосовуваного права. Здійснюючи діяльність на території кожної держави, ТНК використовує ті корпоративні структури, які передбачає система права приймаючої держави. При розгляді питання про взаємозв'язок окремих компаній іноземні суди в ряді випадків вдаються до необхідності відкриття «корпоративної вуалі» (piercing of corporate veil), що обумовлено відсутністю єдиної організаційно-правової форми в ТНК. Якщо мова йде про одну юридичну особу, то проблеми взаємодії цієї особи з його структурними частинами, що діють в іншій державі, не виникає.
- 2) основною метою діяльності ТНК є отримання прибутку. Тому будь-які об'єднання, котрі переслідують в якості основної іншої цілі (публічного характеру, виключно організаційні), на нашу думку, повинні бути виключені зі сфери вивчення ТНК. Особливістю ТНК в даному контексті є прагнення до отримання прибутку в міжнародному масштабі;
- 3) важливою ознакою ТНК є наявність економічної і організаційної єдності, яка не має еквівалента в правовій сфері у вигляді окремої організаційно-правової форми. Висловлює таку єдність система контролю, який юридичні особи, що входять до ТНК, здійснюють у відношенні один до одного. При дослідженні діючих ТНК було встановлено наявність в їх структурі материнської компанії, однієї або декількох головних компаній, кожна з яких відповідає за певний регіон, сферу виробництва, що виготовляється продукт, а також зарубіжних відділень. На нашу думку, при характеристиці ТНК необхідно вказувати на розмежування між материнською і головною компанією, щоб зберегти ясність зазначених понять, а також відмежовувати ТНК, що має одну материнську компанію, від групи компаній, учасники якої зберігають

високу частку самостійності по відношенню один до одного і мають свої центри прийняття рішень.

Таким чином, ТНК — це об'єднання юридичних осіб різної державної приналежності, пов'язаних між собою відносинами контролю, основною метою діяльності якого є отримання прибутку в міжнародному масштабі.

3. Правове регулювання діяльності ТНК визначається наступними тенденціями. Універсальні міжнародні документи не містять обов'язкових загальновизнаних положень про правовий статус ТНК. На цьому рівні держави прагнули створити платформу для конструктивного діалогу з ТНК, а також врегулювати найбільш гострі проблеми, що виникають у зв'язку з їх діяльністю (забруднення навколишнього середовища, корупція, порушення прав людини). Більш успішним виявилось регіональне регулювання, основною метою якого є не стільки встановлення контролю над ТНК, скільки створення умов для вільного переміщення капіталу між державами регіону. Однак значна роль як і раніше належить національним законодавствам кожної держави. ТНК вдається до використання для своєї структури тих правових інструментів, які є в тій чи іншій національній правовій системі. Держави як рівні суверенні суб'єкти зберігають за собою право на свій розсуд регулювати корпоративні відносини. Саме так вирішувалося це питання в Кодексі поведінки ТНК, цю позицію визнає світова спільнота (ст. 2 Хартії економічних і соціальних прав та обов'язків держав, прийнятій в 1974 р Генеральною Асамблеєю ООН), вона знайшла відображення і в документах ОЕСР. Навіть в ході спроби створення повністю наднаціонального суб'єкта права — європейської компанії — багато питань регулювання його статусу і діяльності були залишені на розсуд національного законодавства держави місцезнаходження компанії.

Національне право встановлює норми права для регулювання об'єднань (груп) юридичних осіб, визначаючи для них конкретну організаційну форму. Звернення безпосередньо до ТНК не відбувається, через недоцільність регулювання їх діяльності лише в рамках національного правопорядку. Під поняття ТНК може підходити кілька видів об'єднань, які володіють тими ознаками, які знайшли відображення в документах міжнародних організацій, присвячених дослідженню і регулюванню ТНК. На нашу думку, при характеристиці ТНК слід спиратися на ті ознаки, які закріплені в міжнародних документах, вироблених в рамках міжнародних організацій і спрямованих на дослідження і регулювання діяльності ТНК. Наразі ж найбільш детально поняття ТНК розроблено в доповідях про світові інвестиції.

Література

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 року № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.
2. Draft United Nations Code of conduct on transnational corporations (reproduced from report on Special Session (7–18 March and 9–12 May 1983) of the Commission on Transnational Corporations) // International Legal Materials. 1984. V. 23. N 3. PP. 626–640.
3. Transnational Corporations, Extractive Industries and Development: World Investment Report // United Nations Conference on Trade and Development. URL: http://www.unctad.org/en/docs/wir2007_en.pdf (дата звернення: 27.10.2020).
4. The United Nations Centre on Transnational Corporations // The United Nations Centre on Transnational Corporations. URL: <http://unctc.unctad.org/aspx/index.aspx> (дата звернення: 27.10.2020).
5. Асосков А. В. Проблемы правового регулирования транснациональных компаний // Юрид. мир. 2000. № 8. С. 42–54.
6. Болгарова Н. К. Транснаціональні корпорації в аспекті розвитку глобалізаційних процесів, 2011. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=445> (дата звернення: 27.10.2020).
7. Дементьева А. Г. Развитие корпоративного управления в условиях глобализации: автореферат дис. ... доктора экономических наук: 08.00.14, 08.00.05. Москва, 2012. 52 с.
8. Зайченко М. Поняття та правова природа транснаціональних корпорацій // Підприємництво, господарство і право. 2006. № 8. С. 117–120.
9. Конвенція про транснаціональні корпорації від 6 березня 1998: Ратифіковано з застереженням Законом України № 921-XIV від 13.07.1999. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/997_193 (дата звернення: 27.10.2020).
10. Погорецька Н. В. Щодо правового регулювання транснаціональних корпорацій // Юрист України. 2013. С. 58–64. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe? C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/uy_2013_4_11.pdf (дата звернення: 27.10.2020).
11. Радченко Л. Деякі правові аспекти регулювання діяльності транснаціональних корпорацій // Право України. 2005. № 11. С. 134–137.

References

1. Commercial Code Ukraine № 436-IV (16.01.2003) // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2003. # 18, # 19–20, # 21–22. St. 144 [in Ukrainian].
2. Draft United Nations Code of conduct on transnational corporations (reproduced from report on Special Session (7–18 March and 9–12 May 1983) of the Commission on Transnational Corporations) // International Legal Materials. 1984. V. 23. # 3. PP. 626–640.
3. Transnational Corporations, Extractive Industries and Development: World Investment Report 2007 // United Nations Conference on Trade and Development. URL: http://www.unctad.org/en/docs/wir2007_en.pdf (accessed: 27.10.2020).
4. The United Nations Centre on Transnational Corporations // The United Nations Centre on Transnational Corporations. URL: <http://unctc.unctad.org/aspx/index.aspx> (accessed: 27.10.2020).
5. Asoskov A. V. (2000). Problems of legal regulation of transnational companies // Yuridicheskiy mir. # 8. PP. 42–54 [in Ukrainian].
6. Bolharova N. K. (2011). Transnational corporations in the aspect of development of globalization processes. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=445> (accessed: 27.10.2020).
7. Dement'eva A. G. (2012). Development of corporate governance in the context of globalization. Extended abstract of candidate's thesis. Moscow [in Ukrainian].
8. Zaichenko M. (2006). The concept and legal nature of transnational corporations // Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. # 8. PP. 117–120 [in Ukrainian].
9. Convention on Transnational Corporations (06.03.1998). URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/997_193 (accessed: 27.10.2020).
10. Pohoretska N. V. (2013). Regarding the legal regulation of transnational corporations // Yuryst Ukrainy. PP. 58–64. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe? C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/uy_2013_4_11.pdf (accessed: 27.10.2020).
11. Radchenko L. (2005). Some legal aspects of regulating the activities of transnational corporations // Pravo Ukrainy. #11. PP. 134–137 [in Ukrainian].

Кудрявцева Вікторія Вікторівна

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри господарського права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Кудрявцева Виктория Викторовна

*кандидат юридических наук,
ассистент кафедры хозяйственного права
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*

Kudryavtseva Viktoriya

*PhD, Assistant of the Department of Commercial Law
Yaroslav Mudryi National Law University*

Погуляник Іванна Вікторівна

*студентка
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Погуляник Иванна Викторовна

*студентка
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Pohulianyk Ivanna

*Student of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

Бабенко Єлизавета Андріївна

*студентка
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Бабенко Елизавета Андреевна

*студентка
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Babenko Yelyzaveta

*Student of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-11-6522

УЧАСТЬ ДЕРЖАВИ У ЗАХИСТІ ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ

УЧАСТИЕ ГОСУДАРСТВА В ЗАЩИТЕ ДЕЛОВОЙ РЕПУТАЦИИ СУБЪЕКТА ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

PARTICIPATION OF THE STATE IN PROTECTING THE BUSINESS REPUTATION OF THE BUSINESS ENTITY

Анотація. У статті досліджується поняття захисту ділової репутації господарюючих суб'єктів і його основи. Аналізується законодавство, наукова література і правозастосовна практика з даного питання. Пропонується уточнити підстави захисту ділової репутації господарюючих суб'єктів. Зроблено висновок про те, що прямою підставою для захисту права на ділову репутацію господарюючого суб'єкта є порушення цього права шляхом неправомірного використання ділової

репутації господарюючого суб'єкта та його дискредитації. З огляду на це, а також відсутність однаковості чинного законодавства, доцільно закріпити в Господарському кодексі України такі положення: «... суб'єкт господарської діяльності має право захищати своє право на ділову репутацію у разі порушення такого. Порушення полягає у неправомірному використанні ділової репутації суб'єкта господарювання (неправомірне використання чужих позначень, рекламних матеріалів, упаковки, неправомірному використанні товару іншого виробника, копіюванні зовнішнього вигляду виробу іншого виробника, порівняльній рекламі) та дискредитації». Фіксація цих положень на законодавчому рівні буде мати важливе значення для підвищення ефективності виявлення та припинення порушень, спрямованих на право на ділову репутацію суб'єктів господарювання, а також для підвищення ефективності використання ділової репутації в професійній ринкової діяльності учасників господарського обороту. Виявлено також, що гідність притаманна тільки людям, оскільки в основі даного поняття лежать соціальні, моральні якості поведінки, світогляд і здібності. В таких обставинах поняття приниження з лінгвістичної точки зору доречно використовувати тільки щодо окремих фізичних осіб. Що стосується господарюючих суб'єктів, то успішнішим в контексті порушення права на ділову репутацію є термін «дискредитація».

Ключові слова: ділова репутація суб'єктів господарювання, захист ділової репутації суб'єктів господарювання, підстави захисту ділової репутації суб'єктів господарювання.

Аннотация. В статье исследуется понятие защиты деловой репутации хозяйствующих субъектов и его основы. Анализируется законодательство, научная литература и правоприменительная практика по данному вопросу. Предлагается уточнить основания защиты деловой репутации хозяйствующих субъектов. Сделан вывод о том, что прямым основанием для защиты права на деловую репутацию хозяйствующего субъекта является нарушение этого права путем неправомерного использования деловой репутации хозяйствующего субъекта и его дискредитации. Учитывая это, а также отсутствие единообразия действующего законодательства, целесообразно закрепить в Хозяйственном кодексе Украины следующие положения: «...субъект хозяйственной деятельности имеет право защищать своё право на деловую репутацию в случае о нарушении такого. Нарушение права на деловую репутацию хозяйствующего субъекта заключается в ненадлежащем использовании деловой репутации хозяйствующего субъекта (неправомерное использование чужих обозначений, рекламных материалов, упаковки, ненадлежащее использование продукции другого производителя, копирование внешнего вида другого производителя (сравнительная реклама и дискредитация)». Фиксация этих положений на законодательном уровне будет иметь важное значение для повышения эффективности выявления и пресечения нарушений, направленных на право на деловую репутацию хозяйствующих субъектов, а также для повышения эффективности использования деловой репутации в профессиональной рыночной деятельности участников хозяйственного оборота. Выведено также, что достоинство присуще только людям, поскольку в его основе лежат социальные, нравственные качества поведения, мировоззрение и способности. В таких обстоятельствах понятие унижения с лингвистической точки зрения уместно использовать только в отношении отдельных физических лиц. Что касается хозяйствующих субъектов, то более успешным в контексте нарушения права на деловую репутацию является термин «дискредитация».

Ключевые слова: деловая репутация субъектов хозяйствования, защита деловой репутации субъектов хозяйствования, основания защиты деловой репутации субъектов хозяйствования.

Summary. The article explores the concept of protection of a business reputation of economic entities and its basis. The legislation, scientific literature and law enforcement practice on this issue are analyzed. It is proposed to clarify the grounds of protection of a business reputation of economic entities. It is concluded that the direct grounds for the protection of the right of a business reputation of an economic entity is a violation of this right, through improper use of business reputation of a economic entity and discredit. Taking this into account, as well as the lack of uniformity of the current legislation, it is appropriate to fix the following provisions in the Civil code of Ukraine: «...an Economic entity has the right to protect the right of a business reputation in case of violation of the right of a business reputation of a economic entity. Violation of the right of a business reputation of economic entity consists in improper use of business reputation of economic entity (illegal use of other people's designations, advertising materials, packaging, improper use of another manufacturer's product, copying the appearance of another manufacturer's product, comparative advertising), and discrediting.» Fixing these provisions at the legislative level will be important to improve the effectiveness of detection and suppression of violations aimed at the right of a business reputation of economic entities, as well as increases the effectiveness of the use of business reputation in the activities of professional market participants. It was also revealed that dignity is inherent only to individuals, since it is based on spiritual, social, moral qualities of behavior, worldview and abilities. In such circumstances, the concept of humiliation from a linguistic point of view is appropriate to use only in relation to individuals. As for business entities, the more successful in the context of violation of the right of a business reputation is the term «discredit».

Key words: business reputation of business entities, protection of business reputation of economy entities, grounds for protection of business reputation of economy entities.

Постановка проблеми. За наявності будь-якої інформації, що принижує честь, гідність, посягає на ділову репутацію, суб'єкт господарювання може обрати одну з таких дій: змиритися з її існуванням чи здійснити спробу захисту порушеного права. Дана стаття, при обрані другого варіанта, допоможе озброїтися необхідним юридичним інструментарієм для майбутнього судового процесу.

Правове визнання та захист такого права суб'єктів господарювання на ділову репутацію (ДР), формування та запровадження відповідного інституту ринкової економіки (право та захист суб'єктів господарювання на ділову репутацію) є важливою умовою забезпечення конкурентних умов господарювання [1].

Для втілення цієї тези у практичному правовому просторі слід визначити насамперед змістовну сутність ділової репутації суб'єкта господарювання.

Таке визначення є необхідною умовою для виявлення фактів правопорушення, встановлення господарсько-правової відповідальності учасників відповідних господарських відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з діловою репутацією, досліджувалися у працях А. Г. Бобкова [17], А. А. Лапшина [14], І. Ф. Ковалю [18], Ю. О. Моїсєєва [17], Л. В. Федюка [24], О. Ярешко [1] та ін. Водночас більшість авторів розглядає питання ділової репутації з цивільно-правових позицій — з позицій ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Проблеми ДР суб'єктів господарювання розроблено недостатньо, що призводить до появи негативних наслідків у сфері господарювання, порушень конкурентних засад, та негативно впливають на економічний розвиток. Визначимо сутність ділової репутації, а також значення даного феномену відносно суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу. Загальне визначення поняття «ділова репутація» міститься в Законі України «Про банки і банківську діяльність», прийнятому 7 грудня 2000 р. [2]. Згідно з ст. 2 вказаного Закону, ділова репутація — це «відомості, зібрані Національним банком України, про відповідність діяльності юридичної або фізичної особи, у тому числі керівників юридичної особи та власників істотної участі у такій юридичній особі, вимогам закону, діловій практиці та професійній етиці, а також відомості про порядність, професійні та управлінські здібності фізичної особи» (визначення терміна в редакції Закону № 3024-VI від 15.02.2011).

У даному Законі йдеться про ділову репутацію засновників та осіб, які набувають істотної участі

у банку. Зазначено, що вони повинні мати бездоганну ділову репутацію й задовільний фінансовий стан (ст. 14 «Учасники банків» Закону). Вказується також, що вимоги до ДР встановлюються Національним банком України.

У розробленому відповідно до вимог Закону України «Про банки і банківську діяльність», Положенні «Про порядок реєстрації та ліцензування банків, відкриття відокремлених підрозділів» (затверджено Постановою Правління Національного банку України 08.09.2011 № 306) [3] (втратив чинність), було визначено порядок та умови реєстрації банків, погодження їх статутів і змін до них, погодження набуття або збільшення істотної участі в банку, погодження призначення та визначення ділової репутації керівників банку. У гл. 2 Положення «Визначення ділової репутації юридичних і фізичних осіб» (п. 14) перераховано ознаки відсутності бездоганної ділової репутації юридичної особи. Серед цих ознак — «відсутність бездоганної ділової репутації у члена виконавчого органу чи ради юридичної особи; відсутність бездоганної ділової репутації в особи, яка є контролером юридичної особи; наявність фактів невиконання особою протягом останніх п'яти років узятих на себе зобов'язань щодо забезпечення внесення коштів для капіталізації банку; порушення (невиконання або неналежне виконання) зобов'язання фінансового характеру, сума якого перевищує 300 тисяч гривень (або еквівалент цієї суми в іноземній валюті), а строк порушення перевищує 90 календарних днів, щодо будь-якого банку або іншої юридичної чи фізичної особи протягом останніх трьох років; неналежне виконання обов'язків як платника податків і зборів»; те, що особа була власником істотної участі в банку тощо. При цьому наголошується, що «визначення Національним банком ділової репутації особи здійснюється в передбачених Законом та цим Положенням випадках та не є визначенням ділової репутації особи відповідно до цивільного законодавства України» [3].

Визначення ділової репутації особи у цивільно-правовому аспекті надає ст. 299 «Право на недоторканність ділової репутації» Цивільного кодексу (ЦК) України [6]. У цій статті закріплюється «особисте немайнове право фізичної особи на недоторканність ділової репутації. Особливість даного права полягає, насамперед, в особливості блага (особистого немайнового блага), яке складає його об'єкт».

Термін «ділова репутація» означає особисте немайнове благо — усталену суспільну оцінку фізичної особи, що ґрунтується на відомій інформації про її позитивні та негативні значущі діяння (поведінку),

як правило, в певній суспільній сфері (професійній, підприємницькій, службовій). Це суспільна думка про особу в категоріях моралі певного суспільства. У такій інтерпретації поняття ділової репутації наближається до поняття гідності та честі (ст. 297 ЦК), що є підставою для ототожнення цих понять. Чи не єдина суттєва відмінність між цими поняттями полягає у тому, що честю та гідністю наділена лише фізична особа, тоді як ділова репутація притаманна також і юридичним особам (суб'єктам господарювання).

Цивільне законодавство закріплює право на захист ділової репутації. Право полягає у можливості вимагати застосування способів юридичного захисту ділової репутації у відповідних випадках. Захист здійснюється відповідно до вимог ЦК України: гл. 3 і ст. 275–280, 1166–1168. Основним способом захисту при цьому визначено судовий.

Якщо звернутися до нормативно-правових актів (до тих, що діяли і діють тепер), то побачимо, що законодавче визначення цього поняття відсутнє. В той же час наголошується на захисті ділової репутації суб'єктів господарювання. Так, ст. 7 Закону України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції в підприємницькій діяльності» від 18 лютого 1992 р. [4] (втратив чинність), який регулював конкурентні відносини, заборонялося умисне розповсюдження помилкових або неточних відомостей, що можуть заподіяти шкоду діловій репутації або майновим інтересам іншого підприємця; отримання, використання і розголошення комерційної таємниці, а також конфіденційної інформації з метою спричинення шкоди діловій репутації або майну іншого підприємця. Однак, визначення поняття «ділова репутація» закон не надавав. У Цивільному кодексі УРСР 1963 року (втратив чинність) [5] у ст. 7 «Захист честі і гідності» вказувалося право на захист ділової репутації як фізичних, так і юридичних осіб. Поряд з цим самого визначення феномену «ділова репутація» в кодексі також не було.

У діючому Цивільному кодексі України [6] в ст. 94 «Особисті немайнові права юридичної особи» зазначається, що «юридична особа має право на недоторканність її ділової репутації, на таємницю кореспонденції, на інформацію та інші особисті немайнові права, які можуть їй належати» (ч. 1). У ст. 1116 ЦК України «Предмет договору комерційної концесії» вказується, що «предметом договору комерційної концесії є право на використання об'єктів права інтелектуальної власності торговельних марок, промислових зразків, винаходів, творів, комерційних таємниць тощо, комерційного досвіду та ділової репутації» (ч. 1).

Зауважимо, що, вказуючи на право використання ділової репутації як на предмет договору, законодавець не відносить її до об'єктів права інтелектуальної власності (ПІВ). Чому? Адже такі об'єкти ПІВ, як торговельні марки, промислові зразки — це, фактично, складові ДР. Так, у Господарському кодексі України [7] у гл. 3 «Обмеження монополізму та захист суб'єктів господарювання і споживачів від недобросовісної конкуренції» у ст. 33 «Неправомірне використання ділової репутації суб'єкта господарювання» вказано, що «Неправомірним використанням ділової репутації суб'єкта господарювання визнаються: неправомірне використання чужих позначень, рекламних матеріалів, упаковки; неправомірне використання товару іншого виробника; копіювання зовнішнього вигляду виробу іншого виробника; порівняльна реклама» (ч. 1). З аналізу ст. 4 «Неправомірне використання позначень» гл. 2 «Неправомірне використання ділової репутації суб'єкта господарювання» Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 7 червня 1996 р. також випливає, що під неправомірним використанням ДР розуміється неправомірне «використання імені, комерційного (фірмового) найменування, торговельної марки (знака для товарів і послуг), рекламних матеріалів, оформлення упаковки товарів і періодичних видань, інших позначень без дозволу (згоди) суб'єкта господарювання, який раніше почав використовувати їх або схожі на них позначення у господарській діяльності, що призвело чи може призвести до змішування з діяльністю цього суб'єкта господарювання». У ст. 5 «Неправомірне використання товару іншого виробника» вказується, що «неправомірним використанням товару іншого виробника є введення у господарський обіг під своїм позначенням товару іншого виробника шляхом змін чи зняття позначень виробника без дозволу уповноваженої на те особи». У ст. 6 «Копіювання зовнішнього вигляду виробу» наведено визначення копіюванню зовнішнього вигляду виробу тощо.

Таким чином, Цивільний кодекс відносить до об'єктів права інтелектуальної власності торговельні марки, промислові зразки, комерційну таємницю тощо і не відносить до цих об'єктів ділову репутацію, сутність якої вирізняється за іншими нормативно-правовими актами (зокрема, Господарським кодексом), визначається через торговельні марки, промислові зразки, комерційну таємницю, тощо.

Однією з причин невіднесення ділової репутації до об'єктів ПІВ є невизначеність у законодавстві сутності та можливості виміру ДР. Визначення ділової репутації у господарсько-правовому значенні та підхід до її виміру як нематеріального блага

суб'єкта господарювання містяться у Законі України «Про оподаткування прибутку підприємств» [8] від 28 грудня 2004 року (Закон втратив чинність на підставі Кодексу). У ст. 1 даного Закону, поряд з визначенням нематеріального активу підприємства та іншими дефініціями, визначено поняття гудвілу, що розглядається як еквівалент терміна «ділова репутація». Гудвіл є нематеріальним активом, «вартість якого визначається як різниця між балансовою вартістю активів підприємства та його звичайною вартістю, як цілісного майнового комплексу, що виникає внаслідок використання кращих управлінських якостей, домінуючої позиції на ринку товарів (робіт, послуг), нових технологій, тощо».

Податковий кодекс України (п. 14.1.40) продублював цю норму. У відповідності до зазначеного пункту «гудвіл (вартість ділової репутації) — нематеріальний актив, вартість якого визначається як різниця між ринковою ціною та балансовою вартістю активів підприємства як цілісного майнового комплексу, що виникає в результаті використання кращих управлінських якостей, домінуючої позиції на ринку товарів, послуг, нових технологій тощо. Вартість гудвілу не підлягає амортизації і не враховується під час визначення витрат платника податку, щодо активів якого виник такий гудвіл» [9].

Відповідно до наказу Фонду державного майна та Державного комітету з питань науки і технологій від 27 травня 1995 р. № 969/97 «Про затвердження Порядку експертної оцінки нематеріальних активів» [10] (втратив чинність) при приватизації підприємств має бути проведена експертна оцінка нематеріальних активів, до яких входить і ділова репутація (гудвіл) — «комплекс заходів, спрямованих на збільшення прибутку підприємств без відповідного збільшення активних операцій, включаючи використання кращих управлінських здібностей, домінуючу позицію на ринку продукції (робіт, послуг), нові технології. При приватизації експертній оцінці підлягає лише позитивна ділова репутація».

Спробуємо визначити зміст ДР, виходячи з деяких нормативно-правових актів. Як зазначалось, у Господарському кодексі України в гл. 3 «Обмеження монополізму та захист суб'єктів господарювання і споживачів від недобросовісної конкуренції» про ділову репутацію згадується у низці статей. Так, у ст. 33 вказано, що «Неправомірним використанням ділової репутації суб'єкта господарювання визнаються: неправомірне використання чужих позначень, рекламних матеріалів, упаковки; неправомірне використання товару іншого виробника; копіювання зовнішнього вигляду виробу іншого виробника; порівняльна реклама» (ч. 1). У Законі України «Про

захист від недобросовісної конкуренції» від 7 червня 1996 р. [11] в гл. 2 «Неправомірне використання ділової репутації суб'єкта господарювання» значаться ст. 4–7. У ст. 4 «Неправомірне використання позначень» вказано, що «неправомірним є використання імені, комерційного (фірмового) найменування, торговельної марки (знака для товарів і послуг), рекламних матеріалів, оформлення упаковки товарів і періодичних видань, інших позначень без дозволу (згоди) суб'єкта господарювання, який раніше почав використовувати їх або схожі на них позначення у господарській діяльності, що призвело чи може призвести до змішування з діяльністю цього суб'єкта господарювання». У ст. 5 «Неправомірне використання товару іншого виробника» йдеться про те, що «неправомірним використанням товару іншого виробника є введення у господарський обіг під своїм позначенням товару іншого виробника шляхом змін чи зняття позначень виробника без дозволу уповноваженої на те особи». У ст. 6 «Копіювання зовнішнього вигляду виробу» наведено визначення копіюванню зовнішнього вигляду виробу.

Отже, до змісту ДР слід віднести позначення, рекламні матеріали, упаковки, зовнішній вигляд виробу, ім'я товару, комерційне (фірмове) найменування, торговельну марку (знак для товарів і послуг), оформлення упаковки товарів і періодичних видань, інші позначення суб'єкта господарювання, який раніше почав використовувати їх, що призвело чи може призвести до змішування з діяльністю цього суб'єкта господарювання; зовнішній вигляд виробу. Це також і кращі управлінські якості, нові технології, про що, зокрема, йшлося у Законі України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28 грудня 2004 р. (втратив чинність) [8] при визначенні поняття гудвілу.

Визначення ділової репутації у правовому значенні та можливості її виміру як нематеріального блага дасть змогу поширити на ДР майнові права інтелектуальної власності. Відповідно до ст. 424 Цивільного кодексу України [6] такими правами є «право на використання об'єкта права інтелектуальної власності; виключне право дозволяти використання об'єкта» (ПІВ), а також «виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності, у тому числі забороняти таке використання, інші майнові права» ПІВ, встановлені законом. При цьому під «використанням об'єкта інтелектуальної власності» розуміється будь-яка форма введення його в господарський обіг.

Таким чином, однією з причин невіднесення ділової репутації до об'єктів ПІВ є невизначеність у законодавстві сутності та можливості виміру ДР.

Визначення сутності та створення можливості виміру ДР слід здійснити, з огляду на Господарський кодекс, Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28 грудня 2004 р. при визначенні поняття гудвілу та ін.

Виходячи з аналізу зазначених нормативних документів, слід внести зміни до ч. 1 ст. 1116 ЦК України «Предмет договору комерційної концесії», зазначивши, що предметом договору комерційної концесії є право на використання об'єктів права інтелектуальної власності: торговельних марок, промислових зразків, винаходів, творів, комерційних таємниць та ділової репутації.

Крім того, слід надати дефініцію ДР, вказавши, що до її змісту входять позначення, рекламні матеріали, упаковки, зовнішній вигляд виробу, ім'я товару, комерційне (фірмове) найменування, торговельна марка (знак для товарів і послуг), оформлення упаковки товарів і періодичних видань, інші позначення суб'єкта господарювання, який раніше почав використовувати їх, що призвело чи може призвести до змішування з діяльністю цього суб'єкта господарювання; зовнішній вигляд виробу, а також кращі управлінські якості, нові технології. Дане визначення включити у Господарський кодекс як самостійний правовий інститут.

Визначення ділової репутації у правовому значенні дасть можливість повністю відтворити сутність його призначення. Адже, закріпивши за суб'єктом господарювання лише гарантії недоторканості певного блага, не розкривши сутність цього блага, ми не можемо гарантувати належний механізм здійснення відповідного права та його захисту.

Створивши відповідний правовий інститут в межах господарського права, ми закріпимо за господарюючими суб'єктами повноваження вимагати недоторканості ділової репутації, яке полягає у забороні здійснювати будь-які дії, якими можуть бути порушене дане немайнове благо. Найбільш часто право на недоторканість ділової репутації може порушуватись шляхом неправомірного використання чужої ділової репутації, поширення недостовірної інформації, наприклад, шляхом недобросовісної реклами, порушенням вимог про законодавства про захист економічної конкуренції тощо.

Визначення ділової репутації у юридичному значенні та можливості її виміру як нематеріального блага уможливить поширення на ДР майнових прав, передбачених для об'єктів інтелектуальної власності: право на використання об'єкта права інтелектуальної власності; виключне право автора дозволяти використання об'єкта ПІВ, а також виключне право автора перешкоджати неправомірному використан-

ню об'єкта права інтелектуальної власності, в тому числі забороняти таке використання; інші майнові права ПІВ, встановлені законом. При цьому під використанням об'єкта інтелектуальної власності розуміється будь-яка форма введення його в господарський обіг. Слід зазначити, що об'єкт інтелектуальної власності вважається використаним у продукції або з дати продажу її як товарної, або з дати укладання договору про оренду, або з дати початку експлуатації у внутрішньовиробничому процесі, або з дати укладання бартерної угоди.

Розпорядження зазначеними майновими правами здійснюється на підставі спеціальних договорів. Це ліцензійний договір, договір про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності, договір про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності та ін.

Право на захист є гарантованим державою щодо всіх учасників господарських відносин. Це право відповідно до положень Конституції України (розділ II) не може бути скасовано в законодавчому порядку, воно може бути обмежене законом лише в тій мірі, в якій це необхідно з метою захисту основ конституційного ладу, моральності, здоров'я, прав і законних інтересів інших осіб, забезпечення оборони країни і безпеки держави. Право на захист є одним з основних складових правового статусу особистості, виступає елементом змісту державно-правових взаємин держави і особистості [2, с. 79–80].

Воно визнається обов'язковим елементом суб'єктивного права, оскільки в протилежному випадку не було б можливим реалізувати інші можливості державного примусу [14, с. 184].

На порушення, як на підставу виникнення права на захист, вказує Вищий господарський суд України у Постанові від 29.11.2011 року у справі № 22/5009/3458/11, де наведено розуміння захисту як державно-примусової діяльності, спрямованої на відновлення порушеного права суб'єкта правовідносин та забезпечення виконання юридичного обов'язку зобов'язаною стороною [15].

Також у Постанові від 08.10.2010 року у справі № 13/212 за наслідком аналізу приписів глави 29 ЦК України судді Вищого господарського суду України схиляються до того, що захист являє собою систему активних заходів, що їх застосовують власник, компетентні державні чи інші органи, спрямовані на усунення порушень права власності, покладення виконання обов'язку з відновлення порушеного права на порушника [16].

З огляду на вищезазначене, а також, враховуючи господарсько-правову природу правовідносин, які складаються стосовно використання ділової репута-

ції суб'єктів господарювання, підставою виникнення права на захист ділової репутації суб'єкта господарювання слід визнати господарське правопорушення. Відповідно до загального визначення, останнє являє собою невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи порушення правил (вимог) здійснення господарської діяльності, яке посягає на суспільний господарський порядок, суперечить нормам права, положенням господарських договорів чи інших правових актів суб'єктів господарювання, за яке передбачено застосування господарсько-правових санкцій [17, с. 283].

У загальнотеоретичному розумінні, господарське правопорушення складається з таких елементів: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона. У цьому контексті слід зазначити, що оскільки різні види правопорушень, пов'язаних із посяганням на ділову репутацію, є подібними, то деякі елементи складів цих правопорушень є однаковими. Зокрема, це стосується об'єкта та суб'єктивної сторони. Об'єктом правопорушення традиційно вважається те, на що посягає порушник, здійснюючи протиправне діяння. В свою чергу, конкретним або безпосереднім об'єктом кожного правопорушення, пов'язаного з неправомірним використанням ділової репутації суб'єктів господарювання, виступає ділова репутація [18, с. 51].

Втім зважаючи на те, що ділова репутація суб'єкта господарювання є нерозривно пов'язаною з самим суб'єктом, то безпосереднім предметом правопорушення виступають об'єкти матеріального світу, права на них чи на інші нематеріальні об'єкти, в яких індивідуалізується його господарська діяльність та власне господарюючий суб'єкт.

Суб'єктивна сторона правопорушень пов'язаних з діловою репутацією, проявляється у ставленні порушника до своїх дій. Визначаючи у ГК України дії, які є неправомірним використанням ділової репутації суб'єкта господарювання, законодавець не уточнює положення щодо вини. Це ж стосується й норм ЗУ «Про захист від недобросовісної конкуренції», які визначають дії, що є неправомірним використанням ділової репутації суб'єкта господарювання та його дискредитацію. Вина порушника проявляється по-різному, як у формі умислу, коли особа усвідомлюючи протиправність своїх дій все ж їх вчинює, так і у формі необережності, коли особа не передбачала та не могла передбачити, що її дії порушують чужі права та інтереси. Знаковим для характеристики господарського правопорушення є те, що для кваліфікації діяння як правопорушення не потрібно обов'язково встановлювати відношення правопорушника до вчинених ним дій та їх наслідків

і доказувати провину, з огляду на існуючий обов'язок інших суб'єктів господарювання не посягати на ділову репутацію, вина презюмується [19, с. 51].

Такий підхід спрямований на підвищення ефективності заходів проти даних правопорушень. Н. А. Саніахметова стверджує, що доказ наміру порушника може впливати на розмір його відповідальності, і штраф може бути визначений у більшому розмірі, ніж при відсутності умислу [19, с. 131].

У випадку, якщо порушник використовує певні позначення як торговельну марку чи комерційне найменування, які не є зареєстрованими та не містяться у відкритих реєстрах, тобто така особа не може достеменно впевнитись, що вони закріплені за певною особою, то у таких діях буде відсутня вина, що впливатиме на характер санкцій, які можуть застосовуватись до порушника. Лише за наявності вини можливим є відшкодування збитків і компенсація немайнової шкоди. Відповідно, заходи захисту (припинення порушення, відновлення становища тощо) можуть бути застосовані без наявності в діях порушника вини. Суб'єктами правопорушення стосовно ділової репутації є як фізичні особи, так і суб'єкти господарювання (юридичні особи та фізичні особи-підприємці).

Наприклад, суб'єктом правопорушення «неправомірне використання чужих позначень» може виступати виключно суб'єкт господарювання, натомість вчинити дії у вигляді дискредитації здатна як фізична особа, так і господарюючий суб'єкт. У цьому контексті слід зауважити, що залежно від того, хто саме буде суб'єктом правопорушення, будуть відрізнятися способи та методи захисту, його порядок. У випадку вчинення правопорушення суб'єктом господарювання, його відповідальність наставатиме в порядку, визначеному конкурентним законодавством. Захист порушених прав також буде відбуватися згідно положень конкурентного законодавства. У випадку ж вчинення правопорушення фізичною особою, то її відповідальність, як і захист порушених прав, відбуватиметься за правилами цивільного судочинства. Об'єктивна сторона правопорушень, пов'язаних з діловою репутацією, характеризується різними за своїм характером видами неправомірних дій. Так, згідно положень ст. 15 ЦК України, підставами захисту є порушення, невизнання або оспорювання права. З цього приводу варто зауважити, що поняття «порушення», яке визнано однією з підстав захисту, належним чином не конкретизовано стосовно ділової репутації. Системний аналіз законодавства свідчить, що до порушень права на ділову репутацію суб'єкта господарювання слід віднести: 1) неправомірне використання ділової репутації суб'єкта господарювання,

якими є: неправомірне використання чужих позначень, рекламних матеріалів, упаковки, неправомірне використання товару іншого виробника, копіювання зовнішнього вигляду виробу іншого виробника, порівняльна реклама; 2) дискредитація. Одним з проявів неправомірного використання ділової репутації суб'єкта господарювання є неправомірне використання чужих позначень. Так, Київське обласне територіальне відділення Антимонопольного комітету України рішенням № 60/31-р/к від 27.11.2018 року оштрафувало ТОВ «Виробнича компанія «Рехау» за неправомірне використання торговельних марок «Рехау» та «Rehau» (їх охоронюваних словесних елементів) без дозволу (згоди) ТОВ «Рехау», яке раніше почало використовувати їх у господарській діяльності, що призвело до змішування з діяльністю цього суб'єкта господарювання. Дискредитація проявляється шляхом поширення у будь-якій формі неправдивих, неточних або неповних відомостей, пов'язаних з особою чи діяльністю суб'єкта господарювання. Прикладом може бути, коли в 2012 році Антимонопольний комітет України оштрафував на 40 тис. грн ТОВ «План-Еко» за розповсюдження в ЗМІ неправдивої інформації про діяльність компанії ВКН Віндкрафт Норд АГ і причини припинення їх співпраці щодо будівництва вітряних електростанцій. У заяві порушника стверджувалося, що ВКН Віндкрафт Норд АГ після розробки проектної документації не збирається будувати дані електростанції, що не відповідало дійсності, оскільки зазначена компанія до моменту поширення інформації вже брала участь в будівництві в Україні декількох вітроелектростанцій. Щодо такої підстави захисту, як невизнання або оспорування цивільного права особи, то одні науковці стверджують, що за таких підстав саме право ще не є порушеним, а лише оспорується, або ж не визнається, чи є реальна загроза таких дій [20, с. 131].

Інші — вказують, що такі підстави захисту можуть використовуватись, коли право вже знаходиться у порушеному стані [21, с. 144].

Водночас, така підстава захисту як невизнання або оспорування цивільного права особи використовується як при вже порушеному праві особи, так і лише під час існування загрози його порушення. Припинення ділової репутації суб'єкта господарювання (підприємця), згідно п. 6 Інформаційного листа Вищого господарського суду України № 01-8/184 від 28.03.2007 року, є поширення у будь-якій формі неправдивих, неточних або неповних відомостей, що дискредитують спосіб ведення чи результати його господарської (підприємницької) діяльності, у зв'язку з чим знижується вартість його нематеріальних активів [22].

Схоже за змістом положення закріплено у ст. 8 ЗУ «Про захист від недобросовісної конкуренції», де визначено, що дискредитацією суб'єкта господарювання є поширення у будь-якій формі неправдивих, неточних або неповних відомостей, пов'язаних з особою чи діяльністю суб'єкта господарювання, у тому числі щодо його товарів, які завдали або могли завдати шкоди діловій репутації суб'єкта господарювання.

Таким чином, приниження ділової репутації суб'єкта господарювання та дискредитація суб'єкта господарювання є фактично однаковими за змістом поняттями. Також, слід зауважити про некоректність вживання стосовно суб'єкта господарювання терміну «приниження», оскільки приниженням вважається поведінка людини, метою і результатом якої є падіння у принижуваного почуття власної гідності та його гідності в очах інших людей [23].

Як відомо, гідність притаманна виключно фізичним особам, оскільки у своїй основі ґрунтується на духовних, соціальних, моральних якостях поведінки, світогляді та здібностях. За таких обставин, поняття приниження з лінгвістичної точки зору доречно вживати виключно стосовно фізичних осіб. Що ж стосується суб'єктів господарювання, то більш вдалим у контексті порушення права на ділову репутацію є термін «дискредитація». Л. В. Федюк підставами для захисту права на ділову репутацію вважає: 1) розповсюдження даних; 2) невідповідність таких даних дійсності; 3) їх негативний характер [24, с. 274].

Дана характеристика стосується лише однієї підстави захисту — ділової репутації — розповсюдження (поширення) недостовірних відомостей про суб'єкта. Характеристика цього виду порушення права на ділову репутацію наводиться у Постанові Пленуму Верховного суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» № 1 від 27.02.2009 року, в якій юридичним складом правопорушення визначено сукупність таких обставин: а) поширення інформації, тобто доведення її до відома хоча б одній особі у будь-який спосіб; б) поширена інформація стосується певної фізичної чи юридичної особи; в) поширення недостовірної інформації, тобто такої, яка не відповідає дійсності; г) поширення інформації, що порушує особисті немайнові права, тобто або завдає шкоди відповідним особистим немайновим благам, або перешкоджає особі повно і своєчасно здійснювати своє особисте немайнове право [25].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Підставами для захисту права на ділову репутацію господарюючого суб'єкта є порушення цього права, здійснене шля-

хом: неправомірного використання ділової репутації суб'єкта господарювання та його дискредитації. З огляду на це, а також на неуніфікованість чинного законодавства, доречним видається закріпити у ГК України положення наступного змісту: «Суб'єкт господарської діяльності має право захищати своє право на ділову репутацію у разі порушення такого. Порушення полягає у неправомірному використанні ділової репутації суб'єкта господарювання (неправомірне

використання чужих позначень, рекламних матеріалів, упаковки, неправомірному використанні товару іншого виробника, копіюванні зовнішнього вигляду виробу іншого виробника, порівняльній рекламі) та дискредитації». Закріплення вказаних положень на законодавчому рівні матиме значення для підвищення ефективності виявлення та припинення порушень, а також підвищить ефективність використання ділової репутації в діяльності професійних учасників ринку.

Література

1. Ярешко О. Ділова репутація суб'єктів господарювання (порівняльний аспект): автореф. дис. ... наук: спеціальність 12.00.04 — господарське право, господарсько-процесуальне право. Київ. 2011. 19 с.
2. Про банки і банківську діяльність: Закон України № 2121-III від 7 грудня 2000 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. № 5–6. Ст. 30.
3. Про затвердження деяких нормативно-правових актів Національного банку України: Постанова Правління Національного банку України від 08.09.2011 р. № 306 // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1203-11>
4. Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції в підприємницькій діяльності: Закон України № 2132-XII від 18 лютого 1992 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1992. № 21. Ст. 296.
5. Цивільний кодекс Української РСР: Закон від 18.07.1963. р. № 1540-VI (Редакція станом на 01.01.2004) // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06>
6. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. № 40–44, Ст. 356.
7. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. № 18. № 19–20, № 21–22. Ст. 144.
8. Про оподаткування прибутку підприємств: Закон України від 28.12.2004 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.
9. Податковий кодекс // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>
10. Про затвердження Порядку експертної оцінки нематеріальних активів: Наказ Фонду державного майна та Державного комітету з питань науки і технологій від 27.05.1995 р. № 969/97 // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09
11. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 07.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 36. ст. 164.
12. Андреев Ю. Н. Механизм гражданско-правовой защиты. Москва: Норма, 2010.
13. Крашенников Е. А. Структура субъективного права и право на защиту // Проблемы защиты субъективных гражданских прав и советское гражданское судопроизводство. 1979. Вып. 4. С. 79–80.
14. Лапшин А. А. Способы защиты деловой репутации юридических лиц и их собственности // Социально-экономические явления и процессы. 2017. Т. 12. № 5. С. 184–187.
15. Постанова Вищого господарського суду України від 29.11.2011 року у справі № 22/5009/3458/11 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: www.reyestr.court.gov.ua.
16. Постанова Вищого господарського суду України від 08.10.2010 року по справі № 13/212 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: www.reyestr.court.gov.ua право: практикум. За ред. А. Г. Бобкової. Харків: Право, 2018. 592 с.
17. Коваль І. Ф. Право на ділову репутацію суб'єктів господарювання і його позасудовий захист від неправомірного використання: дис. ... канд. юрид. наук. Донецьк, 2005. 180 с.
18. Саниахметова Н. А. Гражданско-правовая ответственность как средство обеспечения надлежащего осуществления права на жилище: дис. ... канд. юрид. наук. 1985. 214 с.
19. Притыка Д. Н., Карабань В. Я., Ротань В. Г. Научно-практический комментарий гражданскому законодательству Украины // Институт юридических исследований, 2000. Т. 1. С. 131.
20. Цивільне право України. Харків: Право, 2000. Ч. 1. С. 144.
21. Інформаційний лист Вищого господарського суду України № 01–8/184 від 28.03.2007 року. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/SD070027?ed=2007_03_28.
22. Припинення. Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F>.

23. Федюк Л. В. Особисті немайнові права юридичних осіб. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. 500 с.

24. Постанова Пленуму Верховного суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи № 1 від 27.02.2009 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09.

References

1. Yareshko O. Dilova reputatsiya sub'ektiv gospodaryuvannya (porivnyalnyi aspekt): avtoref. dis. ... nauk: spetsialnist 12.00.04 — gospodarske pravo, gospodarsko-protseusualne pravo. Kiiv. 2011. 19 s.
2. Pro banki i bankivsku diyalnist: Zakon Ukraïni № 2121-III vid 7 grudnya 2000 roku // Vidomosti Verkhovnoi Radi Ukraïni (VVR). 2001. № 5–6. St. 30.
3. Pro zatverdzhennya deyakikh normativno-pravovikh aktiv Natsionalnogo banku Ukraïni: Postanova Pravlinnya Natsionalnogo banku Ukraïni vid 08.09.2011 r. № 306 // Verkhovna Rada Ukraïni. Ofitsiyniy veb-portal. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1203-11>
4. Pro obmezheniya monopolizmu ta nedopushchennya nedobrosovisnoi konkurentsii v pidpriemnitskiy diyalnosti: Zakon Ukraïni № 2132-XII vid 18 lyutogo 1992 r. // Vidomosti Verkhovnoi Radi Ukraïni (VVR). 1992. № 21. St. 296.
5. Tsivilniy kodeks Ukraïnskoï RSR: Zakon vid 18.07.1963. r. № 1540-VI (Redaktsiya stanom na 01.01.2004) // Verkhovna Rada Ukraïni. Ofitsiyniy veb-portal. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06>
6. Tsivilniy kodeks Ukraïni // Vidomosti Verkhovnoi Radi Ukraïni (VVR). 2003. № 40–44, St. 356.
7. Gospodarskiy kodeks Ukraïni // Vidomosti Verkhovnoi Radi Ukraïni (VVR). 2003. № 18. № 19–20, № 21–22. St. 144.
8. Pro opodatkovannya pributku pidpriemstv: Zakon Ukraïni vid 28.12.2004 r. // Vidomosti Verkhovnoi Radi Ukraïni (VVR). 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. St. 144.
9. Podatkoviyy kodeks // Verkhovna Rada Ukraïni. Ofitsiyniy veb-portal. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>
10. Pro zatverdzhennya Poryadku ekspertnoi otsinki nematerialnikh aktiviv: Nakaz Fondu derzhavnogo mayna ta Derzhavnogo komitetu z pitan nauki i tekhnologiy vid 27.05.1995 r. № 969/97 // Verkhovna Rada Ukraïni. Ofitsiyniy veb-portal. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09
11. Pro zakhist vid nedobrosovisnoi konkurentsii: Zakon Ukraïni vid 07.06.1996 r. // Vidomosti Verkhovnoi Radi Ukraïni (VVR). 1996. № 36. st. 164.
12. Andreev Yu. N. Mekhanizm grazhdansko-pravovoy zashchity. Moskva: Norma, 2010.
13. Krashennikov Ye. A. Struktura subektivnogo prava i pravo na zashchitu // Problemy zashchity subektivnykh grazhdanskikh prav i sovetskoe grazhdanskoesudoproizvodstvo. 1979. Vyp. 4. S. 79–80.
14. Lapshin A. A. Sposoby zashchity delovoy reputatsii yuridicheskikh lits i ikhsobstvennosti // Sotsialno-ekonomicheskie yavleniya i protsessy. 2017. T. 12. № 5. S. 184–187.
15. Postanova Vishchogo gospodarskogo sudu Ukraïni vid 29.11.2011 roku u spravi № 22/5009/3458/11 // Ėdiniy derzhavniy reestr sudovikh rishen. URL: www.reyestr.court.gov.ua.
16. Postanova Vishchogo gospodarskogo sudu Ukraïni vid 08.10.2010 roku po spravi № 13/212 // Ėdiniy derzhavniy reestr sudovikh rishen. URL: www.reyestr.court.gov.ua pravo: praktikum. Za red. A. G. Bobkovoï. Kharkiv: Pravo, 2018. 592 s.
17. Koval I. F. Pravo na dilovu reputatsiyu sub'ektiv gospodaryuvannya i yogo pozasudoviy zakhist vid nepravomir-nogo vikoristannya: dis. ... kand. yurid. nauk. Donetsk, 2005. 180 s.
18. Saniakhmetova N. A. Grazhdansko-pravovaya otvetstvennost kak sredstvo obespecheniya nadlezhashchego osu-shchestvleniya prava na zhilishche: dis. ... kand. yurid. nauk. 1985. 214 s.
19. Prityka D. N., Karaban V. Ya., Rotan V. G. Nauchno-prakticheskiy kommentariy k grazhdanskomu zakonodatel-stvu Ukrainy // Institut yuridicheskikh issledovaniy, 2000. T. 1. S. 131.
20. Tsivilne pravo Ukraïni. Kharkiv: Pravo, 2000. Ch. 1. S. 144.
21. Informatsiyniy list Vishchogo gospodarskogo sudu Ukraïni № 01–8/184 vid 28.03.2007 roku. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/SD070027?ed=2007_03_28.
22. Prinizhennya. Vikipediya: vilna entsiklopediya. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F>.
23. Fedyuk L. V. Osobisti nemaynovi prava yuridichnikh osib. Ivano-Frankivsk: Prikarpat'skiy natsionalniy universi-tet imeni Vasilya Stefanyka, 2013. 500 s.
24. Postanova Plenumu Verkhovnogo sudu Ukraïni «Pro sudovu praktiku u spravakh pro zakhist gidnosti ta chesti fizichnoi osobi, a takozh dilovoi reputatsii fizichnoi ta yuridichnoi osobi № 1 vid 27.02.2009 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09.

УДК 349.6:346.14

Задихайло Дмитро Дмитрович

*кандидат юридичних наук, асистент кафедри екологічного права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Задыхайло Дмитрий Дмитриевич

*кандидат юридических наук, ассистент кафедры экологического права
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*

Zadykhaylo Dmytro

PhD in Law, Assistant of the Department of Ecology Law

Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: 0000-0002-7051-4010

Лешко Оксана Дмитрівна

студентка

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Лешко Оксана Дмитриевна

студентка

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Leshko Oksana

Student of the

Yaroslav Mudryi National Law University

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-11-6525

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

ЕКОЛОГІЧНЕ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЯК КОМПЛЕКСНИЙ ОБ'ЄКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ХОЗЯЙСТВОВАНИЕ КАК КОМПЛЕКСНЫЙ ОБЪЕКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

ENVIRONMENTAL MANAGEMENT AS A COMPLEX OBJECT OF LEGAL REGULATION

Анотація. У статті розглядається інститут екологічного господарювання як об'єкт правового регулювання екологічного права. Аналізуються роботи науковців, що присвячені ролі господарських товариств у екологічно-правових відносинах. У роботі також проаналізовані подібні правовідносини у сусідніх країнах. Автори мають на меті розкрити цікаву проблематику, а саме вплив феномену екологічного господарювання як рушійного чинника переходу до принципів сталого розвитку.

Тут наявна демонстрація конфлікту між економічними та екологічними інтересами, що є доречним, оскільки протягом усієї статті простежується співвідношення цих різних за правовим спрямуванням галузей. Наведений аналіз правових норм кожної із вищезгаданих галузей. Та акцентовано увагу на тому, що тільки послідовне вдосконалення національного екологічного та господарського законодавства можуть бути вирішальними чинниками економічного добробуту країни.

Автори пропонують своє вдосконалення вітчизняного законодавства на основі ЗУ «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року. Ті відомості, що містяться в цьому законі повністю відображені в статті та є доречними, адже тут позиція авторів та позиція головного законодавчого органу країни співпадають. Це ми можемо простежити далі по тексту, де зміни цього закону демонструються та аргументуються з посиланнями на провідних дослідників обох галузей, як господарської, так і екологічної.

Ця стаття буде корисною як для студентів, оскільки вона містить багато орієнтуючого теоретичного матеріалу з Господарського та Екологічного права. Так і для досвідчених дослідників, бо авторами підіймається велика кількість проблематичних питань, на які можна продовжувати дискусію. Вона є плацдармом для законодавчого вдосконалення великої кількості нормативно-правових актів, що може послужити джерелом для аргументування при складанні законопроекту з вдосконалення господарського законодавства у частині охорони навколишнього середовища під час справляння безпосередньої господарської діяльності.

Ключові слова: екологічне господарювання, зелена економіка, засади державної екологічної політики, правова політика в сфері екологічного господарювання, правовідносини екологічного господарювання.

Аннотация. В статье рассматривается институт экологического хозяйствования как объект правового регулирования экологического права. Анализируются работы учёных, которые посвящены роле хозяйственных обществ в экологическо-правовых отношениях. В работе также проанализированы подобные правоотношения в соседних странах. Авторы хотят раскрыть интересную проблематику, а именно влияние феномена экологического хозяйствования как ведущего фактора перехода к принципам устойчивого развития.

Тут имеется демонстрация конфликта между экономическими и экологическими интересами, что есть уместным, поскольку на протяжении всей статьи прослеживается соотношение этих разных по правовому направлению сфер. Предложенный анализ правовых норм каждой из названных выше сфер. И акцентировано внимание на том, что только последовательное усовершенствование национального экологического и хозяйственного законодательства могут быть решающими факторами экономического благосостояния страны.

Авторы предлагают своё усовершенствование отечественного законодательства на основе ЗУ «Про Основные начала (стратегию) государственной экологической политики Украины на период до 2030 года». Те положения, которые содержатся в этом законе полностью отображены в статье и являются уместными, потому что позиция авторов и позиция главного законодательного органа страны совпадают. Это мы можем проследить дальше по тексту, где изменения этого закона демонстрируются и аргументируются с ссылками на ведущих исследователей обеих сфер, как хозяйственной, так и экологической.

Эта статья будет полезной как для студентов-начинающих, потому что она содержит теоретического ориентирующего материала по Хозяйственному и Экологическому праву. Так и для опытных исследователей, потому что авторами затрагивается большое количество проблематичных вопросов, на которые можно очень долго вести дискуссию. Она является плацдармом для законодательного усовершенствования большого количества нормативно-правовых актов, что может послужить источником для аргументирования при составлении законопроекта по усовершенствованию хозяйственного законодательства в части охраны окружающей среды во время хозяйственной деятельности.

Ключевые слова: экологическое хозяйство, зеленая экономика, основы государственной экологической политики, правовая политика в сфере экологического хозяйствования, правоотношения экологического хозяйствования.

Summary. The article considers the institute of ecological management as an object of legal regulation of ecological law. The works of scientists devoted to the role of business associations in environmental and legal relations are analyzed. The paper also analyzes similar legal relations in neighboring countries. The authors aim to reveal an interesting issue, namely the impact of the phenomenon of environmental management as a driving factor in the transition to the principles of sustainable development.

There is a demonstration of the conflict between economic and environmental interests, which is relevant because the relationship between these different areas of law is traced throughout the article. An analysis of the legal norms of each of the above industries is given. However, it is emphasized that only the consistent improvement of national environmental and economic legislation can be decisive factors in the economic well-being of the country.

The authors propose their improvement of domestic legislation on the basis of the Law «On the Basic Principles (Strategy) of State Environmental Policy of Ukraine for the period up to 2030. The information contained in this law is fully reflected in the article and is relevant, because here the position of the authors and the position of the main legislative body of the country coincide. We can trace this further in the text, where changes to this law are demonstrated and argued with reference to leading researchers in both industries, both economic and environmental.

This article will be useful for both students, as it contains a lot of guiding theoretical material on Commercial and Environmental Law. The same goes for experienced researchers, because the authors raise a large number of problematic issues that can be discussed further. It is a springboard for the legislative improvement of a large number of regulations, which can serve as a source for argumentation in drafting a bill to improve economic legislation in terms of environmental protection in the course of direct economic activity.

Key words: ecological management, legal regulation, state, ecology, society.

Постановка проблеми. У нинішній обстановці економічної кризи державна екологічна політика залишається недостатньо ефективною це обумовлено рядом причин, найважливішою з яких є відсутність програм підвищення екологічної безпеки, що передбачають комплексні заходи щодо запобігання та зниження негативного впливу на навколишнє середовище і його компоненти. Вирішення екологічних проблем в Україні неможливо без цілеспрямованої політики держави, яка передбачає широке залучення громадянського суспільства, бізнесу, експертного співтовариства, природоохоронних організацій.

Проблематика також полягає у тому, що на сьогодні здійснення екологічного господарювання в Україні як комплексу правового регулювання, має здійснюватися на основі таких принципів:

- дотримання права людини на сприятливе навколишнє середовище;
- забезпечення сприятливих умов життєдіяльності людини;
- науково обґрунтоване поєднання екологічних, економічних і соціальних інтересів людини, суспільства і держави з метою сталого розвитку і забезпечення сприятливого навколишнього середовища та екологічної безпеки;
- охорона, відтворення та раціональне використання природних ресурсів як необхідні умови забезпечення сприятливого навколишнього середовища і екологічної безпеки;
- пріоритетність збереження природних екологічних систем, природних ландшафтів і природних комплексів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні тему здійснення екологічного господарювання досліджували такі вчені, як Гетьман А. П. [1], Андрейцев В. І. [9], Краснова М. В. [11], Балюк Г. І. [10], Бобкова А. Г. [2], Шаповалова О. В. [5], Задихайло Д. Д. [6], Мельник О. І. [8] та інші. Ця проблематика знаходиться на початку свого вивчення.

Формулювання цілей статті. Визначитися із феноменом екологічного господарювання як рушійного чинника переходу до принципів сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Екологічне неблагополуччя на багатьох територіях світу, забруднення і непомірне споживання природних ресурсів, наявність «гарячих екологічних точок», хвилювання з приводу змін клімату цілком природно породжують припущення про глобальну екологічну кризу і навіть про можливий колапс нашої цивілізації, про можливу загибель людства і навіть біосфери. Наскільки виправдані такі припущення? Чого тут більше: політичної реклами, спроб реалізувати

корпоративні інтереси або реальних необоротних катастрофічних змін природи?

Одна з перших робіт алармістського плану «Межі зростання» (Meadows et al. 1972), виконана в рамках Римського клубу, прогнозувала наступ породженого невгамовним споживанням людства глобальної екологічної кризи до кінця XX ст. Надалі рамки настання кризи і загибелі людства цими ж авторами були відсутні на більш віддалені терміни (Медоуз та ін. 2007).

Таким чином, аналіз сучасних екологічних процесів з позицій науки і конструктивних дослідницьких програм в сфері природокористування дозволяє стверджувати, що, незважаючи на значний вплив людини на біосферу, немає достатніх підстав стверджувати, що ступінь і параметри цього впливу можуть бути представлені як основна причина глобальної екологічної кризи.

Так, ми є сьогодні свідками різних екологічних аномалій і регіональних екологічних катастроф. Але чи достатньо цього для радикального висновку про те, що біосфера Землі реально вступила в фазу глобальної екологічної мутації, справжньою причиною якої стала невгамовна жага споживачів сучасної цивілізації і все наростаюча техногенна експансія людства в природні ландшафти і природне середовище проживання.

Глобальна екологічна криза вже в найближчі десятиліття може призвести до депопуляції і перебудови цивілізації. Проблема була сформульована Н. Ф. Реймерсом, розвинена в роботах М. М. Моїсєєва, обґрунтована в книзі Полякова В. І. Іспит на «Homo sapiens», виявлена і американським оборонним відомством («Observer», березень, 2004). У доповіді, яка передрікає «занурення світу в пучину хаосу і «війни всіх проти всіх» в найближчі 20 років. Кліматичні зміни можуть привести планету на межу анархії. Розвинені країни будуть створювати ядерний бар'єр для захисту своїх запасів води, продовольства і енергоресурсів. Їх катастрофічну нестачу буде подолати все важче, і перенаселеність планети зануриться в війни, загинуть мільйони людей ... Проблему кліматичних змін слід з рівня наукових обговорень підняти до рівня національної безпеки» [2, с. 216].

Натомість, система взаємовідносин між економічною теорією та екологією полягає у певному співвідношенні. В оцінку деградації довкілля враховується не вартість чистого повітря, або водних ресурсів, або екологічних послуг, а грошова оцінка шкоди, завданої в результаті деградації довкілля, чи витрат, необхідних для уникнення такої деградації.

Сьогодні ми з впевненістю можемо стверджувати, що діяльність людини та господарських підприємств є істотною причиною забруднення природного середовища. Наразі екологічна картина нашої країни,

як міжнародними так і вітчизняними спеціалістами визначається як кризова. Задахайло Д. Д., у своїй роботі «Екологічне господарювання у системі екологічних відносин: проблема правової інституціоналізації» наводить наступну статистику. Зростання обсягів щорічно накопичуваних тільки побутових відходів в Україні у середньому становить 220–250 кг на рік на одну особу, а у великих містах — 330–380 кг. Сміттєзвалища та полігони для їх накопичення налічують 4157 одиниць і спільно займають площу 7,4 тис. га. 7, с. 2]. Слід погодитися з дослідником та наголосити на тому, що наші Західні сусіди, наприклад Польща чи Угорщина у свій час так само зіштовхувалися з проблемою варварського експлуатування навколишнього середовища. Але вони успішно подолали ці проблеми застосувавши екологічні реформи у сфері господарських правовідносин.

Таким чином, слід зазначити про те, що за рахунок варварської, безвідповідальної експлуатації природних ресурсів — спостерігають швидкі темпи економічного зростання та рівня споживання внутрішніх ринків.

Грошова оцінка витрат на зменшення забруднення спирається на дані про кількість викидів, а також про питомі затрати на зменшення викидів (точніше, про динаміку таких питомих затрат за різних обсягів зменшення забруднення). У свою чергу, деградація довкілля на основі оцінки шкоди найчастіше обчислюється з урахуванням шкоди, завданої людському здоров'ю, яка звичайно визначається за функціональною залежністю «доза — зворотна реакція», але також може оцінюватись і шкода різноманітним інфраструктурним об'єктам.

Наведемо приклад, в економіці України ТЕС належить до найбільших забруднювачів атмосферного повітря. За стандартами Європейського Союзу, ТЕС в Україні перевищують викиди в 5–30 разів. Проте стає очевидним, що подальше таке забруднення, що спричинене старим обладнанням та пилоочисними установками, спричинятиме погіршення стану атмосферного повітря і зростання кількості хворих осіб та підвищення смертності, внаслідок еколого-економічної шкоди.

В даному випадку постає важлива проблема: досягти екологічного зростання, але покращити якість довкілля. В більшості випадків, держава намагається підвищити економічний рівень виробництва, ефективність діяльності підприємств, нехтуючи при цьому екологічними інтересами суспільства.

Якщо говорити про концепцію сталого розвитку ООН, то основи її теорії були закладені ще у 1987 році, коли пролунала доповідь Міжнародної комісії з охорони довкілля та розвитку ООН (Комісія Бутланда), під назвою «Наше спільне майбутнє».

Sustainable development — така концепція була вперше репрезентована на рівні міждержавного співтовариства. Хоча така концепція і виходить за своєю суттю за рамки екологічної проблеми, проте складний системний характер та комплекс взаємодіючих систем лежить в її суті [4].

Дана концепція включає в себе:

- систему забезпечення життя в планетарному вимірі: екологічна, енергетична, біологічна та кліматична тощо;
- система, що складає основу суспільного життя людини: економічна, політична, соціальна тощо.

На думку А. Г. Бобкової, передумовою екологічної безпеки є слідування принципу збереження навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів. Натомість, двигуном процесу глобалізації є модернізація і перехід світової економіки до нового технологічного укладу, який поряд з якісним оновленням технологічної бази, підвищенням ефективності виробництва та конкурентоспроможності покликаний забезпечити поліпшення якості життя і середовища проживання. Масштаби «зеленого» сектора світової економіки впродовж останніх років порівняно невеликі. Однак для нього характерні виключно швидкі, особливо на тлі уповільнення зростання за минулі роки, темпи розвитку [2, с. 216–251].

Потужна динаміка розвитку «зеленої» економіки в цілому і її сегмента — альтернативної енергетики — визначається цілою низкою чинників, в першу чергу, зберігаючи пріоритет забезпечення енергетичної безпеки країн — імпортерів викопного палива, які є лідерами світової економіки. Тим не менш, у перспективі до 2020 року значення «зеленого» сектора економіки в цілому і екологічно чистої енергетики в особливості дещо посилюється.

Двигоном процесу глобалізації є модернізація і перехід світової економіки, перш за все промислово розвинених країн, до нового технологічного укладу, який поряд з якісним оновленням технологічної бази, підвищенням ефективності виробництва та конкурентоспроможності економіки покликаний забезпечити поліпшення якості життя і середовища проживання. За кордоном реалізує цей перехід економічна політика «зеленого» зростання офіційно прийнята Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) в 2009 р в якості стратегічного напрямку розвитку всіх її членів на довгострокову (до 2030 р) і більш віддалену (до 2050 г.) перспективу. Співробітництво України з ОЕСР започатковано ще в 1997 році шляхом підписання КМУ Угоди щодо привілеїв, імунітетів та пільг, які надаються ОЕСР Україні [3, с. 2].

Перспективи «зеленого» розвитку галузей і економіки у світі та в Україні в цілому пов'язані значною мірою з прогресом в енергетиці, перш за все з розвитком альтернативної енергетики.

Загальноприйнятого визначення «зеленої» економіки не існує. Експерти Організації ООН з охорони навколишнього середовища (ЮНЕП) пропонують найбільш широке розуміння цього поняття, розглядаючи «зелену» економіку як господарську діяльність, «яка підвищує добробут людей і забезпечує соціальну справедливість і при цьому істотно знижує ризики для навколишнього середовища і збіднення природи». Таке трактування «зеленої» економіки практично не відрізняє її від концепції сталого розвитку, яка добре відома і має відповідний правовий статус в Україні, хоча й не дуже ефективно реалізується в економічних програмах і практиці природокористування.

Так наприклад, у науковій літературі екологічні інвестиції являють собою всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються у господарську діяльність і спрямовані на зменшення негативної антропогенної дії на навколишнє природне середовище, зниження екодиструктивного впливу процесів виробництва споживання та утилізації товарів та послуг. Збереження, раціональне використання природних ресурсів та покращення природоресурсного потенціалу територій, забезпечення екологічної безпеки країни, внаслідок яких досягається екологічний, соціальний та економічні результати.

При розкритті теми екологічних інвестицій слід згадати про екологічні інновації. В умовах ринкової економіки жоден інвестор не надасть свої кошти для того чи іншого екологічного проекту, якщо не буде впевнений в тому, що він буде інноваційно привабливим. На екологічних інноваціях, як на формі міжгалузевої конвергенції як господарського, так і екологічного права наголошує Задахайло Д. Д. Як зазначає дослідник, екологізація господарювання може бути досягнута лише за рахунок інноваційного економічного розвитку. Зв'язок між екологізацією та інноватизацією господарського механізму є безальтернативним в існуючих соціально-політичних умовах, адже тільки екологізація господарювання на інноваційній основі може гармонізувати більшість соціальних інтересів, що виникають у названій сфері [7, с. 7]. Не можна не погодитися з такою думкою, бо раціональне використання природних ресурсів та покращення природо-ресурсного потенціалу територій досягаються лише способом постійного інноваційного вдосконалення господарського механізму, як вирішального суб'єкта екологічних правовідносин.

У руслі змістовного більш вузького трактування «зелену» економіку розуміють як розробку, вироб-

ництво і експлуатацію технологій і обладнання для контролю і зменшення викидів забруднюючих речовин та парникових газів, моніторингу та прогнозування кліматичних змін, а також технологій енерго- та ресурсозбереження та відновлюваної енергетики. Сюди ж включаються розробка, випуск і використання технологій і матеріалів для захисту будівель і споруд від різких коливань температури, вологості і вітрового навантаження; виробництво екологічно чистої продукції, в тому числі сільськогосподарської (продуктів харчування, натуральних волокон) і споживчих товарів (наприклад, ліків і предметів особистої гігієни на природній основі без хімічних добавок).

Натомість, механізмом регулювання, захисту екологічних інтересів та вирішення екологічних питань можуть бути спеціально створені економіко-правові механізми. Невипадково екологічне законодавство в своєму базовому Законі «Про охорону навколишнього природного середовища» містить в собі загальну конструкцію такого економіко-правового механізму. Певна увага цьому питанню приділена також і у Законі України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2030 року».

Важливо виходити також і з того, що Основний Закон має закріпити не просто пов'язані між собою екологічні об'єкти, які інтегруються у поняття «довкілля», але «екологічну систему» як систему екологічних відносин, активною частиною якої є людина, суспільство, держава, форми господарювання, інститути охорони довкілля та екологічної безпеки тощо. Така система має враховувати також і глобальний характер екологічної кризи та екології як такої, а також наявність тісного причинно-наслідкового зв'язку екологічних відносин з системою господарювання.

Більше того, основною метою переходу до «зеленої економіки» є підвищення якості життя населення планети при мінімізації виснаження природних ресурсів і збереження природи для наступних поколінь [1, с. 165].

Спектр інструментів, що пропонується для переходу до «зеленої економіки»: відповідне ціноутворення, зростання державних інвестицій в відповідну інфраструктуру, реформування систем «екологічного» оподаткування, заохочення виробництва екологічної продукції, цільова державна підтримка досліджень і розробок і т.д.

Окрім того, перед екологічним господарюванням в Україні мають ставитися основні цілі та завдання, досягнення яких є принципово важливим для взаємозв'язку екології та економіки в цілому.

Ліквідація наслідків забруднення повітря.

Відновлення природних ресурсів до їхнього початкового стану.

Відновлення екологічного балансу.

Запровадження екологічно чистих технологій.

Вдосконалення застарілих технологій з виробництва у економіці.

Формування екологічної реальності.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Концепція правового забезпечення екологічного господарювання передбачає послідовне вирішення цілої низки взаємопов'язаних юридико-технічних завдань.

1. Визначення екологічного господарювання як окремого типу економічної діяльності та як дефінітивно забезпеченої юридичної конструкції.

2. Екологічне господарювання має бути чітко відокремлене від інших типів та сфер господарювання з необхідністю виходу на ідентичність змісту та кваліфікації.

3. Одним з центральних питань такої кваліфікації має стати визначеність із типами та видами екологічного ефекту як результату господарської діяльності.

4. Важливими є також кваліфікаційні варіанти визначення різновидів екологічного господарювання як комерційного так і некомерційного за типом, а також де екологічний ефект є кінцевою предметною метою діяльності або його настання може носити додатковий характер на тлі досягнення прибутку.

5. Екологічне господарювання як діяльність, що потребує юридичної кваліфікації концептуально може визначатись не тільки через «об'єктний» критерій, але також і через «суб'єктний». В цьому сенсі вирішення потребує питання встановлення для суб'єктів екологічного господарювання спеціального статусу — спеціальної господарської компетенції відповідно із обсягом спеціальної правосуб'єктності, або екологічне господарювання має кваліфікуватись тільки у випадках коли сама діяльність в цілому або в частині відповідає ідентифікаційним вимогам.

6. Цілком очевидно, що ціла ієрархія типів та видів екологічного господарювання має передбачати чітке законодавче визначення змістовних та технічних аспектів спеціальних режимів господарювання. Такі спеціальні режими екологічного господарювання мають передбачати визначення усіх юридично значимих елементів відповідних правовідносин. Слід зазначити, що такі правовідносини слід розглядати щонайменше у двох площинах, які є однак, органічно пов'язаними: господарсько-виробничих та організаційно-господарських. Останні передбачають наявність спеціальних відносин із суб'єктами організаційно-господарських повноважень з приводу надання суб'єктам екологічного господарювання правових гарантій, комплексу засобів державної допомоги, можливості укладання договорів державно-приватного партнерства, а також засобів юридичної відповідальності за зловживання наданими пільгами тощо.

7. Комбінування засобів організаційно-господарського впливу держави на стимулювання розвитку відносин екологічного господарювання з метою найбільш ефективного забезпечення отримання і економічних і екологічних результатів водночас є найактуальнішою проблемою екологічної та господарсько-правової науки.

Отже, більш перспективним напрямком є перехід до політики використання доступних технологій. Для цього слід прийняти і укоренити ряд заходів:

- запровадити ефективні і зіставні в цінах штрафи за негативний вплив на навколишнє середовище;
- забезпечити безперервний процес спостереження;
- припинити практику викидів;
- почати усувати завдану екологічну шкоду.

Виконання викладених вище заходів призведе до процвітання, зростання добробуту і якості життя населення. «Зелена економіка» сприятиме отриманню людьми доступу до екологічних благ (безпечна вода, екологічно чиста енергія, санітарія і т.д.).

Література

1. Гетьман А.П. Концепція розвитку екологічного права та законодавства як передумова забезпечення національної екологічної політики / А.П. Гетьман // Вісник Національної Академії правових наук України. 2013. № 2 (73). С. 165–173. http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/4267/1/Getman_165.pdf
2. Бобкова А.Г. Правове забезпечення розвитку екологічного підприємництва у контексті доктрин господарсько-го та екологічного права / А.Г. Бобкова // Правова доктрина України: [У 5 т.] Т. 4 / редкол. В.Я. Тацій [та ін.]; Нац. акад. прав. наук України; Харків: Право, 2013. С. 216–251.
3. Зеленая экономика: здравоохранение // United Nations Environmental Programme: Green Economy. URL: <https://www.unenvironment.org/explore-topics/green-economy>
4. Навстречу «зеленой» экономике: пути к устойчивому развитию и искоренению бедности. Обобщающий доклад для представителей властных структур: Резюме. Найроби: ЮНЕП, 2011; World Economic and Social Survey 2011: The Great Green Technological Transformation / Department of Economic and Social Affairs of the United Nations

Secretariat (DESA). New York: United Nations, 2011. E/2011/50/Rev. 1 ST/ESA/333. URL: http://old.ecocongress.info/5_congr/docs/doklad.pdf

5. Шаповалова О.В. Адаптація господарського законодавства до вимог сталого розвитку: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / О.В. Шаповалова. Донецьк: [б.в.], 2007. 35 с.

6. Задихайло Д.Д. Екологічне господарювання у системі екологічних відносин: проблема правової інституціалізації, 2016. 9 с. <http://plaw.nlu.edu.ua/article/download/85035/83458>

7. Задихайло Д.Д. Екологічні інновації як форма міжгалузевої конвергенції господарського та екологічного права // Економічна теорія та право. 2016. № 4(27). 12 с. <http://econtlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/03/4-145-156.pdf>

8. Мельник О.І., Маценко О.М., Пронікова Ж.С. Наукові підходи до удосконалення мотивації екологічно спрямованої діяльності, 2012. 8 с. URL: https://mer.fem.sumdu.edu.ua/content/acticles/issue_8/O_I_Melnyk_A_M_Matsenko_J_S_PronikovaScientific_approaches_to_improving_the_motivation_of_environmentally_oriented_activi.pdf

9. Андрейцев В.І. Екологічне право: сучасні проблеми та перспективи / В.І. Андрейцев // Збірник матеріалів Першого зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права у вищих навчальних закладах України (м. Одеса, 9–10 вересня 2016 року) / відп. ред. проф. І.І. Каракаш. Одеса: Юридична література, 2016. С. 6.

10. Балюк Г.І., Кохановська О.В. Екологічне право України: передумови і особливості його подальшого розвитку / Г.І. Балюк, О.В. Кохановська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2009. Вип. 81. С. 182–183. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/10.23.10.100/db/ftp/visnyk/yurydych_81_2009.pdf

11. Краснова М.В. Формування сучасний підходів до права екологічної безпеки України / М.В. Краснова // Актуальні питання реформування правової системи: зб. матеріалів XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 24–25 червня 2016 р.) / уклад. Л.М. Джурак. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. С. 207.

References

1. Hetman A.P. The concept of development of ecological law and legislation as a prerequisite for ensuring national environmental policy / A.P. Hetman // Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine. 2013. № 2 (73). PP. 165–173.

2. Bobkova A.G. Pravove zabezpechennia rozvytku ekologichnoho pidpriemnytstva u konteksti doktryn hospodarskoho ta ekologichnoho prava / A.G. Bobkova // Pravova doktryna Ukrainy: [U 5 t.] T. 4 / redkol. V. Ya. Tatsiy [etc.]; Nat. acad. right. Sciences of Ukraine; Kharkiv: Pravo, 2013. PP. 216–251.

3. Green Economy: Health // United Nations Environmental Program: Green Economy. URL: <https://www.unenvironment.org/explore-topics/green-economy>

4. Towards a green economy: ways to sustainable development and poverty eradication. Summary report for government officials: Summary. Nairobi: UNEP, 2011; World Economic and Social Survey 2011: The Great Green Technological Transformation / Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat (DESA). New York: United Nations, 2011. E/2011/50/Rev. 1 ST/ESA/333. URL: http://old.ecocongress.info/5_congr/docs/doklad.pdf

5. Shapovalova O. V. Adaptation of economic legislation to the requirements of sustainable development: author's ref. dis. ... Dr. Jurid. Sciences / O. V. Shapovalova. Donetsk: [b.v.], 2007. 35 p.

6. Zadihajlo D.D. Ekologichne gospodaryuvannya u sistemi ekologichnih vidnosin: problema pravovoї, 2016. 9 s.

7. Zadihajlo D.D. Ekologichni innovacii yak forma mizhgaluzevoi konvergencii gospodars'kogo ta ekologichnoho prava // Ekonomichna teoriya ta pravo. 2016. № 4 (27). 12 s.

8. Melnyk O. I., Matsenko O. M., Pronikova Z. S. Scientific approaches to improving the motivation of environmentally oriented activities, 2012. 8 p.

9. Andreytsev V. I. Ecological law: modern problems and prospects / V. I. Andreytsev // Collection of materials of the First meeting of specialists of related departments to discuss current scientific problems and methods of teaching agricultural, land, environmental and natural resource law in higher educational institutions of Ukraine (Odessa, September 9–10, 2016) / resp. ed. prof. I. I. Karakash. Odessa: Legal Literature, 2016. P. 6.

10. Balyuk G. I., Kokhanovska O. V. Ecological law of Ukraine: preconditions and features of its further development / G. I. Balyuk, O. V. Kokhanovska // Visnyk of Kyiv National Taras Shevchenko University. Legal sciences. 2009. Vip. 81. PP. 182–183.

11. Krasnova M. V. Formuvannya suchasnyi pidkhodiv do prava ekologichnoi bezpeky Ukrainy / M. V. Krasnova // Aktualni pytannia reformuvannya pravovoi systemy: zb. materials XIII International. scientific-practical conf. (Lutsk, June 24–25, 2016) / ed. LM Jurak. Lutsk: Vezha-Druk, 2016. P. 20.

Карпінська Наталія Володимирівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Карпинская Наталия Владимировна

кандидат юридических наук, доцент,

доцент кафедры гражданско-правовых дисциплин

Волынский национальный университет имени Леси Украинки

Karpinska Nataliia

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Civil and Juridical Disciplines

Lesya Ukrainka Volyn National University

ORCID: 0000-0001-9658-3623

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-11-6539

ЗАСТОСУВАННЯ САНІТАРНИХ ТА ФІТОСАНІТАРНИХ ЗАХОДІВ В УКРАЇНІ У СВІТЛІ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

ПРИМЕНЕНИЕ САНИТАРНЫХ И ФИТОСАНИТАРНЫХ МЕР В УКРАИНЕ В СВЕТЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ

APPLICATION OF SANITARY AND PHYTOSANITARY MEASURES IN UKRAINE ACCORDING TO THE INTERNATIONAL STANDARDS

Анотація. У статті основна увага автора приділена питанням використання міжнародних стандартів у сфері застосування санітарних та фітосанітарних заходів.

Всебічний аналіз наукової літератури дає змогу зробити висновок про те, що проблеми євроінтеграції досліджувалися у роботах низки вітчизняних учених, які у своїх працях доходять схожих висновків про те, що національне законодавство має бути максимально швидко оновлене та адаптоване до взятих на себе Україною міжнародно-правових зобов'язань перед Світовою організацією торгівлі та Європейським Союзом у частині приведення санітарних та фітосанітарних вимог до міжнародних стандартів у цій сфері. Цим фактично на доктринальному рівні визнається потужний вплив міжнародного права на розвиток внутрішнього аграрного законодавства.

Окрему увагу приділено главі 4 «Санітарні та фітосанітарні заходи» Угоди про асоціацію з Європейським Союзом та Всеохоплюючій стратегії імплементації глави IV (Санітарні та фітосанітарні заходи) розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Угоди про асоціацію, якою передбачено заходи з імплементації (всього 70), строки їх підготовки та впровадження.

Спираючись на аналіз правових особливостей міжнародних стандартів у сфері санітарних та фітосанітарних заходів, автор виокремлює та розкриває зміст таких характерних для них риси як: наявність рекомендаційного характеру; опосередкованості дії шляхом покладення їх в основу національного законодавства; виступ у ролі важливого інструмента гармонізації (або уніфікації) положень національних законодавств щодо застосування санітарних та фітосанітарних заходів (міжнародні стандарти виступають засобом гармонізації заходів, прийнятих членами Світової організації торгівлі для забезпечення прозорості, лібералізації, вільного і безперешкодного здійснення міжнародної торгівлі в рамках бага-

тосторонньої торговельної системи); слабкої можливості впливу на розробку та зміну міжнародних стандартів у сфері санітарних та фітосанітарних заходів; презумпції непротиріччя заходів, що застосовані з урахуванням міжнародних стандартів.

Ключові слова: санітарні та фітосанітарні заходи, міжнародні стандарти, імплементація, ЄС, СОТ.

Анотація. В статье основное внимание автора уделено вопросам использования международных стандартов в сфере применения санитарных и фитосанитарных мер. Всесторонний анализ научной литературы позволяет сделать вывод о том, что проблемы евроинтеграции исследовались в работах ряда отечественных ученых, в своих трудах доходят до схожих выводов о том, что национальное законодательство должно быть максимально быстро обновленное и адаптировано к взятым на себя Украиной международно-правовых обязательств перед ВТО и ЕС в части приведения санитарных и фитосанитарных требований с международными стандартами в этой сфере. Этим фактически на доктринальном уровне признается мощное воздействие международного права на развитие внутреннего аграрного законодательства.

Опираясь на анализ правовых особенностей международных стандартов в сфере санитарных и фитосанитарных мер, автор выделяет и раскрывает содержание таких характерных для них черты как: наличие рекомендательного характера; опосредованного действия путем возложения их в основу национального законодательства; выступление в качестве важного инструмента гармонизации (или унификации) положений национальных законодательств по применению санитарных и фитосанитарных мер; слабой возможности влияния на разработку и изменение международных стандартов в сфере санитарных и фитосанитарных мер; презумпции непротиворечия мероприятий, применены с учетом международных стандартов.

Ключевые слова: санитарные и фитосанитарные меры, международные стандарты, имплементация, ЕС, ВТО.

Summary. The article focuses on the use of international standards in the application of sanitary and phytosanitary measures.

A comprehensive analysis of scientific literature allows us to conclude that the problems of European integration were studied in the works of a number of domestic scientists. In their works they reach similar conclusions that national legislation should be updated as quickly as possible and adapted to the international legal obligations undertaken by Ukraine to the WTO and the EU in terms of aligning sanitary and phytosanitary requirements with international standards in this area. This fact, at the doctrinal level, recognizes the powerful impact of international law on the development of domestic agrarian legislation.

Particular attention is paid to Chapter 4 «Sanitary and Phytosanitary Measures» of the Association Agreement with the EU and the Comprehensive Implementation Strategy of Chapter IV (Sanitary and Phytosanitary Measures) of Section IV «Trade and Trade-Related Issues» of the Association Agreement, which provides for measures to implement (total 70), terms of their preparation and implementation.

Based on the analysis of the legal features of international standards in the field of sanitary and phytosanitary measures, the author identifies and reveals the content of such characteristic features as: the presence of a recommendatory nature; indirect action by making them the basis of national legislation; acting as an important tool for harmonization (or unification) of provisions of national legislation on the application of sanitary and phytosanitary measures; weak ability to influence the development and change of international standards in the field of sanitary and phytosanitary measures; presumptions of consistency of measures are applied taking into account international standards.

Key words: sanitary and phytosanitary measures, international standards, implementation, EU, WTO.

Постановка проблеми. Відносини застосування санітарних та фітосанітарних заходів (СФЗ) вже давно вийшли із національної орбіти та стали предметом регулювання значного масиву міжнародно-правових норм. Цей об'єктивний факт зумовлює сучасний вектор розвитку правового регулювання цих відносин, а саме: нині саме норми міжнародного права впливають на зміст і структуру національних правових систем у частині санітарних та фітосанітарних вимог. Саме тому ігнорувати міжнародно-правову складову юридичної природи відносин СФЗ неможливо. Особливо вона посилюється та набула нового звучання у контексті євроінтеграційних зобов'язань України.

На сучасному етапі санітарні та фітосанітарні заходи виступають головним напрямом інтеграції аграрного сектору економіки України до європейського простору. Вступивши до СОТ, Україна прагне приєднатися до Європейського Союзу. Однією з основних вимог для вступу будь-якої держави до ЄС є виробництво високоякісної продукції за вимогами міжнародних стандартів, гарантування безпеки продукції для життя й здоров'я людей та безпеки довкілля, гармонізація законодавчих і нормативно-правових актів із законодавством цих країн [1, с. 64–67]. З огляду на це, окремої уваги заслуговує питання використання міжнародних стандартів

у сфері застосування санітарних та фітосанітарних заходів (далі — СФЗ) [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аграрно-правові проблеми євроінтеграції досліджувалися у роботах низки вітчизняних учених, зокрема Х. А. Григор'євої, А. В. Духневича, Т. О. Коваленко, В. М. Корнієнко [3, с. 190–192], С. І. Марченко [4], В. В. Носіка, А. М. Статівки [5, с. 68–71] та інших учених. Науковці доходять схожих висновків про те, що національне законодавство має бути максимально швидко оновлене та адаптоване до взятих на себе Україною міжнародно-правових зобов'язань перед СОТ та ЄС у частині приведення санітарних та фітосанітарних вимог до міжнародних стандартів у цій сфері. Цим фактично на доктринальному рівні визнається потужний вплив міжнародного права на розвиток внутрішнього аграрного законодавства.

Водночас, членство у СОТ, підписання Угоди про асоціацію з ЄС та необхідність виконання передбачених зобов'язань зумовлюють потребу у дослідженні механізму застосування міжнародних стандартів для регулювання правовідносин у сфері санітарних та фітосанітарних заходів (далі — СФЗ) в Україні.

Формулювання цілей статті. Виходячи із теми дослідження, основне завдання наукової статті полягає у аналізі правових особливостей міжнародних стандартів у сфері СФЗ та встановленні їх характеристик рис.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна активно використовує міжнародні стандарти, приймає участь у їх розробці і реєструє офіційні переклади міжнародних стандартів щодо фітосанітарних заходів. Розробка національних та застосування міжнародних стандартів дозволяє формувати систему якості в галузі карантину рослин та забезпечити повне виконання Україною своїх зобов'язань в рамках МККЗР (Міжнародної конвенції карантину та захисту рослин) та Угоди про СФЗ, зокрема, фітосанітарної безпеки експортних підкарантинних вантажів, підвищення конкурентоздатності української рослинної продукції на світовому ринку. Важливість встановлення поняття міжнародних стандартів в рамках «права СОТ» обумовлена безпосередньо змістом норм «права СОТ», які прямо та опосередковано наказують використовувати міжнародні стандарти в самих різних сферах міжнародних торгових відносин (технічне регулювання, інвестиції, захист навколишнього середовища, санітарне і фітосанітарне регулювання).

Виходячи з різноманітності значень поняття «міжнародний стандарт» і ґрунтуючись на їх аналізі, Салія пропонує наступне визначення міжнародних

стандартів: це правила поведінки і / або вимоги, які визначають елементи належного змісту даної поведінки, що можуть мати або не мати юридичну обов'язковість, які звернені до учасників міжнародних відносин, у т.ч. і тих, що регулюються «правом СОТ». Такий варіант визначення відображає, по-перше, зміст міжнародних стандартів, по-друге, функцію, яку виконують міжнародні стандарти в рамках «права СОТ», по-третє, їх характер з точки зору юридичної сили, по-четверте, коло осіб, до яких звернені міжнародні стандарти [6].

А. В. Духневич присвятив значну увагу питанню міжнародних стандартів у сфері застосування СФЗ. Учений пише про те, що міжнародні стандарти з фітосанітарних заходів (МСФЗ) — листопад 1997 року, частково змінені у 2002 році — встановлюють процедуру фітосанітарної сертифікації, вимоги до персоналу, процедури огляду при реекспорті рослин та продукції з них. Варто зауважити, що у цих стандартах передбачений принцип простежуваності — Національна організація з карантину рослин повинна мати можливість відстежувати вантажі та їх сертифікацію протягом усіх стадій їх виробництва, обслуговування і транспортування до місця експорту. Ці стандарти підготовлені Секретаріатом Міжнародної конвенції із захисту рослин як частина всесвітньої програми політики та технічної підтримки стосовно карантину рослин Організації з питань продовольства та сільського господарства ООН (АО). Ця програма надає членам ФАО та іншим зацікавленим сторонам ці стандарти, вказівки та рекомендації щодо гармонізації фітосанітарних заходів на міжнародному рівні з метою спрощення торгівлі та уникнення застосування невиннованих заходів, які моли б чинити перешкоди для торгівлі. МСЗ являють собою стандарти, вказівки та рекомендації, визнані основою фітосанітарних заходів, що застосовуються членами СОТ в рамках Угоди про СФЗ. Країнам, які не є учасниками МКЗР, також рекомендовано дотримуватися цих стандартів. Вони розповсюджуються і через регіональні організації в цілому світі [7, с. 289–294].

Серед значної кількості зобов'язань, які Україна взяла на себе, підписуючи Угоду про асоціацію з ЄС, необхідно звернути увагу на главу 4 «Санітарні та фітосанітарні заходи». Не применшуючи при цьому важливість інших розділів та глав, вважаємо, що глава 4 «Санітарні та фітосанітарні заходи» відіграє важливу роль у визначенні безпечності харчових продуктів, а тому й захисту життя та здоров'я людей. Недарма велика кількість проектів ЄС, які реалізуються сьогодні в Україні, стосуються саме зазначеної сфери [8, с. 43–48].

Застосування СФЗ регулюється главою 4 «Санітарні та фітосанітарні заходи» Угоди про асоціацію з ЄС. Метою цієї глави є сприяння здійсненню торгівлі товарами, що охоплюються санітарними та фітосанітарними заходами між Сторонами, забезпечуючи при цьому охорону життя й здоров'я людей, тварин та рослин шляхом забезпечення повної прозорості стосовно санітарних та фітосанітарних заходів, що застосовуються у торгівлі; наближення законів України до законів ЄС; визнання стану здоров'я тварин і рослин Сторонами та застосування принципу регіоналізації; установлення механізму визнання еквівалентності стосовно санітарних та фітосанітарних заходів, що застосовуються Сторонами; подальшого впровадження принципів Угоди про застосування санітарних та фітосанітарних заходів; установлення механізмів та процедур щодо сприяння торгівлі; покращення взаємозв'язку та співробітництва між Сторонами з питань санітарних та фітосанітарних заходів. Зазначена глава також має на меті досягнення взаємного розуміння між Сторонами стосовно стандартів утримання та поводження з тваринами (стаття 59) [8, с. 43–48].

Здійснюючи імплементацію глави 4 «Санітарні та фітосанітарні заходи», Україна має наблизити своє законодавство про санітарні та фітосанітарні заходи щодо охорони тварин до законодавства Європейського Союзу, як це визначено в Додатку V до Угоди про асоціацію. Із цією метою, не пізніше трьох місяців після набрання чинності Угоди про асоціацію, Україна зобов'язалася надати Підкомітету з управління санітарними та фітосанітарними заходами комплексну стратегію стосовно імплементації цієї глави, поділену на пріоритетні сектори, що стосуються заходів, визначених у Додатку IV-A, Додатку IV-B та Додатку IV-C до цієї Угоди, спрямованих на сприяння торгівлі певним видом товарів чи групою товарів. Ця стратегія мала слугувати довідковим документом для імплементації цієї Глави й бути доданою до Додатка V до цієї Угоди. Інша сторона-підписант Угоди про асоціацію, у свою чергу, зобов'язувалася здійснювати співробітництво щодо питань наближення законодавства та можливостей підвищення потенціалу, а Підкомітет з управління санітарними та фітосанітарними заходами — регулярно проводити моніторинг імплементації процесу наближення, передбаченого в Додатку V до цієї Угоди, щоб надавати рекомендації щодо заходів із наближення. На виконання взятих Україною зобов'язань, 24 лютого 2016 року Кабінет Міністрів України розпорядженням № 228-р схвалив Всеохоплюючу стратегію імплементації глави IV (Санітарні та фітосанітарні

заходи) розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Угоди про асоціацію, якою передбачив заходи з імплементації (всього 70), строки їх підготовки та впровадження. Стратегія охоплює три розділи: «Громадське здоров'я», «Здоров'я тварин», «Фітосанітарні заходи», які містять дев'ять підрозділів: «Базове законодавство», «Маркування та інформація про харчові продукти», «Заходи, що застосовуються до продуктів тваринного походження», «Інші заходи, зазначені у главі IV (Санітарні та фітосанітарні заходи)», «Заходи, які повинні бути включені після наближення законодавства України до законодавства Європейського Союзу» (належать до першого розділу), «Заходи, що застосовуються до основних категорій живих тварин», «Заходи, що застосовуються до кормових добавок та кормів», «Стандарти утримання та поводження з тваринами» (другий розділ) та «Рослини, продукти рослинного походження та інші об'єкти регулювання» (третій розділ) [8, с. 43–48].

Проект цієї стратегії був розроблений Держветфітослужбою за підтримки експертів проекту ЄС «Вдосконалення системи контролю безпечності харчових продуктів в Україні» [9, с. 60–67]. У Стратегії було визначено графік систематичної нормативно-правової адаптації вітчизняного законодавства у сфері СФЗ до законодавства ЄС. Відповідно до зазначеної Стратегії Україна повинна до кінця 2021 року запровадити у національне законодавство більше, ніж 250 актів ЄС, серед яких — сімдесят заходів з імплементації українського аграрного законодавства щодо основних принципів і вимог до безпечності харчових продуктів та кормів; державного контролю у сфері СФЗ; заходів, які застосовуються щодо маркування, заяв стосовно харчової цінності й користі для здоров'я людини; які застосовуються стосовно свіжого м'яса домашніх копитних тварин, птиці та заячих, промислових тварин і дичини, уключаючи внутрішні органи; щодо рубленого м'яса (фаршу), м'ясних напівфабрикатів, м'яса механічного обвалювання, м'ясних продуктів, продуктів риболовства, сирого молока, молозива, молочних продуктів і продуктів на основі молозива, щодо меду та продуктів бджільництва, харчових добавок; які застосовуються щодо генетично модифікованих організмів, і т.д. [10, с. 85–89]. У науці Стратегію назвали дороговказом для імплементації законодавства СФЗ [11, с. 104–105].

Аналіз правових особливостей міжнародних стандартів у сфері СФЗ дає можливість виділити кілька їх характерних рис:

1) рекомендаційний характер, тобто вони не є самостійним джерелом права. При цьому слід

- підкреслити, що це не впливає на їх авторитет та впливовість. Як пише Б. В. Коваленко, ознака обов'язковості в міжнародно-правовому середовищі не є ключовою для визначення джерел права, натомість, головною ознакою є присутність нормативно-правової ідеї, що здатна вплинути на формування відповідної галузі права [12]¹;
- 2) опосередкована дія шляхом покладення їх в основу національного законодавства. При чому з метою прискорення та спрощення прийняття міжнародних та європейських стандартів, як національних, реалізується концепція впровадження стандартів ЄС за методом «обкладинки»: на сьогодні прийнято 577 міжнародних стандартів, як національних, мовою оригіналу [13, с. 39–45];
 - 3) виступають важливим інструментом гармонізації (або уніфікації) положень національних законодавств щодо застосування СФЗ. Міжнародні стандарти виступають засобом гармонізації заходів, прийнятих членами СОТ для забезпечення прозорості, лібералізації, вільного і безперешкодного здійснення міжнародної торгівлі в рамках багатосторонньої торговельної системи [14];
 - 4) слабка можливість впливу на розробку та зміну міжнародних стандартів у сфері СФЗ. При всій значущості міжнародних стандартів, належний рівень їх якості все частіше ставиться під сумнів. Щоб змінити це на краще, необхідно ввести додаткові положення в угоди СОТ з міжнародними органами стандартизації про те, що останні повинні гарантувати об'єктивність та неупередженість при розробці міжнародних стандартів [14].
 - 5) презумпція непротиворіччя заходів, що застосовані з урахуванням міжнародних стандартів. Угода СФЗ закріплює право членів вживати СФЗ, необхідні для захисту життя чи здоров'я людей, тварин або рослин, які можуть бути відмінними від міжнародних стандартів (закріплених, наприклад, у «Кодексі Аліментаріус»). Однак встановлюється наступна презумпція: заходи, засновані на міжнародних стандартах, відповідають вимогам положень СОТ, що може служити підставою для захисту в разі виникнення спору [15]; натомість такі СФЗ, що не відповідають міжнародним стандартам, потребують додаткового обґрунтування. Це *de facto* говорить про особливий статус міжнародних стандартів. Отже, міжнародні стандарти формують основу для кри-

теріїв оцінки правомірності оспорюваного заходу (US – Animals; EC — Hormones, Australia — Salmon, EC — Sardines) [16, с. 43–48]. Наприклад, у справі ЄС — Гормони [17] представникам ЄС не вдалося довести обґрунтованість застосованих заходів, що не були запроваджені відповідно до міжнародного стандарту ККА. У справі ЄС — Сардини [18]. Апеляційний орган СОТ дійшов висновку про те, що застосований захід був неправомірним (тобто таким, що суперечить праву СОТ), оскільки технічний регламент ЄС, який його передбачав, не був розроблений на основі міжнародного стандарту Кодексу Аліментаріус. Це підвищує роль та значення документів, які розробляють Комісія Кодексу Аліментаріус, МЕБ, МКЗР. Фактично вони є організаціями — супутніми системі СОТ, вони виконують свою діяльність згідно з цілями угод СОТ [19, с. 126–136].

Висновки та перспективи досліджень у даному напрямку. Таким чином, аналіз правових особливостей міжнародних стандартів у сфері санітарних та фітосанітарних заходів дозволяє виділити притаманні їм такі характеристики як: наявність рекомендаційного характеру, опосередкованої дії шляхом покладення їх в основу національного законодавства, роль важливого інструмента гармонізації (або уніфікації) положень національних законодавств щодо застосування санітарних та фітосанітарних заходів (міжнародні стандарти виступають засобом гармонізації заходів, прийнятих членами СОТ для забезпечення прозорості, лібералізації, вільного і безперешкодного здійснення міжнародної торгівлі в рамках багатосторонньої торговельної системи),; презумпція непротиворіччя заходів, що застосовані з урахуванням міжнародних стандартів.

У свою чергу, спостерігається ускладнення системи законодавства у сфері застосування СФЗ, а саме шляхом фізичного збільшення кількості нормативно-правових актів, що регулюють ці відносини; появи нових правових інститутів у цій сфері; деталізація нормативних вимог, їх значна спеціалізація. Провідним фактором ускладнення законодавства є подвійна дія міжнародно-правових зобов'язань у сфері застосування СФЗ, а саме: реалізація вимог СОТ у сфері застосування СФЗ поєднана із необхідністю виконання умов Угоди про асоціацію із ЄС.

¹ Коваленко Б. В. Юридична природа стандартів як джерел екологічного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2019. 19 с.

Література

1. Духневич А. В. Правова регламентація застосування санітарних та фітосанітарних заходів в Україні у контексті вимог СОТ та ЄС // Історико-правовий часопис. 2017. № 2 (10). С. 64–70.
2. Сикало О. О., Чернега Т. О., Дащенко А. В. Нормативні документи (ISO, МФСЗ, ДСТУ), що використовуються при викладанні дисциплін спеціалізації «Карантин рослин». Київ, 2015. 87 с.
3. Корнієнко В. М. Стан та проблеми вдосконалення аграрного законодавства України в умовах євроінтеграції // Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах: матер. наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 року). Харків, 2018. С. 190–192.
4. Марченко С. І. Організаційно-правові питання товарного сільськогосподарського виробництва в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. К., 2008. 210 с.
5. Статівка А. М. Деякі проблеми правового регулювання агробізнесу в Україні // Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природо-ресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України»: матер. конф. (м. Одеса, 7–10 червня 2018 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т.Є. Харитонова, к.ю.н., доц. Х.А. Григор'єва. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 68–71.
6. Салия М. Р. Международные стандарты в теории и практике «права ВТО»: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2018.
7. Духневич А. Правове регулювання фітосанітарного контролю в Україні у відповідності до норм СОТ. Юридичний вісник. 2014. № 2. С. 289–294.
8. Годяк А. Деякі аспекти імплементації Глави 4 «Санітарні та фітосанітарні заходи» Угоди про асоціацію // Jurnalul juridic național: teorie și practică. 2018. Вип. 2. Ч. 1. С. 43–48.
9. Товкун І. М. Правове регулювання окремих положень Угоди в частині всеохоплюючої та поглибленої зони вільної торгівлі між Україною та ЄС // Право та інноваційне суспільство. 2015. № 2 (5). С. 60–67.
10. Карпінська Н. Санітарні та фітосанітарні заходи у контексті вимог Світової організації торгівлі та Європейського Союзу // Історико-правовий часопис. 2018. № 2 (12). С. 85–89.
11. Хоменко О. О. Виконання зобов'язань у аграрній сфері в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС // Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного та аграрного права в умовах євроінтеграції: матер. «круглого столу» (Харків, 8 грудня 2017 року). С. 104–105.
12. Коваленко Б. В. Юридична природа стандартів як джерел екологічного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2019. 19 с.
13. Назаренко О. А. Порівняльний аналіз методів нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі України та зарубіжних країн // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2013. № 4 (69). С. 39–45.
14. Салия М. Р. Международные стандарты в теории и практике «права ВТО»: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2018.
15. Wolfrum R. General International Law (Principles, Rules, and Standards) / Max Planck Encyclopedia of Public International Law [MPEPIL]. December. 2010.
16. Салия М. Р. Международные стандарты в теории и практике «права ВТО»: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2018.
17. EC Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones). WT/DS26/AB/R, WT/DS48/AB/R.
18. ECs — Trade Description of Sardines Case (WTO ECs — Trade Description of Sardines: Report of the Appellate Body [26 September 2002] WT/DS231/AB/R.
19. Чуйко Н. А. Международно-правовые стандарты и регулирование безопасности продуктов питания в праве ВТО // Журнал российского права. 2014. № 8. С. 126–136.

References

1. Dukhnevych A. V. Pravova rehhlamentacija zastosuvannja sanitarnykh ta fitosanitarnykh zakhodiv v Ukraini u konteksti vymogh SOT ta JeS // Istoryko-pravovyj chasopys. 2017. #2 (10). S. 64–70.
2. Sykalo O. O., Chernegha T. O., Dashhenko A. V. Normatyvni dokumenty (ISO, MFSZ, DSTU), shho vykorystovujut-sja pry vykladanni dyscyplin specializaciji «Karantyn rosllyn». Kyjiv, 2015. 87 s.
3. Kornijenko V. M. Stan ta problemy vdoskonalennja aghrarnogho zakonodavstva Ukrainy v umovakh jevroin-teghraciji // Priorytetni naprjamy rozvytku aghrarnogho zakonodavstva i prava v suchasnykh umovakh: mater. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 20 kvitnja 2018 roku). Kharkiv, 2018. S. 190–192.
4. Marchenko S. I. Orghanizacijno-pravovi pytannja tovarnogho siljsjoghospodarsjogho vyrobnyctva v Ukraini: dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.06. K., 2008. 210 s.

5. Stativka A. M. Dejaki problemy pravovogho rehuljuvannja aghrobiznesu v Ukrajinі // Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoji naukovo-praktyčnoji konferenciji «Tretje zibrannja fakhivciv sporidnennykh kafedr shhodo obghovorennja strateghiji evolvuciji aghrarnykh, zemelnykh, ekologhichnykh ta pryrodo-resursnykh pravovidnosyn u konteksti integhracijnogho rozvytku Ukrainy»: mater. konf. (m. Odesa, 7–10 chervnja 2018 roku) / vidp. red. d.ju.n., doc. T. Je. Kharytonova, k.ju.n., doc. Kh. A. Ghryghorjeva. Odesa: Vydavnychyj dim «Gheljvetyka», 2018. S. 68–71.
6. Salyja M. R. Mezhdunarodnye standarty v teoryy y praktike «prava VTO»: avtoref. dyss. ... kand. juryd. nauk 12.00.10. Moskva, 2018.
7. Dukhnevych A. Pravove rehuljuvannja fitosanitarnogho kontrolju v Ukrajinі u vidpovidnosti do norm SOT // Jurydychnyj visnyk. 2014. # 2. S. 289–294.
8. Hodjak A. Dejaki aspekty implementaciji Hlavy 4 «Sanitarni ta fitosantarni zaxody» Uhody pro asociaciju // Jur-nalul juridic național: teorie și practică. 2018. Vyp. 2. Č. 1. S. 43–48.
9. Tovkun I. M. Pravove rehuljuvannja okremykh položen' Uhody v častyni vseoxopljujučoji ta pohlyblenoji zony vil'noji torhivli miž Ukrajinuju ta JeS // Pravo ta innovacijne suspil'stvo. 2015. # 2 (5). S. 60–67.
10. Karpins'ka N. Sanitarni ta fitosanitarni zaxody u konteksti vymoh Svitovoji orhanizaciji torhivli ta Jevropejs'ko-ho Sojuzu // Istoryko-pravovyj časopys. 2018. # 2 (12). S. 85–89.
11. Xomenko O. O. Vykonannja zobovjazan' u ahrarnij sferi v ramkax Uhody pro asociaciju miž Ukrajinuju ta JeS // Sučasnyj stan ta perspektyvy rozvytku ekolohičnoho, zemel'noho ta ahrarnoho prava v umovax jevrintehraciji: mater. «kruhloho stolu» (Kharkiv, 8 hrudnja 2017 roku). S. 104–105.
12. Kovalenko B. V. Jurydyčna pryroda standartiv jak džerel ekolohičnoho prava: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk 12.00.06. Kyjiv, 2019. 19 s.
13. Nazarenko O. A. Porivnjal'nyj analiz metodiv netaryfnoho rehuljuvannja zovnišn'oji torhivli Ukrainy ta zaru-bižnyx krajin // Zovnišnja torhivlja: ekonomika, finansy, pravo. 2013. # 4 (69). S. 39–45.
14. Salyja M. R. Mezhdunarodnye standarty v teoryy y praktike «prava VTO»: avtoref. dyss. ... kand. juryd. nauk 12.00.10. Moskva, 2018.
15. Wolfrum R. General International Law (Principles, Rules, and Standards) / Max Planck Encyclopedia of Public International Law [MPEPIL]. December. 2010.
16. Salyja M. R. Mezhdunarodnye standarty v teoryy y praktike «prava VTO»: avtoref. dyss. ... kand. juryd. nauk 12.00.10. Moskva, 2018.
17. EC Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones). WT/DS26/AB/R, WT/DS48/AB/R.
18. ECs — Trade Description of Sardines Case (WTO ECs — Trade Description of Sardines: Report of the Appellate Body [26 September 2002] WT/DS231/AB/R.
19. Chuyko N. A. Mezhdunarodno-pravovye standarty i regulirovanie bezopasnosti produktov pitaniya v prave VTO // Zhurnal rossiyskogo prava. 2014. № 8. S. 126–136.

Покальчук Михайло Юрійович

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри земельного та аграрного права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Покальчук Михаил Юрьевич

кандидат юридических наук,

ассистент кафедры земельного и аграрного права

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Pokalchuk Mykhailo

PhD, Assistant of the Department of Land and Agrarian Law

Yaroslav Mudryi National Law University

Мітько Михайло Васильович

студент

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Митько Михаил Васильевич

студент

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Mitko Mykhailo

Student of the

Yaroslav Mudryi National Law University

Стрижак Радіон Олегович

студент

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Стрижак Радион Олегович

студент

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Strizhak Radion

Student of the

Yaroslav Mudryi National Law University

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-11-6531

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ЗЕРНА В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

ПРАВОВАЯ РЕГЛАМЕНТАЦИЯ РЫНКА ЗЕРНА В УКРАИНЕ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

LEGAL REGULATION OF THE GRAIN MARKET IN UKRAINE: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Анотація. У статті розглядаються різні рівні нормативно-правового регулювання ринку зерна в Україні та за її межами, тобто експорт зерна в інші країни. Йдеться саме про нормативно-правові акти різної юридичної сили: починаючи від підзаконних нормативно-правових актів і закінчуючи міжнародними конвенціями. Дане дослідження також розкриває питання сучасного стану ринку зерна України від вирощування зерна до його реалізації як всередині країни, так і за

кордон. Процес виробництва і реалізації зерна охоплює велику кількість суб'єктів, які проводять свою діяльність: суб'єкти вирощування, зберігання зерна, різні органи державної влади та спеціалізовані установи, які сприяють розвитку такого ринку і забезпечують мінімальні гарантії з боку держави для відповідних суб'єктів для здійснення їх господарської діяльності. Держава, усвідомлюючи важливість зазначеного інституту, який сприяє збільшенню Державного бюджету України, встановлює відповідні норми, якими регламентується порядок вирощування зерна, його зберігання та реалізації. Як можна побачити процеси є складними, відповідно і правова регламентація таких процесів охоплює велику кількість нормативно-правових актів. Тобто держава тримає на контролі це питання, встановлює правила гри. Розуміючи важливість таких процесів не можна не звернути увагу на державну підтримку ринку зерна. Так, відповідні спеціалізовані установи можуть надавати фінансову підтримку виробникам зерна на поворотній або безповоротній основі на рівні закону встановлено спрощена система оподаткування, пільгові митні тарифи. Тобто на рівні держави робляться певні кроки, які сприяють розвитку ринку зерна в Україні. В роботі також проаналізовані міжнародно-правові акти, учасником яких є Україна, їх вплив на державну політику і власне на ринок зерна, а також перспективи розвитку такого ринку.

Ключові слова: ринок зерна, державне регулювання та підтримка, суб'єкти господарювання, продовольча безпека, якість зерна.

Аннотация. В статье рассматриваются различные уровни нормативно-правового регулирования рынка зерна в Украине и за ее пределами, то есть экспорт зерна в другие страны. Речь идет именно о нормативно-правовых актах различной юридической силы: начиная от подзаконных нормативно-правовых актов и заканчивая международными конвенциями. Данное исследование также раскрывает вопросы современного состояния рынка зерна Украины от выращивания зерна до его реализации как внутри страны, так и за границу. Процесс производства и реализации зерна охватывает большое количество субъектов, которые проводят свою деятельность: субъекты выращивания, хранения зерна, различные органы государственной власти и специализированные учреждения, которые способствуют развитию такого рынка и обеспечивают минимальные гарантии со стороны государства для соответствующих субъектов для осуществления их хозяйственной деятельности. Государство, осознавая важность указанного института, который способствует увеличению Государственного бюджета Украины, устанавливает соответствующие нормы, которыми регламентируется порядок выращивания зерна, его хранения и реализации. Как можно увидеть процессы являются сложными, соответственно и правовая регламентация таких процессов охватывает большое количество нормативно-правовых актов. То есть государство держит на контроле этот вопрос, устанавливает правила игры. Понимая важность таких процессов нельзя не обратить внимание на государственную поддержку рынка зерна. Так, соответствующие специализированные учреждения могут оказывать финансовую поддержку производителям зерна на возвратной или безвозвратной основе на уровне закона установлена упрощенная система налогообложения, льготные таможенные тарифы. То есть на уровне государства предпринимаются определенные шаги, которые способствуют развитию рынка зерна в Украине. В работе также проанализированы международно-правовые акты, участником которых является Украина, их влияние на государственную политику и собственно на рынок зерна, а также перспективы развития такого рынка.

Ключевые слова: рынок зерна, государственное регулирование и поддержка, субъекты хозяйствования, продовольственная безопасность, качество зерна.

Summary. The article describes the various levels of legal regulation of the grain market in Ukraine and abroad, that is, grain export to other countries. We are talking specifically about legal acts of various legal force: from subordinate normative legal acts to international conventions. This research also reveals the issues of the current state of the grain market in Ukraine from growing grain to selling it both domestically and abroad. The process of production and sale of grain covers a large number of entities that conduct their activities: subjects of growing, storage of grain, various government authorities and specialized institutions that contribute to the development of such a market and provide minimum guarantees from the state for the relevant entities to carry out their economic activities. The state, realizing the importance of this institution, which contributes to an increase in the State budget of Ukraine, establishes the appropriate standards that govern the procedure for growing grain, its storage and sale. As you can see, the processes are complex, respectively, and the legal regulation of such processes covers a large number of regulatory legal acts. That is, the state controls this issue and sets the rules of the game. Realizing the importance of such processes, one cannot but pay attention to the state support of the grain market. Thus, the relevant specialized institutions can provide financial support to grain producers on a refundable or non-refundable basis, at the level of the law, a simplified taxation system and preferential customs tariffs have been established. That is, at the state level, certain steps are being taken that contribute to the development of the grain market in Ukraine. The work also analyzes the international legal acts to which Ukraine is a party, their impact on state policy and on the grain market itself, as well as the prospects for the development of such a market.

Key words: grain market, state regulation and support, economic entities, food security, grain quality.

Постановка проблеми. Аграрна Україна здатна виробляти зерно у великих масштабах, що зумовлено кількістю та якістю земельного фонду, географічним розташуванням, тому як вбачається потенціал нашої країни у цьому плані є досить великим. Для реалізації цієї мети необхідним ґрунтовне правове регулювання процесів, пов'язаних із виробництвом, зберіганням та реалізацією зерна як у межах країни, так і за кордоном. Аналіз нормативно-правової бази щодо регулювання ринку зерна в Україні є необхідним елементом для вирішення нагальних питань, а саме оптимізації та актуалізації такої бази із врахуванням міжнародно-правових стандартів та зобов'язань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правової регламентації ринку зерна в Україні досліджувалися такими вченими, як В.І Бойко [4], М.М. Коваленко [5], М.А. Латинін [6], К.А. Лебедев [7] та інші. Оскільки дана проблема наразі є досить розповсюдженою, то її подальше наукове дослідження вважається доцільним.

Метою статті є аналіз нормативно-правових актів України та міжнародно-правових актів, учасником яких є Україна щодо регулювання та стану ринку зерна в Україні, державного регулювання та підтримки виробників зерна та потенційні можливості та зобов'язання у рамках міжнародної торгівлі з іншими країнами.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні, як державі, де велику роль у забезпеченні економічного зростання економіки відіграє вирощування та продаж зерна, на законодавчому рівні значну увагу приділено саме процесам, пов'язаним із вирощування, реалізацією зерна як у межах України, так і за кордон, зокрема, у рамках міжнародних домовленостей. Правове регулювання ринку зерна має комплексний характер та охоплює велику кількість нормативно-правових актів різної юридичної сили. Отже, для розкриття сутності нормативного регулювання ринку зерна в Україні треба виділити дві великі групи нормативно-правових актів, які регулюють зазначені процеси, а саме: 1) загальні та 2) спеціальні.

Розкриваючи сутність загальних нормативно-правових актів треба зауважити, що їхня дія поширюється не тільки на ринок зерна, але й на велику кількість інших відносин. У першу чергу тут треба зазначити Конституцію України № 254к/96-ВР від 28.06.1998 р., Господарський кодекс України № 436-IV від 16.01.2003 р., Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003 р., Земельний кодекс України № 2768-III від 25.10.2001 р. Зазначені нормативно-правові акти є правовою основою для

розвитку спеціального законодавства, яке більш детально регулює ринок зерна.

Основним спеціальним нормативно-правовим актом, який регулює відносини в сфері ринку зерна, є Закон України «Про зерно та ринок зерна України» № 37-IV від 04.07.2002 р. Для нас важливо виокремити поняття «ринок зерна», на підставі аналізу якого можна зробити висновок, що таке поняття є комплексним, де, зокрема, крім суб'єктів виробництва зерна передбачені й інші, а саме: суб'єкти зберігання зерна; спеціалізовані установи, та інші суб'єкти господарювання, які діють на ринку зерна. [1, ст. 5, 6] У законі встановлено визначення поняття «зерно» та «виробництво зерна», проаналізувавши які можна сказати, що на законодавчому рівні відокремлено чотири види зерна: продовольче, фуражне, зерно технічного призначення та зерно, призначене для насінневих цілей. [1, ст. 21; 2, ст. 2] Так, зерно може застосовуватися у якості насіннєвого матеріалу для наповнення Державного резервного насіннєвого фонду України, для продажу як садивного матеріалу для сівби, яке підлягає сертифікації відповідно до законодавства для введення їх у обіг; зерно використовується у процесі виробництва продуктів харчування, що зумовлює необхідність відповідності державним стандартам якості; фуражне зерно розглядається як один із видів кормів для тварин для виготовлення якого законами встановлено санітарні та гігієнічні вимоги; зерно технічного призначення використовують для подальшої переробки у різних галузях промисловості. Отже, можна зробити висновок, що кожний вид зерна має відповідний правовий режим, що зумовлюється сферою його використання та регламентується відповідними актами, зокрема, щодо порядку вирощування, контролю якості, порядку переробки та подальшої реалізації.

Ринок зерна, як комплексне явище, поряд з іншими елементами включає в себе також етап зберігання зерна. Аналізуючи Розділ VI Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні» та Цивільний кодекс України, можна дійти висновку, що великий вплив на розвиток даних відносин справив перехід до ринкової економіки, коли суб'єкти мають можливість обирати контрагентів до на договірних засадах встановлювати умови такого договору з одночасним забезпечення належного виконання зобов'язання контрагентами.

Наступним та не менш важливим елементом ринку зерна є його реалізація, державне регулювання та підтримка вищезазначених процесів. Проаналізувавши законодавство, можна виділити наступні важелі впливу та підтримки держави: 1) здійснює

регулювання гуртових цін окремих видів сільськогосподарської продукції, зокрема, зерна, та може здійснювати товарні та фінансові інтервенції для забезпечення продовольчої безпеки України то розвитку ринку сільськогосподарської продукції; 2) здійснює фінансову підтримку суб'єктів господарювання агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів, а також встановлює пільгові ставки ввізного (імпортного) мита [3, п. 13.1. ст. 13].

Загальновідомо, що сталість рівня експорту зерна й високі бюджетні надходження можливі лише за умови безперечного виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань перед іншими суб'єктами економічно-торгових відносин.

Після набуття нашою державою повноправного членства в Світовій Організації Торгівлі (далі — СОТ) в 2008 році, виникли актуальні завдання зрушень та суттєвих змін в багатьох сферах виробництва, в тому числі й в аграрній. Завдяки членству в СОТ Україна почала переймати досвід європейських країн щодо успішного співробітництва та позитивного розвитку в різних галузях економіки, зокрема, у сфері сільського господарства. Така співпраця стала початковим етапом для подальшого партнерства з іншими країнами та міжнародними організаціями, зокрема, щодо розвитку ринку зерна.

Важливо згадати міжнародно-правові зобов'язання, які позитивно впливають на розвиток ринку зерна в Україні, серед яких можна виокремити ті, що впливають з Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (далі — ЄС) і його державами-членами (далі — Угода про асоціацію) від 30.11.2015. Аналізуючи Главу 17 Угоди можна виділити один із напрямів співпраці, а саме покращення конкурентоспроможності сільськогосподарської галузі та ефективності і прозорості ринків, а також умов для інвестування. [8] Із цього пункту Угоди випливають взаємні обов'язки щодо покращення та інтенсифікації експорту зерна до країн ЄС. Відповідно до Розділу IV Угоди для поліпшення торгівлі, зокрема, зерном, відбувається зменшення або скасування ввізного мита, що сприяє експорту українського зерна до країн ЄС. Відповідно до взятих на себе зобов'язань у рамках цієї Угоди варто зазначити, що з реалізації співробітництва сторони підтримують поступове зближення та гармонізацію з відповідним правом та регуляторними стандартами ЄС. Тобто Україна має привести своє галузеве законодавство у відповідність до стандартів ЄС. У додатках, які є невід'ємною частиною Угоди містяться загальні вимоги щодо виконання умов Угоди. Так, у Додатку I-A до Глави 1 Доповнення

А зазначено тарифні квоти для імпорту в ЄС для України на кожний вид продукції. Варто також виокремити Додаток XVII до Глави 6 Угоди, яким зазначено порядок імплементації Законодавства ЄС, зокрема, у сфері ринку зерна. Так, Україна після консультацій із Комітетом з питань торгівлі вживає заходів для транспортування законодавства ЄС, зокрема директив, регламентів ЄС.

Основоположним актом ЄС, який регулює відносини ринку зерна, є Регламент Європейського Парламенту та Ради ЄС № 1308/2013 від 17 грудня 2013 року про спільну організацію ринків сільськогосподарської продукції.[9] Цим актом передбачено необхідність отримання ліцензії для продуктів вільного обігу у межах встановлених тарифних квот. Визнаючи високий рівень стандартів ЄС щодо якості продукції на її ринку цим Регламентом також встановлено вимогу щодо оцінки якості та повідомлення відповідних органів щодо ризиків зниженої якості товару. Зазначені акти ЄС в подальшому мають своє відображення у правовій системі України. Зокрема, вони відображені в розпорядженні Кабінету Міністрів України № 228-р «Про схвалення Всеохоплюючої стратегії імплементації Глави IV (Санітарні та фітосанітарні заходи) Розділу IV (Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею) угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» № 228-р від 24.02.2016 р. [10, с. 21] Цим актом зазначено важливість узгодження державних стандартів із стандартами ЄС щодо продукції агропромислового сектору та забезпечення необхідних умов виконання цих стандартів з огляду на отримання більшого прибутку та успішного розвитку ринку зерна.

Ринок зерна постійно розвивається, не дивлячись на складні сучасні умови. Органи державної влади здійснюють владний вплив для прискорення такого розвитку та стабілізації ринку у кризових ситуаціях. У період пандемії COVID19 практично всі країни світу постали перед серйозним викликом: як уникнути економічного спаду в умовах кризи в економіці. Для подолання подібних труднощів Кабінетом Міністрів України було прийнято відповідне розпорядження ще у 2008 році, яке є наразі актуальним та в якому передбачені відповідні заходи для сприяння активізації зовнішньої торгівлі в надзвичайних стресових умовах.[12, с. 5]

Ринок зерна займає провідну позицію в агропромисловому комплексі країни. Він є годувальником нашої країни не тільки в контексті власних продовольчих потреб, а й у випадку надходжень коштів у державний бюджет при експорті зерна. Наша

держава має потужний потенціал для зростання виробництва, а на світових ринках в останні роки можна бачити зростаючий попит. В процесі дослідження перспектив розвитку зернової галузі можна зробити висновок, що дана галузь має суттєвий вплив на стан інших галузей аграрного виробництва, а, отже, і соціально-економічну стабільність у країні. Забезпечення продовольчої безпеки за рахунок вітчизняного аграрного виробництва є стратегічним напрямком, оскільки від неї залежить і національна безпека держави [11, с. 46–53]. Запорукою реалізації зернового потенціалу для України є нарощування обсягів аграрного виробництва за рахунок підвищення врожайності, а також збільшення площ посівів. Також важливим чинником, який впливає на виробництво зерна та на ефективність використання землі, є зняття мораторію на продаж та обіг землі сільськогосподарського призначення. Перспективою збільшення конкурентоспроможності виробництва також є застосування українськими виробниками передових технологій у відповідності до стандартів ЄС, якими передбачено високі технологічні та виробничі вимоги для провадження господарської діяльності. Саме це надасть їм можливість здійснювати успішне виробництво та торгівлю на національному та міжнародному ринках.

Висновки та перспективи досліджень у даному напрямку. Ринок зерна в Україні є складним процесом, який безпосередньо пов'язаний з подальшим розвитком країни. Здійснений аналіз дозволяє стверджувати, що ринок зерна варто розглядати не лише в правовому аспекті, а й у економічному, бо останній займає важливе місце у процесі наповнення Державного бюджету України. Саме економічні процеси зумовлюють правове забезпечення такого явища. На законодавчому рівні прийнято відповідні закони, що регулюють відповідні процеси. Аналізуючи особливості правового забезпечення ринку зерна можна дійти висновку, що значна кількість норм є бланкетними, що зумовлює необхідність звернення до інших актів. Таке явище можна пояснити комплексністю ринку зерна та необхідністю всебічного правового забезпечення зазначеного явища, яке неможливо передбачити в єдиному акті через велику кількість аспектів, яке необхідно охопити. Україна, як правонаступниця УРСР, має великим пласт нормативно-правових актів, особливо підзаконних, які є неактуальними в умовах ринкової економіки та євроінтеграції. Це зумовлює необхідність зменшення обсягу таких актів та актуалізацію нормативної бази. Такі дії дадуть змогу зменшити кількість правових колізій та прискорити приведення всього комплексу вітчизняного законодавства до стандартів ЄС.

Наступним елементом, який потребує подальшого наукового та правового забезпечення — це імплементація законодавства ЄС, ключових механізмів регулювання ринку зерна. Ця необхідність зумовлена також встановленим на конституційному рівні курсом на європейську інтеграцію. На початковому етапі виникають складнощі щодо зазначених дій, зокрема, різниця у правових системах. Для подолання зазначеного явища необхідним є спільна діяльність сторін, яка яскраво проявилася після укладення Угоди з ЄС від 30.11.2015 № 984_011. Цією угодою передбачені механізми погодження, комунікації з відповідними органами ЄС, що сприяє більш успішному процесу імплементації актів ЄС. Але варто звернути увагу, що Україна має також захищати національні інтереси впродовж зазначеного процесу, тому доцільним є застосування застережень із боку України. Процес імплементації є комплексним та складним, бо стандарти якості ЄС є високими, тому для подолання цієї ситуації необхідним є впровадження комплексного плану дій для реалізації зазначених домовленостей, чим зараз і займається Кабінет Міністрів України. Таке питання завжди має стояти на порядку денному відповідних органів. Позитивним прикладом співпраці з ЄС є поширення інформації про європейські пільгові та конкурсні програми серед українських експортерів аграрної продукції, залучення авторитетних експертів до співпраці в галузі аграрного виробництва, налагодження механізму створення умов для інвестицій, термінова та всеохоплююча розбудова аграрної інфраструктури тощо. Такі дії дозволяють національному товаровиробнику інтегрувати в європейський ринок, що може підвищити їхню конкурентоспроможність.

Ринок зерна — це сфера, що досліджується багатьма вченими. Ступінь розробленості даної тематики надзвичайно глибокий, але враховуючи велику кількість міжнародних актів та угод, до яких приєднується Україна, необхідно регулярно робити аналіз таких норм, прогнозувати успішність аграрної політики, сприяти виконанню зобов'язань та підвищувати конкурентоспроможність на ринку аграрної продукції. Виходячи із вищезазначеного треба сказати, що успішність розвитку ринку зерна безпосередньо пов'язана із державною аграрною політикою, від успішності проведення якої залежить темп розвитку ринку зерна. Наразі відбуваються прогресивні зміни: можливість зняття мораторію на продаж та обіг землі сільськогосподарського призначення та впровадження ринку землі, реорганізація органів державної влади, зокрема, Дергеокадастру, участь України в міжнародній організації, такої як

СОТ, Угода з ЄС від 30.11.2015. Зазначені процеси позитивно впливають на розвиток ринку зерна, підтримку українських товаровиробників, підвищення якості продукції та утвердження іміджу країни в галузі обігу зерна. Тому Україні варто у державних цільових програмах та інших актах визначити пи-

тання регулювання ринку зерна, як одного із ключових елементів розвитку економіки, відповідно до чого залучати провідних як національних експертів та установ, такі міжнародних для створення науково обґрунтованого та нормативно врегульованого ринку зерна в Україні.

Література

1. Про зерно та ринок зерна в Україні: Закон України від 04.07.2002. № 37-IV // Відомості Верховної Ради України. 2002. № 35. Ст. 258.
2. Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв, тютюнових виробів та пального: Закон України від 19.12.1995. № 481/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1995. № 46. Ст. 345.
3. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004. № 1877-IV // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 49. Ст. 527.
4. Бойко В. І. Зерно і ринок: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ. 2007. 312 с.
5. Коваленко М. М., Маренич Т. Г., Накісько О. В., Сікало М. В. Вдосконалення впливу держави на фінансово-кредитне забезпечення розвитку ринку зерна України. Київ: Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 2019. Т. 1. С. 362–372.
6. Латинін М. А., Майстро С. В. Регіональна політика розвитку аграрної сфери: монографія / за заг. ред. проф. Г. І. Мостового. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр». 2004. С. 76–116.
7. Лебедев К. А. Организационно-экономический механизм развития зернопродуктового подкомплекса: теория, методология, практика: монография / за заг. ред. проф. К. А. Лебедев. Київ: ННЦ «Ин-т аграрной экономики», 2009. С. 272.
8. Про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Угода від 30.11.2015. № 984_011 // Офіційний вісник України. 2014. № 75.
9. Про спільну організацію ринків сільськогосподарської продукції: Регламент Європейського Парламенту та Ради ЄС від 17.12.2013. № 1308/2013 // Офіційний вісник Європейського Союзу: веб-сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/reglament-komisii-es20161237.pdf>
10. Про схвалення Всеохоплюючої стратегії імплементації Глави IV (Санітарні та фітосанітарні заходи) Розділу IV (Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею) угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Розпорядження Кабінету Міністрів від 24.02.2016. № 228-р // Урядовий кур'єр. 2016. № 65.
11. О. В. Бігдан: Теоретичні аспекти екологізації сільськогосподарського виробництва // Економіка АПК 2012. № 10. С. 46–53.
12. Про затвердження плану невідкладних заходів щодо запобігання негативних наслідків для агропромислового комплексу зумовлених міжнародною фінансовою кризою: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.12.2008. № 1565-р // Урядовий кур'єр. 2008. № 40.

References

1. On Grain and Grain Market in Ukraine: Law of Ukraine of 04.07.2002. № 37-IV // Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2002. № 35. P. 258.
2. On the State Regulation of Production and Circulation of Ethyl Alcohol, Cognac and Fruit Alcohols, Alcoholic Beverages and Tobacco Products: Law of Ukraine of 19.12.1995. № 481/95-BP // Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1995. № 46. P. 345.
3. On State Support of Agriculture of Ukraine: Law of Ukraine of 24.06.2004. № 1877-IV // Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2004. № 49. St. 527.
4. Boyko V. I. Grain and the market: monograph. Kyiv: NRC IAE, 2007. 312 p.
5. Kovalenko M. M., Marenich T. G., Nakisko O. V., Sikalo M. V. Improving the influence of the state on the financial and credit support of the grain market of Ukraine. Kyiv: Financial and credit activities: problems of theory and practice. 2019. V.1. PP. 362–372.

-
6. 6. Latinin M. A., Maystro S. V. Regional policy of agrarian sphere development: monograph / for general. ed. prof. G. I. Mostovoy. Kharkiv: Publishing House HarRI NAPA «Master». 2004. PP. 76–116.
7. Lebedev K. A. Organizational and economic mechanism of development of a grain subcomplex: theory, methodology, practice: monograph / for general. ed. prof. K. A. Lebedev. Kyiv: NSC «Institute of Agrarian Economics». 2009. 272 p.
8. On the Association Between Ukraine, on the one Hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and Their Member States, on the Other Hand: Agreement of 30.11.2015. № 984_011 // Official Gazette of Ukraine. 2014. № 75.
9. On Joint Organization of Agricultural Markets: Regulation of the European Parliament and of the Council of the European Union of 17.12.2013. № 1308/2013 // Official Gazette of the European Union: website. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/reglament-komisii-es20161237.pdf>
10. On approval of the comprehensive strategy for the implementation of Chapter IV (sanitary and phytosanitary measures) of Section IV (trade and issues related to trade) of the association agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand: Decree of Cabinet of Ministers of 24.02.2016. № 228-R // Governmental Courier. 2016. № 65.
11. Theoretical aspects of greening agricultural production // O. V. Bigdan // Economy of AIC. 2012. № . 10. PP. 46–53.
12. On approval of the plan of urgent measures to prevent negative consequences for the agro-industrial complex caused by the international financial crisis: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 17.12.2008. № . 1565-R // Governmental Courier. 2008. № 40.

Самсонова Яна Олексіївна

*кандидат юридичних наук, доцент,
асистент кафедри земельного та аграрного права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Самсонова Яна Алексеевна

*кандидат юридических наук, доцент,
ассистент кафедры земельного и аграрного права
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*

Samsonova Yana

*PhD in Law, Assistant of the Department of Land and Agrarian Law
Yaroslav Mudriy National Law University*

Дзебчук Аліна Василівна

*студентка
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Дзебчук Алина Васильевна

*студентка
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Dzebchuk Alina

*Student of the
Yaroslav Mudriy National Law University*

Ігнатова Анастасія Вадимівна

*студентка
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Игнатова Анастасия Вадимовна

*студентка
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Ignatova Anastasia

*Student of the
Yaroslav Mudriy National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-11-6530

**ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ДЕРЖАВНОЇ
ПІДТРИМКИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
УКРАЇНИ ТА ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН**

**СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ГОСУДАРСТВЕННОЙ
ПОДДЕРЖКИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА УКРАИНЫ
И НЕКОТОРЫХ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН**

**COMPARATIVE ANALYSIS OF STATE SUPPORT
FOR AGRICULTURE OF UKRAINE WITH
SOME FOREIGN COUNTRIES**

Анотація. В цій статті було встановлено, що важливість розвитку сфери сільського господарства обумовлюється прямим впливом цієї сфери на рівень життя громадян, від якого в значній мірі залежить добробут населення країни, включаючи середньодушовий дохід і соціальні умови життя. Доведено, що забезпечення організаційно-правовими та економічними заходами сталого розвитку сільськогосподарського виробництва надасть можливість збільшити обсяги виробництва відповідної продукції, підвищити її якість та безпечність, а, отже, і її конкурентоспроможність, як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні.

Проаналізовано, що навіть не зважаючи на фокусування уваги на розвитку інших галузей економіки, зокрема, сфери технологій, в більшості країн, що розвиваються значна частина території зайнята агропромисловим сектором, а серед населення від 70 до 90% зайнято в сфері сільського господарства. Тому було доведено, що питання розвитку сфери сільського господарства завжди будуть актуальні і вимагати уваги з боку вчених в різних сферах наукової діяльності. В цій статті було вказано, що структура аграрного сектора, а також конкретний набір механізмів державного регулювання в різних країнах є різним. При цьому, зазначено, що одні країни домагаються інтенсивного розвитку цього сектора економіки, а інші зазнають збитків. У представленій статті нами було проаналізовано сучасний стан сфери сільського господарства в Україні та виділено проблеми, які стоять на шляху його розвитку; з метою вирішення існуючих проблем було проаналізовано досвід передових зарубіжних країн, серед яких Сполучені Штати Америки, країни Євросоюзу, Канада і Японія, а також були виділені фактори, за рахунок яких зазначеним країнам вдалося досягти стабільного зростання в сфері сільського господарства. На підставі дослідженого були надані практичні рекомендації, які пропонуємо взяти до уваги при формуванні державного регулювання аграрного сектора в Україні.

Ключові слова: сільське господарство, аграрний сектор, державне регулювання, інвестиції

Аннотация. В этой статье было установлено, что важность развития сферы сельского хозяйства определяется прямым влиянием этой сферы на уровень жизни граждан, от которого в значительной степени зависит благосостояние населения страны, включая среднедушевой доход и социальные условия жизни. Доказано, что обеспечение организационно-правовыми и экономическими мерами устойчивого развития сельскохозяйственного производства позволит увеличить объемы производства соответствующей продукции, повысит ее качество и безопасность, а, следовательно, и ее конкурентоспособность, как на внутреннем, так и на международном уровне.

Проанализировано, что даже несмотря на фокусировку внимания на развитии других отраслей экономики, в частности, сферы технологий, в большинстве развивающихся стран значительная часть территории занята агропромышленным сектором, а среди населения от 70 до 90% занято в сфере сельского хозяйства. Поэтому было доказано, что вопросы развития сферы сельского хозяйства всегда будут актуальны и требовать внимания со стороны ученых в различных сферах научной деятельности. В этой статье было указано, что структура аграрного сектора, а также конкретный набор механизмов государственного регулирования в различных странах различен. При этом, отмечено, что одни страны добиваются интенсивного развития этого сектора экономики, а другие терпят убытки. В представленной статье нами было проанализировано современное состояние сферы сельского хозяйства в Украине и выделены проблемы, стоящие на пути его развития; с целью решения существующих проблем были проанализированы опыт передовых зарубежных стран, среди которых США, страны Евросоюза, Канада и Япония, а также были выделены факторы, за счет которых указанным странам удалось достичь стабильного роста в сфере сельского хозяйства. На основании исследованного были даны практические рекомендации, которые предлагаем принять во внимание при формировании государственного регулирования аграрного сектора в Украине.

Ключевые слова: сельское хозяйство, аграрный сектор, государственное регулирование, инвестиции.

Summary. In this article it was found that the importance of agricultural development is due to the direct impact of this area on the living standards of citizens, which largely depends on the welfare of the population, including per capita income and social living conditions. It is proved that providing organizational, legal and economic measures for sustainable development of agricultural production will provide an opportunity to increase production of relevant products, improve its quality and safety, and, consequently, its competitiveness, both domestically and internationally.

It is analyzed that despite the focus on the development of other sectors of the economy, in particular, technology, in most developing countries much of the territory is occupied by the agro-industrial sector, and among the population from 70 to 90% are employed in agriculture. Therefore, it was proved that the development of agriculture will always be relevant and require attention from scientists in various fields of science. This article noted that the structure of the agricultural sector, as well as the specific set of mechanisms of state regulation in different countries is different. At the same time, it is noted that some countries seek intensive development of this sector of the economy, while others suffer losses. In the presented article we have analyzed the current state of agriculture in Ukraine and identified problems that stand in the way of its development; In order to solve the

existing problems, the experience of advanced foreign countries, including the United States, the European Union, Canada and Japan, was analyzed, and the factors due to which these countries managed to achieve stable growth in agriculture were identified. Based on the research, practical recommendations were provided, which we propose to take into account in the formation of state regulation of the agricultural sector in Ukraine.

Key words: agriculture, agrarian sector, government regulation, investments

Постановка проблеми. Сільське господарство України є однією з найважливіших галузей її економіки. Стимулювання розвитку сільського господарства з боку держави досягається за допомогою різних інструментів, основними з яких є кредитування, пільгове оподаткування, цінова та бюджетна підтримка тощо.

При цьому варто зауважити, що оскільки одна і та ж функція державного регулювання сільського господарства може виконуватися за допомогою різних інструментів, то на сьогоднішній день актуальним завданням є вивчення досвіду зарубіжних країн у цьому питанні, з метою перейняття їх позитивного досвіду в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань державної підтримки сільського господарства приділяли увагу у своїх працях такі вчені, як Лузан Ю. Я. [1], Пікус А. Ю. [2], Сіренко Н. М. [3], Дем'яненко М. Я. [4], Єрмоленко В. М. [5], Олійник Д. С. [6], Курман Т. В. [7], Самсонова Я. О. [8], тощо, наукові праці яких ми будемо використовувати при проведенні даного дослідження. Однак не зважаючи на значну кількість наукових доробок з даної теми, досі не вирішеною залишається проблема розробки стратегічних підходів до розвитку сільського господарства на майбутню перспективу та вироблення єдиних стратегічних напрямків формування ефективного аграрного сектора економіки.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної наукової статті є характеристика сучасного стану державного регулювання сільського господарства в Україні через вивчення механізмів державної підтримки, а також дослідження зарубіжного досвіду у даній сфері з метою вдосконалення національного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Не дивлячись на весь можливий потенціал України в сфері сільськогосподарського виробництва, для нашої країни характерний ряд проблем, які заважають гармонійному розвитку даного сектора. Однією з головних проблем сільського господарства України є вихід українських виробників на міжнародний ринок та розвиток торгового партнерства, який вимагатиме від України чималих зусиль. Зокрема, наближення до високих стандартів для продуктів харчування,

які існують на внутрішньому ринку ЄС. Процес адаптації українського законодавства та нормативних документів є складним та довготривалим.

Крім того, в даний час існує гостра потреба сільського господарства України в модернізації своїх основних засобів, а також у створенні належної інфраструктури, що повинно сприяти досягненню сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, як основної стратегічної мети аграрної політики.

Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва пропонуємо розуміти як стабільний процес прогресивних цілеспрямованих змін на основі досягнень науки і техніки в агросфері при веденні сільськогосподарського виробництва в напрямі, який забезпечує, який забезпечує успішне її функціонування [7, с. 78].

Загальний порядок надання державної підтримки виробникам сільськогосподарської продукції у бюджетній, кредитній, ціновій та регуляторній сфері визначає Закон України «Про державну підтримку сільського господарства» [8, с. 94], Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» тощо.

Для вирішення даних проблем, доречним було б звернутися до досвіду деяких зарубіжних країн з питання розвитку сільськогосподарського сектора економіки.

Наприклад, основні положення аграрної політики США полягають у наступному: по-перше, вона спрямована на створення стабільних умов зростання незалежно від підтримки уряду, проте допомога з боку уряду передбачена у випадках надзвичайних і непередбачених ситуацій; по-друге, значна увага у США приділяється розробці узгодженої політики у сфері розвитку сільської місцевості, її інфраструктури. З цієї метою держава створює сприятливі умови для вкладення приватних інвестицій. Також, значне місце у державному регулюванні аграрного сектора США відводиться розробці стимулів для раціонального використання та охорони сільськогосподарських угідь. Основним нормативним актом, що забезпечує регулювання відносин у сільському господарстві є «Закон про сільське господарство» від 2014 р. Загалом, слід зазначити про те, що політика в галузі сільського господарства у цій країні реалізовується на основі системного підходу з метою

забезпечення координації та ефективного функціонування продовольчих і сільськогосподарських програм, а також для забезпечення доступу громадян до соціальної інфраструктури [9, с. 307].

Досвід США щодо отримання субсидій сільського господарства заслуговує на особливу увагу. Витрати державного бюджету на АПК залежать від економічної ситуації в країні. Так, в періоди кризи витрати різко зростають, а в періоди стабільного розвитку, рівень субсидій значно знижується. Кошти бюджету спрямовуються на субсидування таких програм, як дослідження в галузі сільського господарства, маркетингові служби і надання інформації про ціни на ринках, кредитування, консервування земель, подальше їх використання, компенсаційні платежі, підтримка сільськогосподарських кооперативів з постачання і збуту, продовольче субсидування, субсидії на експорт, продовольча допомога, в тому числі і на міжнародному рівні.

Для українського аграрного сектору досвід США є досить актуальним: впровадження стимулювання інтеграційних і коопераційних зовнішньоекономічних зв'язків із зарубіжними партнерами буде стимулювати розвиток внутрішнього та зовнішнього ринку, що позитивно впливатиме на кількість інвестицій у дану сферу.

Механізм державного регулювання сільського господарства в країнах Європейського союзу являє собою поєднання економічних і адміністративних механізмів, серед яких: державне регулювання ринкової ціни, широке використання субсидування аграрного сектору; застосування штрафних санкцій до сільськогосподарських виробників, які не виконують екологічні вимоги до організації та ведення виробництва. Крім того, саме у європейських країнах набуло широкого впровадження використання державної ресурсної підтримки. До них відносяться амортизаційна політика, використання механізмів лізингу в поєднанні з пільговим кредитуванням, страхування ризиків аграрних товаровиробників. Всі ці заходи в результаті сприяють стійкому і ефективному розвитку сільськогосподарського виробництва цих країн. Проведення спільної сільськогосподарської політики в ЄС забезпечується спільним фінансуванням за рахунок внесків країн — членів і системи власних джерел поповнення бюджетів, яка включає мита на ввезену в ЄС промислову продукцію з третіх країн, а також за рахунок зборів за імпорту сільськогосподарської продукції, що надходить ззовні [10, с. 81–82].

Значну роль в державному регулюванні сільського господарства європейських країн грає залучення прямих іноземних інвестицій. Зокрема, більшість

країн гарантують іноземним фірмам юридичний захист капіталовкладень, режим найбільшого сприяння, рівний підхід, а також вільний переказ прибутків, репатріацію капіталу і справедливе вирішення спорів. Зростаючу роль відіграє в цьому контексті прийняття та вдосконалення законодавства про конкуренцію, покликаного забезпечити ефективне функціонування ринку [11, с. 82–83].

У країнах ЄС діє єдина сільськогосподарська політика. Основою організації аграрного ринку є Регламент 2013 р. № 1308/2013.

Отже, для розвитку українського сільськогосподарського ринку необхідно активно впроваджувати досвід ЄС, а саме: шукати шляхи для залучення іноземних інвестицій, гарантуючи захист капіталовкладень, а також вдосконалювати законодавство на основі імплементації європейських правових норм.

Варто також взяти до уваги досвід регулювання аграрного сектору Канади. Регулювання сільського господарства в цій країні здійснюються як законодавством федерального уряду, так і законодавством провінцій. Основними законами, що регулюють дані відносини в Канаді є: Закон Канади (далі ЗК) «Про програми сільськогосподарського маркетингу», ЗК «Про захист доходів фермерських господарств», ЗК «Про сільськогосподарські позики» та інші закони. Аграрна політика Канади пріоритетним напрямком включає захист доходів сільськогосподарських товаровиробників, коли ринки збуту нестабільні або складаються несприятливі погодні умови. Частка коштів, що виділяються на підтримку і розвиток сільського господарства з державного бюджету становить близько 35%, з яких 75% коштів спрямовується для ринкового цінового регулювання. У сучасному науково-технічному прогресі Канади пріоритетне місце посідають наукомісткі технології — біотехнологія та інформатика, досягнення яких сприятимуть розвитку аграрного сектора, оскільки здатні підвищити конкурентоспроможність товарів на світовому ринку, мінімізувати негативні екологічні наслідки хімізації (масового застосування добрив і пестицидів)

Підсумовуючи все наведене вище, можна зазначити, що використання нових підходів в аграрній політиці Канади дозволило досягти підвищення конкурентоспроможності товарів на світовому ринку і знизити рівень цін на споживчому ринку, а також забезпечити ефективну адресну підтримку фермерів. Для розвитку українського аграрного сектору звідси слід запозичити позитивний досвід щодо захисту доходів сільськогосподарських товаровиробників в часи нестабільності ринків збуту або несприятливих погодних умов шляхом підтримки за рахунок державних та місцевих бюджетів.

Також заслуговують на увагу заходи підтримки сільського господарства з боку держави, що застосовуються в Японії. Головним в державній політиці Японії є науково-дослідні роботи в галузі сільського господарства та їх фінансування. Проведення та впровадження в аграрну галузь наукових розробок, фінансування науково-дослідних інститутів, наукових центрів, випробувальних центрів і забезпечення підвищення кваліфікації кадрів є обов'язком держави [12, с. 22]. Також захист внутрішнього ринку Японії здійснюється за допомогою таких інструментів як: регулювання цін на продовольство всередині країни; митно-тарифне регулювання, яке стримує імпорт продовольства; прямі виплати фермерам субсидій різного характеру. Але, на відміну від національних засобів підтримки, вони забезпечені дієвими механізмами регулювання та контролю. Важливим моментом в державному регулюванні сільському господарстві Японії є підтримки застосування нових сучасних технологій шляхом встановлення підвищених вимог до професійних якостей працівників і стимулювання попиту на данні професії [13, с. 29].

Таким чином, для України, зважаючи на досвід Японії, буде ефективним перейняття практики підтримки та якісного фінансування науково-дослідних робіт в сільськогосподарській галузі. Проведення та впровадження в аграрну галузь наукових розробок, фінансування науково-дослідних інститутів, наукових центрів, випробувальних центрів і забезпечення підвищення кваліфікації кадрів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, досвід розвинених країн свідчить, що в умовах ринкової економіки державна підтримка сталого розвитку сільського господарства є невід'єм-

ною частиною його регулювання та пріоритетним напрямком економічної політики держави в цілому. Найважливішою функцією держави у цій сфері є вдосконалення законодавства, забезпечення механізмів його реалізації, розробка і реалізація державних програм, зокрема щодо надання прямих і непрямих дотацій на окремі види виробництва, особливо тих, що пов'язані з соціальними, економічними та екологічними аспектами сталого розвитку сільського господарства.

При цьому, для найбільш інтенсивного розвитку сільського господарства в Україні, виходячи із заявлених на початку нашого дослідження проблем, слід запозичити наступне: переймаючи досвід Канади, варто звернути увагу на широку підтримку товаровиробників у кризових умовах за рахунок державного та місцевих бюджетів з метою стабілізації ситуацію в агропромисловому секторі; стимулювання інтеграційних і коопераційних зовнішньоекономічних зв'язків із зарубіжними партнерами на основі як міждержавних програм науково-технічного співробітництва, так і прямих зв'язків між підприємствами та іноземними фірмами і компаніями, переймаючи досвід США; підтримка наукового вітчизняного потенціалу (наукових розробок, фінансування науково-дослідних інститутів, наукових центрів, випробувальних центрів, забезпечення підвищення кваліфікації кадрів) та створення сприятливих умов розвитку нових технологій, ліцензій на виробництво машин і устаткування за прикладом Японії, що дозволить перейти від екстенсивного до інтенсивного типу сільського господарства та підвищити кількість та якість вироблюваної сільськогосподарської продукції.

Література

1. Лузан Ю.Я. Напрями розвитку сільськогосподарського виробництва і соціальної сфери села // Економіка АПК. 2009. № 7. С. 3–12.
2. Пікус А.Ю. Сільське господарство України: тенденції та перспективи розвитку // Економіка. 2011. № 126. С. 51–55.
3. Сіренко Н.М. Управління інноваційною системою аграрного підприємства // Економіка АПК. 2009. № 9. С. 43–46.
4. Дем'яненко М.Я. Фінансові проблеми формування та розвитку аграрного ринку // Облік і фінанси АПК. 2010. № 5. С. 6.
5. Єрмоленко В.М. Деякі правові проблеми міжнародної інтеграції аграрного сектора економіки України // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Перспективи міжнародної інтеграції агропромислового комплексу України — МІА України 2005» (24 червня 2005 р., м. Київ). К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2005. С. 26–28.
6. Олійник Д.С. Фінансова підтримка сільськогосподарського виробництва у зарубіжних країнах // Фінанси України. 2002. № 6. С. 72–79.

7. Курман Т.В. Поняття та ознаки сталого розвитку сільськогосподарського виробництва як аграрно-правової категорії // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. 2016. Вип. 243.
8. Самсонова Я.О. Правове забезпечення державної підтримки виробників органічної сільськогосподарської продукції в Україні // Науковий вісник національного університету біоресурсів і природокористування в Україні. 2016. Вип. 243.
9. Колесняк И.А. Государственное регулирование сельского хозяйства за рубежом // Вестник Красноярского государственного аграрного университета. 2012. № 6. С. 306–309.
10. Фролова О.А., Васильева С.Ю. Государственное регулирование сельского хозяйства: зарубежный опыт // Вестник НГИЭИ. 2011. Т. 1. № 5 (6). С. 76–83.
11. Кулов А.Р., Гуззітаева М.Е. Державне регулювання інвестиційної діяльності в аграрній сфері економіки зарубіжних країн // Економіка сільськогосподарських і переробних підприємств. 2011. № 7. С. 82–83.
12. Карпенко Г.Г. Совершенствование механизмов регулирующего воздействия государства на экономику аграрного сектора: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. Монография. Москва, 2011. 41 с.
13. Маркарян С.Б. Проблемы агропромышленной интеграции в Японии. Монография. М., 1982. С. 22–42.

References

1. Luzan Ju. Ja. Naprjamy rozvytku sils'joghospodars'kogho vyrobnyctva i social'noji sfery sela // Ekonomika APK. 2009. # 7. S. 3–12.
2. Pikus A. Ju. Sils'jke ghospodarstvo Ukrajiny: tendenciji ta perspektyvy rozvytku // Ekonomika. 2011. # 126. S. 51–55.
3. Sirenko N.M. Upravlinnja innovacijnoju systemoju aghrarnogho pidpryjemstva // Ekonomika APK. 2009. # 9. S. 43–46.
4. Dem'janenko M. Ja. Finansovi problemy formuvannja ta rozvytku aghrarnogho rynku // Oblik i finansy APK. 2010. # 5. S. 6.
5. Jermolenko V.M. Dejaki pravovi problemy mizhnarodnoji integhraciji aghrarnogho sektora ekonomiky Ukrajiny // Materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. «Perspektyvy mizhnarodnoji integhraciji aghropromyslovogho kompleksu Ukrajiny — MIA Ukrajiny 2005» (24 chervnja 2005 r., m. Kyjiv). K.: Instytut derzhavy i prava im. V.M. Korec'kogho NAN Ukrajiny, 2005. S. 26–28.
6. Olijnyk D.S. Finansova pidtrymka sils'joghospodars'kogho vyrobnyctva u zarubizhnykh krajinaх // Finansy Ukrajiny. 2002. # 6. S. 72–79.
7. Kurman T. V. Ponjattja ta oznaky stalogho rozvytku sils'joghospodars'kogho vyrobnyctva jak aghrarno-pravovoji kateghoriji // Naukovyj visnyk Nacional'nogho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannja Ukrajiny. 2016. Vyp. 243.
8. Samsonova Ja.O. Pravove zabezpechennja derzhavnoji pidtrymky vyrobnykiv orghanichnoji sils'joghospodars'koi produkciji v Ukraini // Naukovyj visnyk nacional'nogho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannja v Ukraini. 2016. Vyp. 243.
9. Kolesnyak I. A. Gosudarstvennoe regulirovanie selskogo khozyaystva za rubezhom // Vestnik Krasnoyarskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta. 2012. № 6. S. 306–309.
10. Frolova O. A., Vasileva S. Yu. Gosudarstvennoe regulirovanie selskogo khozyaystva: zarubezhnyy opyt // Vestnik NGIEI. 2011. Т. 1. № 5 (6). S. 76–83.
11. Kulov A. R., Ghuzzitaeva M. E. Derzhavne rehuljuvannja investycijnoji dijalnosti v aghrarnij sferi ekonomiky zarubizhnykh krajin // Ekonomika sils'joghospodars'kykh i pererobnykh pidpryjemstv. 2011. # 7. S. 82–83.
12. Karpenko G.G. Sovershenstvovanie mekhanizmov reguliruyushchego vozdeystviya gosudarstva na ekonomiku agrarnogo sektora: avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoy stepeni doktora ekonomicheskikh nauk. Monografiya. Moskva, 2011. 41 s.
13. Markaryan S.B. Problemy agropromyshlennoy integratsii v Yaponii. Monografiya. M., 1982. S. 22–42.

Калініченко Олександр Федосійович

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права*

Київський кооперативний інститут бізнесу і права

Калиниченко Александр Федосеевич

*кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры права*

Киевский кооперативный институт бизнеса и права

Kalinichenko Oleksandr

PhD in Law, Associate Professor

Kyiv Cooperative Institute of Business and Law

Головчак Вадим Віталійович

магістрант економіко-правового факультету

Київського кооперативного інституту бізнесу і права

Головчак Вадим Витальевич

магистрант экономико-правового факультета

Киевского кооперативного института бизнеса и права

Golovchak Vadim

Master Student of the

Kyiv Cooperative Institute of Business and Law

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-11-6462

РЕФЕРЕНДУМ ЯК ФОРМА БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ

РЕФЕРЕНДУМ КАК ФОРМА НЕПОСРЕДСТВЕННОЙ ДЕМОКРАТИИ

REFERENDUM AS A FORM OF DIRECT DEMOCRACY

Анотація. У статті встановлено, що референдум, вибори, народне обговорення і опитування, є правом реальної суверенної і верховної волі народу, проте за своїм змістом і формою здійснення, тобто за предметом і методом правового регулювання референдум істотно відрізняється від інших форм народовладдя. Аналізуються наукові підходи до досліджуваної проблеми. В ході проведеного дослідження обґрунтовано, що референдум буде ефективним інструментом реалізації права народного суверенітету лише у тому випадку, якщо в державі пануватиме демократичне суспільство.

Ключові слова: народне обговорення, верховна воля, форма здійснення, метод правового регулювання, інструмент реалізації, народний суверенітет, демократичне суспільство.

Аннотация. В статье установлено, что референдум, выборы, народное обсуждение и опрос, которые есть правом реальной суверенной и верховной воли народа, при этом по своему содержанию и форме реализации, то есть за предметом и методом правового регулирования референдум существенно отличается от других форм народовластия. Анализируются научные подходы к исследуемой проблеме. В ходе проведенного исследования обосновано, что референдум может быть эффективным инструментом реализации права народного суверенитета лишь в том случае, если в стране доминирует демократическое общество.

Ключевые слова: народное обсуждение, верховная воля, форма реализации, метод правового регулирования, инструмент реализации, народный суверенитет, демократическое общество.

Summary. The article states that a referendum is an election, a popular discussion and a poll, is the right of real sovereign and supreme will of the people, but in its content and form of implementation. Scientific approaches to the researched problem are analyzed. In the course of the study it is substantiated that the referendum will be an effective too for exercising the right of peoples sovereignty only if the state is dominated by a democratic society, method of legal regulation, realization tool, peoples sovereignty, democratic spirit, that is the subject and method of legal regulation of the referendum differs significantly from other forms of democracy.

Key words: Popular discussion with, supreme will, the form of suffocation, method of legal regulation, realization tool, peoples sovereignty, democratic spirit.

Постановка проблеми. Конституція України закріплює за громадянами право бути єдиним джерелом влади та носієм суверенітету, а також закріплює за народом можливості здійснювати владу безпосередньо і через органи державної та місцевої влади, що є дуже важливим аспектом утвердження України, як демократичної та правової держави. В Конституції України закріплені норми згідно із якими народне волевиявлення відбувається через вибори, референдуми та інші форми безпосереднього народовладдя [1].

Беручи до уваги наявність відповідних норм, Конституція справді спрямована на створення умов, коли громадяни прямо можуть здійснювати управління державними справами. Разом з тим, сьогодні перехід народовладдя від формального правового інституту до реального суспільно-правового політичного інституту потребує виконання певних завдань, а саме:

- оновлення класифікації референдумів;
- з'ясування стадій організації та проведення місцевих референдумів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на те, що у науці конституційного права не закріплено єдиної концепції форм безпосереднього народовладдя, воно потребує кращого вивчення. Визначення ролі референдуму в системі інститутів безпосередньої демократії досліджено у працях В. Комарова, Л. Нудненко, В. Погорілка, В. Руденко, Л. Козодой, О. Придачук, С. Деревянко, О. Дашковської, О. Москавлюк, О. Могиливиць, В. Маркитентова, В. Федоренко, М. Ільницького, К. Чередниченко.

Метою статті є дослідження референдуму, як форми здійснення безпосередньої демократії спиратись на вітчизняний та закордонний досвід, що дасть можливість покращити, як принципи так і шляхи практичної реалізації народовладдя.

Виклад основного матеріалу. Історія становлення і розвитку референдумів в світі уривалася світовими війнами-Першою світовою війною (1914–1918) та Другою світовою війною (1939–1945), що підкріплює демократичність референдумів та їхній виключно миролюбний характер [2, с. 70].

Батьківщиною референдумів традиційно вважають Швейцарію. Перший в світі вірогідно відомий референдум був проведений у 1439 р. в швейцарському кантоні Берн, на якому вирішувалося питання фінансового становища, а саме: підтвердження збору з метою погашення військових боргів кантону Берн.

Становленню та розвитку референдумів в Україні передував протореферендний етап, коли почали формуватися конституційно-правові думки щодо національних референдумів, національні традиції народовладдя та численні конституційні задуми інституалізації даної форми прямого народовладдя. Прояви елементів безпосередньої і представницької демократії були притаманними Україні на усіх історичних стадіях її розвитку.

Всеукраїнський референдум, який відбувся 1 грудня 1991 р. наділив вищою юридичною силою Акт проголошення незалежності України й, у своїй суті, став способом національного державотворення.

Особлива роль у системі народовладдя в Україні належить референдумові, як найбільш органічній і природній формі народовладдя. Поняття «референдум» походить від латинського «referendum», що означає «те, що має бути повідомлено»

В теорії конституційного права (як національного, так і зарубіжного) визначення референдуму не завжди однакове. Найчастіше референдум отожднюють з опитуванням громадської думки, з плебісцитом. Іноді референдумом називають будь-яке голосування виборців незалежно від його наслідків.

Справді, за своєю суттю референдум, як і інші форми народовладдя — вибори, народне обговорення і опитування, є правом реальної суверенної і верховної волі народу, проте за своїм змістом і формою здійснення, тобто за предметом і методом правового регулювання референдум істотно відрізняється від інших форм народовладдя. Волевиявленням народу у вигляді результатів голосування стверджується або ні винесений на референдум закон чи рішення. Це дає підстави характеризувати референдум як нормотворчу форму народовладдя.

Відповідно до ст. чинного Закону «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» референдум — це

спосіб прийняття громадянами шляхом голосування законів України, інших рішень з важливих питань загальнодержавного і місцевого значення.

В. В. Комарова до форм безпосереднього народовладдя (безпосередньої демократії) відносить вибори, референдум, загальні збори населення, мітинги, пікетування, походи, демонстрації, народну ініціативу, відкликання обраного народного представника, діяльність політичної партії [3, с. 9–10]. Аналогічні форми визначає Л. А. Нудненко, додаючи до них звернення громадян [4, с. 6]. Поглиблює цей перелік В. Ф. Погорілко, додавши до нього, окрім вище зазначених, ще і плебісцити, виявлення громадської думки, народні обговорення та такі виняткові немирні форми, як повстання, революції, національно-визвольні рухи громадянські війни, політичні страйки, протести, пікетування, акції громадської непокори, голодування тощо [5, с. 22–23].

У сучасній науці конституційного права існує також і вузький підхід до дефініції форм безпосереднього народовладдя. Його представником виступає В. Н. Руденко, котрий до них відносить народну правотворчу ініціативу, референдум, народне вето, вибори, загальні збори громадян за місцем їх проживання, відкликання депутата чи обраного народного представника, розпуск виборчого органу влади.

Чимало дискусій в науці конституційного права і теорії держави та права викликають питання щодо визначення походів, мітингів, пікетувань, демонстрацій як форм безпосереднього народовладдя. Зокрема, В. Н. Руденко твердить, що ці форми не є пов'язаними із прийняттям беззбірними громадянами владних рішень. Інститути демонстрацій, мітингів, походів, пікетувань, звернень (петицій) громадян на думку науковця, точніше буде визначати як форми організації влади, за яких вирішальне рішення приймається представницькими органами влади чи посадовими особами, проте на сам процес їхнього обговорення та розгляду суттєво можуть вплинути громадяни [6, с. 54–55].

Аналіз норм Конституції України надає підстави класифікувати формами безпосереднього народовладдя в Україні:

1. Конституційні форми — референдуми, вибори, референтні ініціативи, мирні мітинги, збори, походи, звернення громадян (петиції), демонстрації;

2. Законодавчі форми — гуртові збори населення за місцем їхнього проживання, місцеві (народні) ініціативи, дорадчі опитування громадян України, народні обговорення, виявлення громадської думки тощо;

3. Легітимні форми — такі, що не передбачені в Конституції і законах України, утім й не заборонені ними.

Цей перелік є невичерпний, адже із розвитком суспільства можуть з'являтися нові форми безпосереднього здійснення влади народом.

Варто зазначити, що однією із пріоритетних форм висловлення волі народу та реалізації народного суверенітету в Україні є референдум. Він передбачає прийняття рішення з питання, передбачених Конституцією та законодавством, шляхом загального, рівного, вільного, таємного та прямого голосування громадянами України. На відміну від всенародного обговорення чи опитування, рішення референдуму наділені вищою правовою силою та імперативністю.

Світовій практиці відомі випадки, коли референдум призначався для продовження строку повноважень виборного органу, однак така практика не може вважатись допустимою в суспільстві з демократичними цінностями [7, с. 13]. Не зважаючи на те, що Конституція України не передбачила прямо інші форми безпосереднього здійснення народовладдя, системний аналіз вітчизняного законодавства дає можливість виділити народні обговорення.

О. А. Придачук вважає, що народні обговорення це — спосіб виявлення поглядів народу передбачають участь громадян у політичних процесах реалізації державної влади, їх контроль за діями чи бездіяльністю органів державної влади чи окремих посадових осіб, яка здійснюється колегіально. Право ініціювати проведення референдуму (ст. 72) «Всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менш як 3 млн. громадян України, котрі мають право голосу, за умов, що підписи щодо долі референдуму зібрано не менш як у 2/3 областей й не менш як по 100 тис. підписів в кожній області».

Вище викладене надає підстави вважати, що пріоритетну роль та важливе значення серед різноманітних форм безпосередньої демократії — належить референдуму та виборам. Про дане свідчить і той факт, що серед усіх форм здійснення безпосереднього народовладдя лише ці два інститути закріплені Конституцією та регламентовані нормами спеціальних законів. Разом із тим не слід перебільшувати роль окремих інструментів здійснення безпосередньої влади народом ізольовано від реалій політичного життя та рівня демократичності суспільства, в якому вони застосовуються. Доречним буде зазначити, що тільки за достатньо високого рівня культури суспільства механізми здійснення безпосередньої влади народу можуть бути ефективними.

Існування правової, демократичної, соціально орієнтованої держави не можливе без створення умов коли громадяни прямо можуть здійснювати управління державними справами. Безпосередня демокра-

тія є сукупністю форм організації державної влади, за якої основні рішення щодо управління справами суспільства й держави належать громадянам.

В Конституції України зафіксовано можливість існування необмеженого кола форм безпосереднього народовладдя, оскільки не дано вичерпного їх переліку. Таким чином, форму безпосереднього народовладдя можна охарактеризувати як спосіб безпосереднього волевиявлення народу або його окремої частини, яке має імперативний та легітимний характер, із метою вирішення питань державного та місцевого значення.

Основними формами здійснення безпосереднього народовладдя є вибори та референдум, правила проведення яких закріплені Конституцією та регламентовані нормами спеціальних законів. До інших форм безпосереднього народовладдя відносять народні обговорення, право на мирні, беззбройні збори, мітинги, походи, демонстрації, право громадян на особисте звернення або направлення індивідуальних та колективних звернень до органів влади.

Найбільш дієвою формою здійснення безпосереднього народовладдя є референдум. Адже саме референдум є найбільш демократичною формою волевиявлення громадян, в якій виражається безпосереднє народовладдя, реалізується конституційний принцип щодо належності народу всієї повноти влади.

Що стосується законодавчого регулювання інституту місцевого референдуму в Україні, то воно є застарілим і неповним, тобто законодавець не визначає порядку проведення місцевих референдумів. Деякі положення щодо місцевих референдумів передбачені в Конституції України, Законі України «Про Центральну виборчу комісію» та в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні». Усі спроби прийняти Закон, який би врегулював особливості проведення місцевих референдумів в Україні виявилися провальними. На сьогодні, є кілька зареєстрованих у Верховній Раді України законопроектів про місцеві референдуми: № 2145а-1

від 03.07.2015 року; № 2145а-2 від 06.07.2015 року; № 2145а-3 від 08.07.2015 року та чекають свого розгляду. У зв'язку з цим у правовому полі України створився вакуум у питаннях проведення місцевих референдумів.

Висновки. Стан нинішнього законодавства України, що регулює проведення референдумів, потребує розпочати роботу над внесенням змін і доповнень до чинного закону «Про всеукраїнський референдум», викладення його у новій редакції або ж прийняття окремого Закону про місцевий референдум. Необхідність розробки та ухвалення саме закону про місцевий референдум визначена й Національною стратегією сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки, що затверджена Указом Президента України від 26 лютого 2016 р. № 68/2016.

В ході проведеного дослідження обґрунтовано, що референдум буде ефективним інструментом реалізації права народного суверенітету лише у тому випадку, якщо в державі пануватиме демократичне суспільство, політична та економічна стабільність; якщо суспільна думка не буде дезорієнтована маніпулятивними закликами, а також неправильними соціальними цінностями; якщо існуватиме достатнє інформаційне забезпечення, котре дасть змогу громадянам чітко зрозуміти переваги та недоліки положень, які виносяться на референдум; якщо будуть створені всі необхідні організаційно-технічні та інші умови для підготовки і проведення всенародних голосувань.

Підсумовуючи зазначимо, що на сьогодні існують проблеми у сфері законодавчого регулювання порядку організації і проведення всеукраїнського референдуму, а також правова прогалина в питанні організації та проведенні місцевих референдумів. Тому наявний механізм ініціювання, організації та проведення референдумів не дає змоги стверджувати про можливість ефективного використання цього інституту в Україні.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року / Відомості Верховної Ради України (ВВР). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Погорілко В. Референдуми в Україні: історія та сучасність / В. Ф. Погорілко. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. 246 с.
3. Конституційне право зарубіжних країн: підруч. / за ред. В. М. Шаповал. К.: АртЕк, 2001. 264 с.
4. Короткий Оксфордський політичний словник / за ред. І. Макліна, А. Макмілана; пер. з англ. К.: Основи, 2005. 790 с.
5. Могилевець О. Референдум: швейцарський досвід та українські проблеми / О. Ю. Могилевець // Наукові записки: Політичні науки. Т. 57. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 88–92.

6. Дерев'янка С. М. Термін «референдум» у новітній українській теорії права та політології: особливості дефініції й доцільність її уніфікації / С. М. Дерев'янка // Політологічний вісник: Зб. наук. праць. Київ: «ІНТАС», 2012. Вип. 59. С. 216–226.

7. Арблaster Е. Ключові ідеї демократії / Ентоні Арблaster // Демократія: антологія / упор. О. Проценко. К.: Смолоскип, 2005. С. 41–78.

References

1. Konstituciya Ukrainy vid 28 chervnya 1996 roku / Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini (VVR). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

2. Pogorilko V. Referendумы v Ukraini: istoriya ta suchasnist / V. F. Pogorilko. K.: Institut derzhavy i prava im. V. M. Koreckogo NAN Ukrainy, 2000. 246 s.

3. Konstitucijne parvo zarubizhnyh krain: pidruch. / za red. V. M. Shapoval. K.: ArtEk, 2001. 264 s.

4. Korotkij Oksfordskyj politichnyj slovnyk / za red. I. Maklina, A. Makmilana; per. z angl. K.: Osnovi, 2005. 790 s.

5. Mogilevec O. Referendum: shvejcarskyj dosvid ta ukrainski problemi / O. Yu. Mogilevec // Naukovi zapysky: Politychni nauky. T. 57. K.: Vydavnychyj dim «Kiyev-Mogilyanska akademiya», 2006. S. 88–92.

6. Derev'yanko S. M. Termin «referendum» u novitnij ukrayinskij teoriiyi prava ta politologiyi: osoblivosti definiciyi docilnistyi yiunifikaciyi / S. M. Derev'yanko // Politologichnij visnik: Zb. nauk. prac. Kiyiv: «INTAS», 2012. Vip. 59. S. 216–226.

7. Arblaster E. Klyuchovi ideyi demokratiyi / Entoni Arblaster // Demokratiya: antologiya / upor. O. Procenko. K.: Smoloskip, 2005. S. 41–78.

Овсяннікова Ольга Олександрівна

*доцент кафедри судоустрою та прокурорської діяльності
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Овсянникова Ольга Александровна

*доцент кафедры судоустройства и прокурорской деятельности
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*

Ovsyannikova Olga

*Associate Professor of the Department of
Juridical System and Prosecutorial Activity
Yaroslav Mudryi National Law University*

Липнік Вікторія Сергіївна

*студентка Міжнародно-правового факультету
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Лыпник Виктория Сергеевна

*студентка Международно-правового факультета
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Lypnik Viktoriia

*Student of International Law Faculty
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-11-6520

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ СУДДІВ

ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ СУДДЕЙ

JUDGE SAFETY PROBLEMATIC ASPECTS

Анотація. В даній статті розкрито зміст забезпечення безпеки судів в аспекті їх незалежності. Надано перелік нормативно-правових актів, що регулюють захист суддів на національному рівні та міжнародному. Також досліджено засоби, які держава надає для захисту життя та здоров'я суддів. Розглянуто еволюцію забезпечення будівлі суду засобами захисту: які вони були на початку становлення української незалежності і до нашого часу. Проаналізовано діяльність органів, що надають захист суддям, розглянуто сутність їхньої роботи та функції, які на них покладено. Проведено аналіз можливих випадків загрози для життя та здоров'я суддів та спроб вплинути таким чином на їх рішення. Розглянуто багато видів загрози для суддів. До них належать напади в залі суду, акції протесту під будівлею суду, напади на суддю під його будинком, загрози по телефону та за смс-повідомленнями, загрози збоку особи, щодо якої виноситься вирок і багато іншого. Наведено приклади з життя, коли була створена загроза для життя та здоров'я суддів. Було проведено пояснення стосовно того, яка причина такої небезпеки для суддів і що є джерелом небезпек для цієї професії. Зазначено, до яких негативних наслідків призводить така дестабілізація. Згадано всі новели, які були запроваджені в сфері охорони життя та здоров'я суддів. Зокрема, які посади і органи було створено для забезпечення безпеки. В роботі наведено пропозиції, які були надані З'їздом суддів щодо покращення ситуації. Детально розглянуто, в чому полягає робота Служби судової охорони і які зрушення відбулися відтоді, як цей орган розпочав свою роботу. Перераховано повноваження, які надано Службі Судової охорони та які заходи вона може застосовувати для боротьби з правопорушниками. Зазначено порядок надання судді охорони, в яких випадках вона застосовується і як проходить надання охорони для суддів Вищого Антикорупційного Суду.

Ключові слова: безпека суддів, забезпечення безпеки, захист суддів, незалежність судді, гарантії незалежності суддів, незаконний вплив на суд, відповідальність за втручання в діяльність суду, органи, що забезпечують захист суддів, заходи забезпечення безпеки суддів, заходи забезпечення безпеки суддів, Служба Судової Охорони.

Аннотация. В данной статье раскрыто содержание обеспечения безопасности судов в аспекте их независимости. Предоставлен перечень нормативно-правовых актов, которые регулируют защиту судей на национальном уровне и международном. Также исследованы средства, которые государство предоставляет для защиты жизни и здоровья судей. Рассмотрена эволюция обеспечения здания суда средствами защиты: какие они были в начале становления украинской независимости и до нашего времени. Проанализирована деятельность органов, которые предоставляют защиту судьям, рассмотрена сущность их работы и функции, которые на них положены. Проведен анализ возможных случаев угрозы для жизни и здоровья судей и попыток повлиять таким образом на их решение. Рассмотрены многие виды угрозы для судей. К ним принадлежат нападения в зале суда, акции протеста под зданием суда, нападения на судью под его домом, угрозы по телефону и за смс-сообщениями, угрозы сбоку лица, относительно которой выносится приговор и многие другие. Приведены примеры из жизни, когда была созданная угроза для жизни и здоровья судей. Было проведено объяснение относительно того, какая причина такой опасности для судей и что является источником опасностей для этой профессии. Отмечено, к каким негативным последствиям приводит такая дестабилизация. Упомянуты все новеллы, которые были введены в сфере охраны жизни и здоровья судей. В частности, какие должности и органы были созданы для обеспечения безопасности. В работе приведены предложения, которые были предоставлены Съездом судей относительно улучшения ситуации. Детально рассмотрено, в чем заключается работа Службы судебной охраны и какие сдвиги состоялись с тех пор, как этот орган начал свою работу. Перечислены полномочия, которые предоставлены Службе Судебной охраны и какие мероприятия она может применять для борьбы с правонарушителями. Отмечен порядок предоставления судьи охраны, в каких случаях она применяется и как проходит предоставление охраны для судей Высшего Антикоррупционного Суда.

Ключевые слова: безопасность судей, обеспечения безопасности, защита судей, независимость судьи, гарантии независимости судей, незаконное влияние на суд, ответственность за вмешательство в деятельность суда, органы, которые обеспечивают защита судей, мероприятия обеспечения безопасности судов, мероприятия обеспечения безопасности судей, Служба Судебной Охраны.

Summary. This article reveals the content of ensuring the safety of courts in the aspect of their independence. Provided a list of regulations that govern the protection of judges at the national level and internationally. The funds that the state provides to protect the life and health of judges have also been investigated. The evolution of providing the courthouse with means of protection is considered: what they were at the beginning of the formation of Ukrainian independence and up to our time. The activities of the bodies that provide protection to judges are analyzed, the essence of their work and the functions that are assigned to them are considered. Many types of threats to judges are considered. These include attacks in the courtroom, protests under the courthouse, attacks on a judge under his house, threats by phone and SMS, threats from the side of the person being sentenced and many others. Examples from life when there was a threat to the life and health of judges are given. An explanation was given as to what is the reason for this danger to judges and what is the source of the dangers to the profession. It is noted what negative consequences such destabilization leads to. All the novels that have been introduced in the field of protecting the life and health of judges are mentioned. In particular, what posts and bodies were created to ensure security. The paper contains proposals that were submitted by the Congress of Judges to improve the situation. The article discusses in detail what the work of the Judicial Protection Service is and what progress has taken place since this body began its work. Lists the powers that have been granted to the Judicial Security Service and what measures it can use to deal with offenders. The procedure for granting protection to a judge, in which cases it is applied and how the provision of protection for judges of the Supreme Anti-Corruption Court is carried out is noted.

Key words: security of judges, security, protection of judges, independence of a judge, guarantees of independence of judges, illegal influence on the court, responsibility for interfering with the activities of the court, bodies that ensure the protection of judges, measures to ensure the safety of courts, measures to ensure the safety of judges, Judicial Security Service.

Постановка проблеми. Для ефективного здійснення суддями судочинства їм має бути забезпечено самостійність та незалежність у їхній діяльності. Ці два важливих фактори полягають, перш за все, у належній захищеності життя та здоров'я суддів. Для цього держава здійснює належне

матеріально-технічне забезпечення судів та підготовку кадрів для охорони судів. Аспекту захищеності суддів та будівель судів присвячено багато наукових праць, оскільки це питання завжди було актуальним, як в суспільстві, так і серед науковців. Про актуальність забезпечення безпеки суддів свідчить

і широка законодавча база, оскільки це питання врегульовується численними нормативно-правовими актами, в тому числі і нормами міжнародного права. Проблема забезпечення безпеки «служителів Феміди» пройшла свій шлях від примітивних засобів до досконалого технічного забезпечення. Нещодавно в Україні з метою захисту суддів від посягання на їх життя було створено молодий орган — Службу судової охорони, який діє з 4 квітня 2019 року. Небезпека для суддів останнім часом зростає, тому правники і держава займається пошуком нових засобів охорони.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням цього питання займалися такі науковці, як Шульгач Н. М. [1], Рачинський А. П. [2], Кривецький О. П. [4], Овчаренко О. М. [11] та інші, разом із тим, кожного року фіксуються нові випадки тиску на суд та суддів, що потребує більш глибокого наукового осмислення вказаного питання.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). За мету поставлено розкриття сутності принципу незалежності суду та суддів в аспекті забезпечення їхньої безпеки, а також дослідження стану реальної охорони в Україні життя та здоров'я суддів. Крім цього, в даному аспекті проаналізувати ефективність роботи Служби судової охорони.

Виклад основного матеріалу. Захищеність суддів є важливим чинником самостійності суду та охорони прав і свобод людини. Принцип незалежності суддів є передумовою утвердження верховенства права. Незалежність судді виражена в його недоторканості та імунитеті; забороні втручання у здійснення правосуддя; відповідальності за неповагу до суду чи судді; визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту [1, с. 228]. Для того, щоб забезпечити незалежність суддів необхідно звернути увагу не лише на внутрішні фактори (тобто всередині самої судової системи). Вагомими є зовнішні фактори, що в більшості і формують незалежність суддів [2].

Незалежність суддів входить до складу їх статусу. Вона є конституційним принципом організації та функціонування судів, а також професійної діяльності суддів, які при здійсненні правосуддя підкоряються лише закону. Це визначено, зокрема, у ст. 48 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» [3].

На національному рівні незалежність суддів закріплена статтями 126 та 129 Конституції України. Ними передбачається заборона будь-якого впливу на суддю.

Неможливо оминути і міжнародні стандарти, де також згадується принцип незалежності суддів. Він розкривається наступним чином: «судді є вільними та

зобов'язані приймати безсторонні, неупереджені рішення згідно з власною оцінкою фактів і знанням права без будь-яких обмежень, впливів, спонукань, примусів, загроз або втручання з будь-яких причин» [4].

Цей принцип закріплений також в Законі України від 13 травня 2010 р. № 2181-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження» та процесуальному законодавстві.

Крім того, Законом «Про судоустрій і статус судів» встановлюється, що не допускається звуження змісту та обсягу передбачених законом гарантій самостійності судів, їх незалежності та правової захищеності (ч. 8 ст. 14), а також зазначається, що неприпустимим є зменшення грошового забезпечення суддів (ч. 1 ст. 123) та скорочення видатків на утримання судів у поточному фінансовому році (ч. 3 ст. 120).

Закон «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» встановлює систему особливих заходів державного захисту суддів та працівників апаратів судів, працівників правоохоронних органів від перешкоджання виконанню покладених на них законом обов'язків і здійсненню наданих прав, а так само від посягань на життя, здоров'я, житло і майно зазначених осіб та їх близьких родичів у зв'язку із службовою діяльністю цих осіб [5].

Про забезпечення безпеки суддів йдеться і у Рішеннях Конституційного Суду України. Так, рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України положень статей 19, 42 Закону України «Про Державний бюджет України на 1999 рік» закріплено положення про особливий порядок фінансування суддів як конституційну гарантію суддів. Так як ця складова є визначальною для забезпечення безпеки «служителів Феміди», вважаємо доречним її розглянути. Важливим механізмом забезпечення такої гарантії є встановлений частиною першою статті 130 Конституції України обов'язок держави забезпечувати фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів шляхом окремого визначення у Державному бюджеті України видатків на утримання судів. Централізований порядок фінансування судових органів з Державного бюджету України в обсягах, які мають забезпечувати належні економічні умови для повного і незалежного здійснення правосуддя, фінансування потреб судів (витрати на розгляд судових справ, комунальні послуги, ремонт і охорону судових приміщень, придбання оргтехніки, поштові витрати тощо) має обмежити будь-який вплив на суд і спрямований на

гарантування судової діяльності на основі принципів і приписів Конституції України [6].

Не зважаючи на достатній рівень правової регламентації питань забезпечення незалежності суддів та охорони їхньої безпеки, із року в рік фіксується все більше випадків втручання у діяльність суддів. На сьогоднішній день відомо багато випадків фізичного та психологічного тиску на суддів. Це проявляється у вигляді різноманітних статей в соціальних мережах, де автори інтерпретують інформацію про суддю на власний розсуд. Також тиск на суддю може носити характер спроб різноманітних посадових осіб схилити суд до прийняття рішення у власних інтересах. Частішають випадки захоплення судів, вибухів гранат, погромів залів засідань, підпалення шин під будівлями судів і навіть захоплення заручників.

Наприклад, на початку цього року заступник голови Московського районного суду міста Харкова повідомив про погрози на його адресу з боку невідомої особи [7]. Також зафіксовано випадок, коли довічно засуджений пригрозив суддям Верховного Суду вбивством за винесені рішення у справі. Коли касаційну скаргу засудженого не задовольнили і залишили вирок без змін, суддя отримала повідомлення від користувача Н. із погрозою вбивством судді та членам її сім'ї. Користувач Н. також розмістив інформацію, яка містить образливі висловлювання, ненормативну лексику та нецензурну лайку щодо судової системи загалом та на адресу суддів, у Facebook в групі «Судді України» [8].

Ці та інші численні випадки звичайно потребують вжиття дієвих заходів з боку держави для реального забезпечення безпеки суддів та членів їхніх сімей. Варто зазначити, що наразі засоби захисту суддів вдосконалюються, але така ситуація була в нашій країні не завжди. Для прикладу візьмемо Постанову Пленуму Верховного Суду України N 10 від 18.06.99, де детально розкрито ситуацію з забезпечення безпеки суду на той момент. Аналіз практики у справах про посягання на життя, здоров'я, гідність, житло і майно суддів, працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у судочинстві показав, що ситуація була критичною. Суди районного рівня знаходилися у приміщеннях, непридатних для здійснення судочинства, вони були незабезпечені охороною громадського порядку, безпеки суддів, працівників суду й учасників судового розгляду. Пленум наголосив, що потрібно врахувати небезпечність ситуації, з якою судді стикаються в своїй роботі. Вони знаходяться у зоні зіткнення протилежних інтересів і пов'язаного з цим ризику, несуть велике психологічне й фізичне навантаження, зазнають погроз, посягань

на життя, здоров'я, честь, гідність, майно з боку зацікавлених у розгляді тієї чи іншої справи осіб. Було встановлено, що правоохоронні органи не реагують на повідомлення про погрози та не завжди ефективно провадять заходи по виявленню злочинців. Отже, як видно з цього уривку, рівень захищеності був мінімальним [9].

Довгий час стан забезпечення безпеки суддів був критичним. Наприклад, у Рішенні Ради Суддів України № 65 від 26 жовтня 2018 року зазначалося, що незважаючи на численні звернення РСУ та з'їзду суддів до Верховної Ради, Президента, Кабінету Міністрів, Генерального прокурора, Міністра внутрішніх справ, керівництва Національної поліції та Національної гвардії, Вищої ради правосуддя, Державної судової адміністрації ситуація із станом забезпеченням охорони судів, забезпечення особистої безпеки суддів та членів їх сімей, працівників суду, забезпечення безпеки учасників судового процесу залишається вкрай критичною. Останнім часом спостерігається збільшення випадків нападів на суддів та членів їх сімей, завдання шкоди їх життю, здоров'ю чи майну. Такі випадки призводять до дестабілізації діяльності судової влади, становлять загрозу утвердженню в Україні принципу верховенства права, підривають основи правопорядку в державі, завдають непоправної шкоди авторитету України на міжнародній арені [10].

Звідси випливає необхідність у постійній охороні будівлі суду і, в окремих випадках, особистій охороні суддів. Наразі постала проблема забезпечення порядку у залі суду під час проведення засідання; вдосконалення повноважень судді-спікера, який би роз'яснював учасникам процесу їх права та обов'язки, надавав пояснення для широкого загалу з приводу рішень по справі або спростовував недостовірну інформацію.

Звичайно, що загроза для суддів йде не лише від пересічних громадян, але й від представників влади. Останні часто вдаються до тиску, щоб домогтися вигідних для них рішень. Як зазначає О. Овчаренко, прикладом втручання депутатів у діяльність суду є перевірка, яка була проведена Комітетом Верховної Ради України з питань правосуддя Стрийського міськрайонного суду Львівської області. Зокрема, було створено депутатську комісію у складі двох народних депутатів та головного консультанта секретаріату Комітету, які здійснили певні дії з перевірки діяльності Стрийського міськрайонного суду [11, с. 214].

Судді зазнають нападів в свою сторону і в мережі Інтернеті. Якщо суддя неактивний в соціальних мережах, то він не може захистити себе. Така ситуація впливає на авторитет суддів. Крім того, доступність,

яку на сьогоднішній день, дають соціальні мережі, значно шкодить слугам Феміди: обвинувачені і підозрювані, як було у прикладі, наведеному вище, можуть вдаватися до погроз. Вони збирають інформацію про суддю, яку використовують у власних цілях. Зокрема, Вища Рада Правосуддя встановила, що в ніч з 5 на 6 жовтня 2016 року за місцем проживання судді невідомі особи вчинили спробу знищення майна, закидавши підвір'я пляшками з невстановленою рідиною [12].

Всі зазначені вище аргументи є причиною того, що стан незалежності судів і суддів потребує посилення, зокрема, з питань щодо охорони судів, життя, здоров'я та майна суддів та їх сімей. Така позиція була висловлена на XV черговому З'їзді суддів України [13].

Для практичного вирішення цієї проблеми було надано такі пропозиції:

- розробка і прийняття спеціального Закону України «Про Службу судової охорони», який регулюватиме правовий статус вказаного суб'єкта, як правоохоронного органу з наділенням його повноваженнями, достатніми та необхідними для негайного реагування і припинення проявів неповаги до суду, тиску на суддів, втручання у здійснення правосуддя;
- забезпечення судів технічними засобами (системи відеоспостереження, металошукачі, турнікети, камери схову тощо).

На виконання вказаного рішення було створено Службу судової охорони, яка розпочала свою роботу 4 квітня 2019 року. До цього її обов'язки здійснювалися підрозділами Національної поліції України та Національної гвардії України.

Служба судової охорони здійснює підтримання громадського порядку в суді, припинення проявів неповаги до суду, а також охорону приміщень суду, органів та установ системи правосуддя, виконання функцій щодо державного забезпечення особистої безпеки суддів та членів їхніх сімей, працівників суду, забезпечення у суді безпеки учасників судового процесу [3]. Закон «Про судоустрій і статус суддів» надає співробітникам Служби судової охорони право застосовувати зброю, заходи фізичного впливу та спеціальні засоби в порядку й випадках, визначених законами України «Про Національну поліцію» та «Про охоронну діяльність». Тому для охорони громадського порядку в судах й органах судової влади, для захисту суддів та учасників судового процесу співробітник Служби має право застосовувати спеціальні засоби і зброю в разі загрози життю суддів, учасників процесу, своєму власному. Співробітники Служби також мають право затримувати осіб, які незаконно проникли або намагаються проникнути на

територію й у приміщення суду, органів та установ системи правосуддя. Затриманих осіб, які вчинили правопорушення, передаватимуть працівникам поліції для вжиття відповідних заходів реагування.

Як зазначив голова Ради Суддів України Богдан Моніч, «Служба судової охорони — молодий орган, який продовжує формуватися і вже ефективно виконує свої функції».

Як правило, більшість державних органів створювалися на базі вже існуючих. Служба судової охорони формувалася без жодного фундаменту, з нуля, тому перші її кроки були сконцентровані на створенні дієвої нормативно-правової бази і, зокрема, Стратегії розвитку Служби до 2022 року, яка погоджена Державною судовою адміністрацією України та Вищою радою правосуддя.

2 березня поточного року за ініціатииви Голови РСУ відбулась спільна нарада щодо проблемних питань з допуску осіб до приміщень судів. На ній були присутні представники Вищої ради правосуддя, Служби судової охорони, Державної судової адміністрації України, Спеціалізованої прокуратури, Національної асоціації адвокатів та Ради адвокатів України. За словами голови Служби судової охорони під захистом вже знаходяться 214 об'єктів системи правосуддя в 16 областях України, продовжується робота з формування територіальних управлінь. Державна судова адміністрація висловила свій намір придбати сканери та інших видів техніки, які давали б можливість здійснювати безпекові заходи [14].

Результатом цієї наради стало затвердження Інструкції про державне забезпечення особистої безпеки суддів та членів їх сімей, працівників суду. Ця Інструкція визначає порядок державного забезпечення особистої безпеки суддів та членів їх сімей, працівників суду.

Особлива увага, зокрема, надається забезпеченню безпеки суддям Вищого антикорупційного суду. Так, зазначається, що суддям Вищого антикорупційного суду у зв'язку із здійсненням правосуддя в кримінальних провадженнях щодо корупційних та пов'язаних з корупцією злочинів додатково до визначених статтею 5 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» заходів надаються додаткові види заходів забезпечення безпеки, а саме:

- 1) судді Вищого антикорупційного суду, а в разі потреби за його заявою також членам його сім'ї, надається цілодобова охорона;
- 2) за заявою судді Вищого антикорупційного суду здійснюється цілодобова охорона особистого або службового житла судді;

- 3) житло судді Вищого антикорупційного суду оснащується охоронною сигналізацією та кнопками тривожної сигналізації;
- 4) у разі загрози життю чи здоров'ю судді Вищого антикорупційного суду, членів його сім'ї за заявою судді Служба судової охорони забезпечує тимчасове розміщення таких осіб у місцях, що гарантують їхню безпеку.

Для вжиття заходів щодо особистої охорони осіб, щодо яких здійснюється державне забезпечення особистої безпеки, співробітники уповноважених підрозділів Служби, які залучені до особистої охорони цих осіб, озброюються вогнепальною зброєю, забезпечуються засобами індивідуального захисту та спеціальними засобами, засобами радіозв'язку, іншим майном та спорядженням, які використовуються (застосовуються) відповідно до законодавства України. Вид зброї та форма одягу (однострій або цивільна) визначаються керівником уповноваженого підрозділу Служби залежно від специфіки поставлених завдань [15].

Наразі під охороною Служби судової охорони перебуває 215 органів системи правосуддя. Зараз працюють більше 800 співробітників. Для забезпечення їх охорони і безпеки щоденно залучається понад 800 співробітників ССО. А загалом протягом 2020 року понад 400 установ системи правосуддя

України перейдуть під охорону Служби, до кінця 2021 року — 855. Таким чином, повністю буде вивільнено від виконання невластивих їм функцій підрозділи Національної поліції та Національної гвардії України. Притому гранична чисельність працівників служби на кінець 2021 року планується близько 14 тисяч осіб.

Крім підрозділів безпосередньої охорони приміщень судів, будуть сформовані й структури для швидкого реагування та фізичної охорони суддів, які діятимуть у дев'яти регіонах (округах) для реагування на спеціальні потреби й виклики. Підбираючи кадри, особливу увагу звертаємо на фахівців, які мають досвід служби в інших силових структурах держави, бойовий досвід. Зазначимо, що на сьогодні в лавах Служби судової охорони проходять службу та працюють 677 учасників бойових дій та АТО/ООС, або кожен четвертий.

Висновки. В роботі було розглянуто еволюцію реалізацію принципу незалежності суддів в аспекті захищеності суддів від посягань на їх життя від початку становлення України до сьогодення. В ході дослідження було виявлено недоліки в забезпеченні безпеки суддів та розглянуто, яким чином держава реагує на їх усунення, а також запропоновані дієві заходи щодо вдосконалення стану забезпечення безпеки суддів в Україні.

Література

1. Шульгач Н. М. Поняття та сутність принципу незалежності суддів // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права, 2011. № 6. С. 227–230.
2. Рачинський А. П., Огилько А. В. Незалежність суддів як передумова функціонування самостійної й авторитетної судової влади, що відповідає європейській системі цінностей та стандартів захисту прав людини // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія: Державне управління, 2016. № 1. С. 66–74.
3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звертання: 15.11.20)
4. Кривецький О. Захист суддів як гарантія верховенства права // Громадська думка про правотворення, 2018. № 7 (151). С. 3–5.
5. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3781-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text> (дата звертання: 15.11.20)
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 19, 42 Закону України «Про Державний бюджет України на 1999 рік» (справа про фінансування судів) від 24 червня 1999 року № 6-рп/1999. URL: <http://csu.gov.ua/storinka-knygu/557-finansuvannya-sudiv> (дата звернення: 15.11.20)
7. Українське право [Електронний ресурс]: [Інтернет-портал]. Електронні дані. [Львів: Інформаційно-правовий портал ТОВ Інформаційне агентство «Українське право», 2015–2020]. URL: <https://ukrainepravo.com/> (дата звернення: 15.11.20)
8. Закон і Бізнес [Електронний ресурс]: [Інтернет-портал]. Електронні дані. [Київ: Інформаційно-правовий портал ТОВ «Редакція газети «Закон і Бізнес», 1991–2020]. URL: <http://zib.com.ua> (дата звернення: 15.11.20)
9. Постанова Пленуму Верховного Суду України N 10 від 18.06.99 Про застосування законодавства, що передбачає державний захист суддів, працівників суду та правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у судочинстві. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-99#Text> (дата звернення: 15.11.20)

10. Закон і Бізнес [Електронний ресурс]: [Інтернет-портал]. Електронні дані. [Київ: Інформаційно-правовий портал ТОВ «Редакція газети «Закон і Бізнес», 1991–2020]. URL: <http://zib.com.ua> (дата звернення: 15.11.20)

11. Овчаренко О. М. Проблеми запобігання незаконному втручанням в діяльність судових органів України // Вісник Академії правових наук України. Право, 2013. № 1(72). С. 212–223.

12. Рішення ВРП «Про вжиття заходів щодо забезпечення незалежності суддів за повідомленням голови Стрийського міськрайонного суду Львівської області Бораковського В. М. про втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя» від 03.10.17. URL: <http://www.vru.gov.ua/act/11640>

13. Про заходи забезпечення безпеки судів і суддів, охорони судів та осіб, котрі беруть участь у здійсненні судочинства: Закон України від 26.10.2018 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0065414-18#Text>

14. За ініціативи Голови РСУ відбулась спільна нарада щодо проблемних питань з допуску осіб до приміщень судів // Офіційний веб-портал «Рада Суддів України». URL: <http://rsu.gov.ua/en/news/za-iniciativi-golovi-radi-suddiv-ukraini-vidbulas-spilna-narada-sodo-problemnih-pitanz-dopusku-osib-do-primisen-sudiv>

15. Безпека суддів та членів їх сімей: РСУ затвердила інструкцію // Закон і Бізнес. 22.07.20 URL: https://zib.com.ua/ua/143656-bezpeka_suddiv_ta_chleniv_ih_simey_rsu_zatverdila_instrukciy.html

References

1. Shul'gach N. M. Ponyattya ta sutnist' pry'ncy'pu nezalezhnosti suddiv // Naukovi zapysky' L'viv's'kogo universytetu biznesu ta prava, 2011. # 6. S. 227–230.

2. Rachy'ns'ky'j A. P., Ogy'l'ko A. V. Nezalezhnist' suddiv yak peredumova funkcionuvannya samostijnoyi j avtor'y'tetnoyi sudovoyi vlady', shho vidpovidaye yevropejs'kij sy'stemi cinnostej ta standartiv zaxy'stu prav lyudy'ny' // Visnyk Nacional'noyi akademiyi derzhavnogo upravlinnya pry' Prezy'dentovi Ukrayiny'. Seriya: Derzhavne upravlinnya, 2016. # 1. S. 66–74.

3. Pro sudoustrij i status suddiv: Zakon Ukrayiny' vid 2 chervnya 2016 r. # 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (data zvertannya: 15.11.20)

4. Kry'vecz'ky'j O. Zaxy'st suddiv yak garantiya verhovenstva prava / Gromads'ka dumka pro pravotvorennya, 2018. # 7 (151). S. 3–5.

5. Pro derzhavny'j zaxy'st pracivny'kiv sudu i pravooxorony'x organiv: Zakon Ukrayiny' vid 23 grudnya 1993 r. # 3781-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text> (data zvertannya: 15.11.20)

6. Rishennya Konstytucijnogo Sudu Ukrayiny' u spravi za konstytucijny'm podannjam Verhovnogo Sudu Ukrayiny' shhodo vidpovidnosti Konstytuciyi Ukrayiny' (konstytucijnosti) polozhen' statej 19, 42 Zakonu Ukrayiny' «Pro Derzhavny'j byudzhet Ukrayiny' na 1999 rik» (sprava pro finansuvannya sudiv) vid 24 chervnya 1999 roku # 6-rp/1999. URL: <http://ccu.gov.ua/storinka-knygy/557-finansuvannya-sudiv> (data zvernennya: 15.11.20)

7. Ukrayins'ke pravo [Elektronny'j resurs]: [Internet-portal]. Elektronni dani. [L'viv: Informacijno-pravovy'j portal TOV Informacijne agentstvo «Ukrayins'ke pravo», 2015–2020]. URL: <https://ukrainepravo.com/> (data zvernennya: 15.11.20)

8. Закон і Бізнес [Elektronny'j resurs]: [Internet-portal]. Elektronni dani. [Ky'yiv: Informacijno-pravovy'j portal TOV «Redakciya gazety' «Zakon i Biznes», 1991–2020]. URL: <http://zib.com.ua> (data zvernennya: 15.11.20)

9. Postanova Plenumu Verhovnogo Sudu Ukrayiny' N 10 vid 18.06.99 Pro zastosuvannya zakonodavstva, shho peredbachaye derzhavny'j zaxy'st suddiv, pracivny'kiv sudu ta pravooxorony'x organiv ta osib, yaki berut' uchast' u sudochy'nstvi. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-99#Text> (data zvernennya: 15.11.20)

10. Закон і Бізнес [Elektronny'j resurs]: [Internet-portal]. Elektronni dani. [Ky'yiv: Informacijno-pravovy'j portal TOV «Redakciya gazety' «Zakon i Biznes», 1991–2020]. URL: <http://zib.com.ua> (data zvernennya: 15.11.20)

11. Ovcharenko O. M. Problemy' zapobigannya nezakonnomu vtruchannju v diyal'nist' sudovy'x organiv Ukrayiny' // Visnyk Akademiyi pravovy'x nauk Ukrayiny'. Pravo, 2013. #1(72). S. 212–223.

12. Rishennya VRP «Pro vzhy'ttya zaxodiv shhodo zabezpechennya nezalezhnosti suddiv za povidomlennjam golovy' Stryjs'kogo mis'krajonnogo sudu L'viv's'koyi oblasti Borakov's'kogo V. M. pro vtruchannya v diyal'nist' suddi shhodo zdijsnennya pravosuddya» vid 03.10.17. URL: <http://www.vru.gov.ua/act/11640>

13. Pro zaxody' zabezpechennya bezpeky' sudiv i suddiv, oxorony' sudiv ta osib, kotri berut' uchast' u zdijsnenni sudochy'nstva: Zakon Ukrayiny' vid 26.10.2018 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0065414-18#Text>

14. Za iniciaty'vy' Golovy' RSU vidbulas' spil'na narada shhodo problemny'x py'tan' z dopusku osib do pry'mishhen' sudiv // Oficijny'j veb-portal «Rada Suddiv Ukrayiny'». URL: <http://rsu.gov.ua/en/news/za-iniciativi-golovi-radi-suddiv-ukraini-vidbulas-spilna-narada-sodo-problemnih-pitanz-dopusku-osib-do-primisen-sudiv>

15. Bezpeka suddiv ta chleniv yix simej: RSU zatverdyl'a instrukciyu // Закон і Бізнес. 22.07.20 URL: https://zib.com.ua/ua/143656-bezpeka_suddiv_ta_chleniv_ih_simey_rsu_zatverdila_instrukciy.html

Довбань Ігор Миколайович
кандидат юридичних наук
Довбань Игорь Николаевич
кандидат юридических наук
Dovban Ihor
Candidate of Law Sciences
ORCID: 0000-0002-7872-1452

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-11-6529

СУЧАСНИЙ ПЕРІОД ФОРМУВАННЯ
СИСТЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ, ЩО
ВЧИНЯЮТЬСЯ ДЕРЖАВНИМИ СЛУЖБОВЦЯМИ
СОВРЕМЕННЫЙ ПЕРИОД ФОРМИРОВАНИЯ
СИСТЕМЫ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ,
СОВЕРШАЕМЫХ ГОСУДАРСТВЕННЫМИ СЛУЖАЩИМИ
MODERN PERIOD OF FORMING THE SYSTEM
FOR THE PREVENTION OF CRIMES COMMITTING
BY PUBLIC SERVANTS

Анотація. У статті проаналізовано сучасний період формування системи запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями. Зазначено, що сучасний період (із 1991 р. й дотепер) урахував позитивні здобутки попередніх періодів, до яких за результатами проведеного автором історико-правового пошуку належать: 1) стародавній період – від утворення держав у Стародавньому світі до утворення на теренах сучасної України першого централізованого державного утворення – Київської Русі (IX ст.); 2) дореволюційний період (до 1917 р.); 3) період українського державотворення (1917–1921 рр.); 4) радянський період (1922–1991 рр.).

З'ясовано, що соціально-правове значення джерел криминологічної (і зокрема антикорупційної) політики у сфері державної служби полягає в тому, що вони: по-перше, виокремлюють ключові проблеми, що існували в ретроспективі або існують на сьогодні у сфері державної служби (зазначені проблеми виступають як інституційні детермінанти злочинів, що вчиняються державними службовцями) і потребують розв'язання; по-друге, визначають основні шляхи та засоби розв'язання наявних проблем, окреслюють пріоритетні напрями подальшого розвитку інституту державної служби (відповідні напрями, шляхи та засоби входять складовими елементами до загальносоціального рівня запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями).

Зроблено висновок, що, починаючи зі здобуття Україною незалежності, відбулася трансформація підходів як до фундаментальних засад функціонування державної служби, так і до врегулювання засад кримінально-правової та антикорупційної політики щодо запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями.

Сформульовано пропозиції з удосконалення правового механізму запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями. Зокрема, для уніфікації системи науково-практичних поглядів на такий механізм і створення єдиної дієвої науково обґрунтованої концепції запобігання злочинності у сфері державної служби запропоновано розроблення Стратегії захисту сфери державної служби на період до 2025 року, а на її виконання – Державної програми захисту сфери державної служби на період до 2025 року.

Ключові слова: державні службовці, злочини, запобігання, криминологічна політика, антикорупційна політика.

Аннотация. В статье проанализирован современный период формирования системы предупреждения преступлений, совершаемых государственными служащими. Отмечено, что современный период (с 1991 г. и до сих пор) учел положитель-

ные достижения предыдущих периодов, к которым по результатам проведенного автором историко-правового поиска относятся: 1) древний период — от образования государств в Древнем мире до образования на территории современной Украины первого централизованного государственного образования — Киевской Руси (IX в.) 2) дореволюционный период (до 1917 г.) 3) период украинского государственного строительства (1917–1921 гг.) 4) советский период (1922–1991 гг.).

Установлено, что социально-правовое значение источников криминологической (и в частности антикоррупционной) политики в сфере государственной службы заключается в том, что они: во-первых, выделяют ключевые проблемы, существовавшие в ретроспективе или существующие сегодня в сфере государственной службы (указанные проблемы выступают как институциональные детерминанты преступлений, совершаемых государственными служащими) и требующие решения; во-вторых, определяют основные пути и средства решения имеющихся проблем, определяют приоритетные направления дальнейшего развития института государственной службы (соответствующие направления, пути и средства входят составными элементами в общесоциальный уровень предупреждения преступлений, совершаемых государственными служащими).

Сделан вывод, что, начиная с обретения Украиной независимости, произошла трансформация подходов как к фундаментальным основам функционирования государственной службы, так и к урегулированию основ уголовно-правовой и антикоррупционной политики по предупреждению преступлений, совершаемых государственными служащими.

Сформулированы предложения по совершенствованию правового механизма предупреждения преступлений, совершаемых государственными служащими. В частности, для унификации системы научно-практических взглядов на такой механизм и создания единой действенной научно обоснованной концепции предупреждения преступности в сфере государственной службы предложено разработку Стратегии защиты сферы государственной службы на период до 2025 года, а на ее выполнение — Государственной программы защиты сферы государственной службы на период до 2025 года.

Ключевые слова: государственные служащие, преступления, предупреждение, криминологическая политика, антикоррупционная политика.

Summary. The article analyzes the modern period of forming the system for the prevention of crimes committing by public servants. It is noted that the modern period (from 1991 to the present) took into account the positive achievements of previous periods, which according to the results of the author's historical and legal search include: 1) the ancient period — from the formation of states in the Ancient world to the formation on the territory of modern Ukraine the first centralized state formation — Kyiv Rus (IX century); 2) the pre-revolutionary period (before 1917); 3) the period of Ukrainian state formation (1917–1921); 4) the Soviet period (1922–1991).

It was found that the socio-legal significance of the sources for criminological (and in particular anti-corruption) policy in the sphere of public service is that they: firstly, highlight the key issues that existed in retrospect or exist today in the sphere of public service (these problems are an institutional determinants of crimes committing by public servants) and need to be solved; secondly, identify the main ways and means of solving existing problems, outline priority areas for further development of the public service (relevant areas, ways and means are part of the general social level for the prevention of crimes committing by public servants).

It is concluded that, since Ukraine's independence, there has been a transformation of approaches to both the fundamental principles of the public service and the settlement of the principles of criminal-law and anti-corruption policy for the prevention of crimes committing by public servants.

Proposals for improving the legal mechanism for the prevention of crimes committing by public servants have been formulated. In particular, to unify the system of scientific and practical views on such a mechanism and create the only effective scientifically based concept of crime prevention in the sphere of public service, it is proposed to develop a Strategy for Public Service Sphere Protection until 2025, and for its implementation — the State Program for Civil Service Sphere Protection until 2025.

Key words: public servants, crimes, prevention, criminological policy, anti-corruption policy.

Постановка проблеми. Система запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями, зокрема її нормативно-правове забезпечення, пройшла тривалий шлях еволюції, котрий за результатами проведеного нами історико-правового пошуку можна як уніфікувати, так і диференціювати за такими періодами: 1) стародавній період — від утворення держав у Стародавньому світі до утворення на теренах сучасної України першого централізованого

державного утворення — Київської Русі (IX ст.); 2) дореволюційний період (до 1917 р.); 3) період українського державотворення (1917–1921 рр.); 4) радянський період (1922–1991 рр.); 5) сучасний період (із 1991 р. й дотепер).

Кожен із виокремлених історичних періодів характеризується своїми відмінними рисами, на які чинять вплив особливості як спеціально-кримінологічного, так і регуляторного (бланкетного)

законодавства, тобто законодавства про державну службу. Із вищенаведених найбільшим за обсягом і динамікою змін у нормативно-правовому забезпеченні системи запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями, є V період (сучасний — із 1991 р. й дотепер), якому і присвячено цю публікацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на те, що сучасний період формування системи запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями, урахував позитивні здобутки попередніх періодів, теоретико-методологічну основу його висвітлення становлять наукові доробки українських учених-криміналістів та кримінологів П. П. Андрушка [1], І. В. Бабій [2], О. Ю. Бусол [3], В. О. Мартиненка [4], М. І. Мельника [5], Є. В. Невмержицького [6], О. І. Ромців [7], О. В. Тулякова [8], О. В. Шевченка [9], О. В. Шемякіна [10] та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Формування уніфікованого наукового бачення на сучасний період організаційно-правового забезпечення системи запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями.

Виклад основного матеріалу. Зі здобуттям Україною у 1991 р. незалежності відбулося як осучаснення, так і переформатування усіх державно-політичних і правових процесів, що були на той час у суспільстві. Не була винятком і система запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями. На нашу думку, чому є підтвердження у відповідних тенденціях суспільно-правового розвитку, специфіка нового (пов'язаного з розпадом СРСР) періоду у кримінології й запобіжній діяльності полягала в таких рисах:

- по-перше, відбулося «перезавантаження» й повне оновлення системи органів державної влади й місцевого самоврядування, завдяки чому вдалося сформувати «нову команду» державних службовців на посадах усіх рівнів і категорій, особливо керівників найвищого рівня, котрі по-новому визначали стратегію і тактику формування та реалізації відповідної галузевої політики;
- по-друге, за радянських часів статистика щодо рівня, структури й динаміки злочинів, що вчинялися державними службовцями, була «закритою», через що неможливо було сформувати повноцінну систему заходів запобігання на всіх рівнях цього виду правоохоронної діяльності. У зв'язку з переходом до нового державно-політичного (демократичного) режиму з офіційним визнанням у 1996 р. (на рівні Основного Закону держави) України демократичною, соціальною, правовою державою, формуванням умов демократії й гласності

діяльність щодо запобігання злочинам в Україні на всіх рівнях набула якісно нового розвитку.

Зважаючи на сформульовані нами авторські судження, можемо погодитися з позиціями, що висловлюють на означені процеси й іншими вченими-правниками. Так, вітчизняна дослідниця І. В. Бабій зазначає, що «одним з першочергових завдань України, яка здобула незалежність після розпаду Радянського Союзу, стало утвердження власної державності. Важливою складовою цього процесу було формування нової політичної системи, націленої на реалізацію вимог, що постали перед суспільством у політичній, економічній, соціальній та духовній сферах життя. На виконання актуальних потреб у державі були створені системи функціонування державної влади. Особливе місце в цьому процесі відводилося державним службовцям» [2, с. 38].

Тому одним із перших актів загальносоціального характеру став Закон України «Про державну службу» від 16.12.1993 р. № 3723-ХІІ, який для умов незалежності визначив понятійно-категоріальний апарат, принципи функціонування державної служби й роботи державних службовців, закріпив службові повноваження (права та обов'язки) відповідних осіб, визначив перелік обмежень, пов'язаних як із прийняттям, так і проходженням державної служби, а також інші напрями, важливі в контексті формування загальносоціальних засад запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями. Зокрема, у контексті стимулювання державних службовців на високоефективне виконання своїх службових повноважень (за яких можливість вчинення будь-яких правопорушень, особливо кримінальних, взагалі не допускається), статтею 27 зазначеного Закону була закріплена гарантія (право) державного службовця на просування по службі [11].

Аналізуючи відповідні закономірності, вчені-сучасники відмічали, що державні службовці мають право на просування по службі, тобто на службову кар'єру. Порядок і умови реалізації цього права встановлюються нормативними актами; передбачені обмеження загальногромадянських прав державних службовців з метою забезпечення ефективності реалізації завдань і функцій влади; для них передбачені певні пільги, а також підвищена відповідальність за правопорушення. Для державних службовців законодавцем можуть бути встановлені особливі правила проходження державної служби, спеціальні права і обов'язки, обмеження по службі, специфічний порядок проведення атестації (оцінки), притягнення до відповідальності та можливість застосування кримінального покарання [12, с. 26]. Зазначені положення свідчили про визнання державних службов-

ців спеціальними суб'єктами відповідних злочинів та вимагали формування особливостей організації запобіжної діяльності з боку уповноважених правоохоронних суб'єктів.

Тому, зважаючи на те, що інститут державної служби розбудовувався в умовах незалежності, а його кримінально-правова охорона відставала від наявної сфери суспільних відносин (оскільки в державі діяв КК 1960 р.), Україна поступово підійшла і до потреби розроблення й прийняття нового законодавства про кримінальну відповідальність, в якому питання кримінально-правової охорони системи державної служби набули б якісно нового змісту. Більшість злочинів, вчинюваних у системі державної служби, було вміщено в розділі XVII «Злочини у сфері службової діяльності» КК України від 5 квітня 2001 р. (набрав чинності з 1 вересня 2001 р.) й визначено в п. 1 примітки до ст. 364 поняття «службової особи», яке в частині окремих положень поширювало свою дію на окремі категорії державних службовців. Тому для визнання державного службовця службовою особою потребувалося віднайдення у його службових повноваженнях таких елементів: 1) постійне або тимчасове здійснення функцій представників влади; 2) обіймання постійно чи тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях посад, пов'язаних із виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконання таких обов'язків за спеціальним повноваженням.

Незважаючи на те, що кримінально-правова характеристика злочинів, що вчиняються державними службовцями, у контексті сучасної редакції КК України надана нами в окремих публікаціях, із історико-правових позицій вважаємо доречним звернення М. І. Колосом уваги на динаміку змін кримінального законодавства України, починаючи з 2001 р., у тому числі на прикладі одного з досліджуваних нами злочинів. Так, погоджуємося з поіменованим ученим в тому, що останніми роками кримінально-правове законодавство України змінюється такими темпами, що не лише пересічні громадяни, але й чимало правознавців не встигають відслідковувати появу нових змін та доповнень, а тим паче якісно освоювати їх. Наприклад, серед інших кримінально-правових норм, наведених дослідником, у ст. 368 змінилася не лише назва із чітко вираженого, загальновідомого «Одержання хабара» на утаємничене і ефемерне «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою», але й зміст (11 червня 2009 р., 21 грудня 2010 р., 18 квітня 2013 р., 14 жовтня 2014 р., 10 листопада 2015 р., 10 грудня 2015 р.). Крім того, законодавець ще

й змінював її редакцію 7 квітня 2011 р., 18 квітня 2013 р., 13 травня 2014 р. [13, с. 352].

Окрім законодавства про державну службу та кримінальну відповідальність протягом 1990-х — початку 2000-х років було прийнято низку нормативно-правових актів, які мали антикриміногенний вплив на правосвідомість державних службовців. У межах історико-правового аналізу відповідної правової основи ми свідомо упустили блок статусних законодавчих актів, що визначають фундамент для галузевого (спеціального) законодавства у сфері державної служби та регламентують діяльність загальних і спеціальних суб'єктів запобігання злочинам у зазначеній сфері. Цей аспект у контексті аналізу сучасного правового регулювання запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями, висвітлено нами в самостійній публікації [14].

Важливою віхою в розвитку нормативно-правового забезпечення системи запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями, варто розглядати реформування антикорупційного законодавства періоду 2011–2014 рр.

У цей період, по-перше, було осучаснено антикорупційне законодавство (шляхом прийняття Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 7 квітня 2011 р. [15]), яке до цього не зазнавало структурно-логічної та змістовної перебудови, починаючи з 1995 р. (коли було прийнято перший в історії незалежності Закон України «Про боротьбу з корупцією» [16]).

По-друге, зважаючи на нове для того часу антикорупційне законодавство 2011 р., було внесено зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення [17] та Кримінального кодексу України [18].

По-третє, антикорупційний закон 2011 р. викликав багато науково-практичних дискусій серед учених-кримінологів і практиків у частині розмежування й розподілу повноважень серед суб'єктами кримінологічної, кримінальної процесуальної й інших видів правозастосовної діяльності. Наявна на той час дискусія посилювалася у 2012 р., зважаючи на прийняття й набрання чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом України. Більше того, наявні на той час адміністративне й кримінальне галузі законодавства потребували осучаснення й базового антикорупційного закону. Тому 2014 р. законодавчий орган нашої держави прийняв Закон України «Про запобігання корупції» у редакції 2014 р. [19], в розробленні якого взяли участь громадськість та міжнародні неурядові організації.

Вітчизняні вчені-правники у своїй більшості схвально оцінюють сучасний стан антикорупційного

законодавства, відмічаючи, що «антикорупційною стратегією охоплено всі ключові сегменти право-відносин, що виникають як під час організаційної діяльності із запобігання корупції уповноважених державних органів, у тому числі правоохоронних, так і під час заходів попередження-превенції. Реалізація оновленого антикорупційного законодавства сприяє створенню сучасного механізму протидії корупції на всіх рівнях діяльності органів державної влади та правоохоронних органів» [20, с. 30–31].

Саме тому 2015 р. в історії української державності дослідники вважають початком формування нової стратегії антикорупційної політики в Україні. Це пов'язано з тим, що держава розпочала створювати потужну законодавчу базу і на тлі цього — державні органи запобігання корупції в Україні, зокрема:

- 1) Національне антикорупційне бюро (НАБУ) — державний правоохоронний орган, на який покладається виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесеніх до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових злочинів;
- 2) Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру (САП) — самостійний структурний підрозділ Генеральної прокуратури України, на який покладена функція підтримання державного обвинувачення у провадженнях, досудового розслідування, в якому здійснюється НАБУ;
- 3) Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) — центральний орган виконавчої влади, який формує та реалізує державну антикорупційну політику, має превентивну функцію, зокрема перевіряє декларації державних службовців [21, с. 165].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, соціально-правове значення джерел кримі-

нологічної (і зокрема антикорупційної) політики у сфері державної служби полягає в тому, що вони: по-перше, виокремлюють ключові проблеми, що існували в ретроспективі або існують на сьогодні у сфері державної служби (зазначені проблеми виступають як інституційні детермінанти злочинів, що вчиняються державними службовцями) і потребують розв'язання; по-друге, визначають основні шляхи та засоби розв'язання наявних проблем, окреслюють пріоритетні напрями подальшого розвитку інституту державної служби (відповідні напрями, шляхи та засоби входять складовими елементами до загальносоціального рівня запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями).

На підставі вищевикладеного матеріалу доходимо висновку, що, починаючи зі здобуття Україною незалежності, відбулася трансформація підходів як до фундаментальних засад функціонування державної служби, так і до врегулювання засад кримінально-правової та антикорупційної політики щодо запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями.

Також, підводячи підсумок формально-юридичного аналізу сучасного періоду формування системи запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями, звернемо увагу, що з метою приведення правового механізму запобігання таким злочинам у відповідність до сучасних реалій, а також для уніфікації системи науково-практичних поглядів на такий механізм і створення єдиної дієвої науково обґрунтованої концепції запобігання злочинності у сфері державної служби, актуальним є розроблення Стратегії захисту сфери державної служби на період до 2025 року, а на її виконання — Державної програми захисту сфери державної служби на період до 2025 року.

Література

1. Андрушко П. П., Стрижевська А. А. Злочини у сфері службової діяльності: кримінально-правова характеристика: навч. посіб. Київ: Юрисконсульт, 2006. 342 с.
2. Бабій І. В. Досудове провадження у кримінальних справах щодо окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2009. 221 с.
3. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2015. 479 с.
4. Мартиненко В. О. Запобігання зловживанню владою або службовим становищем, що вчиняється державними службовцями: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Київ, 2019. 244 с.
5. Мельник М. І. Криминологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2002. 506 с.
6. Невмержицький Є. В. Корупція як соціально-політичне явище: особливості проявів і механізми подолання в сучасній Україні: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Київ, 1999. 179 с.

7. Ромців О. І. Особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2016. 226 с.
8. Туляков О. В., Михайленко Д. Г. Кримінальна відповідальність державного службовця // Державна служба в Україні: теоретико-правова характеристика у контексті реформування законодавства: монографія / за ред. С. В. Ківалова, Л. Р. Білої-Тіунової. Одеса: Фенікс, 2013. С. 354–374.
9. Шевченко О. В. Кримінологічна характеристика та запобігання корупційній злочинності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 19 с.
10. Шемякін О. В. Протидія і запобігання корупційним злочинам у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 19 с.
11. Про державну службу: Закон України від 16.12.1993 р. № 3723-XII // Відомості Верховної Ради України. 1993. № 52. Ст. 490.
12. Державна служба: підручник: у 2 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; редкол.: Ю. В. Ковбасюк (голова), О. Ю. Оболенський (заст. голови), С. М. Серьогін (заст. голови) та ін. Київ; Одеса: НАДУ, 2013. Т. 2. 348 с.
13. Колос М. І. Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Ірпінь, 2019. 471 с.
14. Довбань І. М. Національний законодавчий рівень правового регулювання запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями // Norwegian Journal of development of the International Science. Oslo, Norway. 2020. № 48. Vol. 2. PP. 27–30.
15. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 07.04.2011 р. № 3206-VI // Відомості Верховної Ради України. 2011. № 40. Ст. 404.
16. Про боротьбу з корупцією: Закон України від 05.10.1995 р. № 356/95-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 34. Ст. 266.
17. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. Дод. до № 51. Ст. 1122.
18. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.
19. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10. 2014 р. № 1700-VII // Відомості Верховної Ради. 2014. № 49. Ст. 2056.
20. Мартиненко В. О. Запобігання зловживанню владою або службовим становищем, що вчиняється державними службовцями: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Київ, 2019. 244 с.
21. Богатирьов І. Г. Кримінологія: підручник / за заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ: ВД «Дакор», 2018. 352 с.

References

1. Andrushko P. P., Stryzhevskaya A. A. Zlochyny u sferi sluzhbovoi diialnosti: kryminalno-pravova kharakterystyka: navch. posib. Kyiv: Yurykskonsult, 2006. 342 s.
2. Babij I. V. Dosudove provadzhennja u kryminalnykh spravakh shhodo okremykh sluzhbovykh osib, jaki obijmajutj osoblyvo vidpovidalne stanovyshe: dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.09. Kyjiv, 2009. 221 s.
3. Busol O. Yu. Protidija koruptsiinii zlochynnosti v Ukraini u konteksti suchasnoi antykoruptsiinoi stratehii: dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.08. Kyiv, 2015. 479 s.
4. Martynenko V. O. Zapobihannia zlovzhyvanniu vladoiu abo sluzhbovym stanovyshechem, shcho vchyniaetsia derzhavnyimi sluzhbovtsiamy: dys. ... d-ra filosofii: 081 «Pravo». Kyiv, 2019. 244 s.
5. Melnyk M. I. Kryminolohichni ta kryminalno-pravovi problemy protydii koruptsii: dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.08. Kyiv, 2002. 506 s.
6. Nevmerzhytskyi Ye. V. Koruptsiia yak sotsialno-politychne yavyshe: osoblyvosti proiaviv i mekhanizmy podolannia v suchasni Ukraini: dys. ... kand. polit. nauk: 23.00.02. Kyiv, 1999. 179 s.
7. Romtsiv O. I. Osoblyvosti podolannia protydii pid chas rozsliduvannia zlochyniv u sferi sluzhbovoi diialnosti: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Lviv, 2016. 226 s.
8. Tuliakov O. V., Mykhailenko D. H. Kryminalna vidpovidalnist derzhavnoho sluzhbovtsia // Derzhavna sluzhba v Ukraini: teoretyko-pravova kharakterystyka u konteksti reformuvannia zakonodavstva: monohrafiia / za red. S. V. Kivalova, L. R. Biloi-Tiunovoi. Odesa: Feniks, 2013. S. 354–374.
9. Shevchenko O. V. Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia koruptsiinii zlochynnosti: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv, 2012. 19 s.

10. Shemiakin O.V. Protydiia i zapobihannia koruptsiinym zlochynam u sferi sluzhbovoi ta profesiinoi diialnosti, poviazanoi z nadanniam publicznykh posluh: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv, 2013. 19 s.
11. Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 16.12.1993 r. № 3723-XII. Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy. 1993. # 52. St. 490.
12. Derzhavna sluzhba: pidruchnyk: u 2 t. / Nac. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy; redkol.: Ju. V. Kovbasjuk (gholova), O. Ju. Obolenskyj (zast. gholovy), S. M. Serjoghin (zast. gholovy) ta in. Kyjiv; Odesa: NADU, 2013. T. 2. 348 s.
13. Kolos M.I. Ukrainiske kryminalne pravo: pokhodzhennja, rozvytok i suchasnistj: dys. ... d-ra juryd. nauk: 12.00.08. Irpinj, 2019. 471 s.
14. Dovbanj I.M. Nacionalnyj zakonodavchyj rivenj pravovogho rehuljuvannja zapobighannja zlochynam, shho vchynjajutsja derzhavnymy sluzhbovcjamy // Norwegian Journal of development of the International Science. Oslo, Norway. 2020. № 48. Vol. 2. PP. 27–30.
15. Pro zasady zapobighannja i protydiji korupciji: Zakon Ukrainy vid 07.04.2011 r. № 3206-VI // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy. 2011. № 40. St. 404.
16. Pro borotjbu z korupcijeju: Zakon Ukrainy vid 05.10.1995 r. № 356/95-VR // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy. 1995. № 34. St. 266.
17. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennja vid 07.12.1984 r. № 8073-X // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainyskoji RSR. 1984. Dod. do № 51. St. 1122.
18. Kryminalnyj kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy. 2001. № 25–26. St. 131.
19. Pro zapobighannja korupciji: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 r. № 1700-VII // Vidomosti Verkhovnoji Rady. 2014. № 49. St. 2056.
20. Martynenko V. O. Zapobighannja zlovzhyvannju vladoju abo sluzhbovym stanovyshhem, shho vchynjajetsja derzhavnymy sluzhbovcjamy: dys. ... d-ra filosofiji: 081 «Pravo». Kyjiv, 2019. 244 s.
21. Boghatyrjov I. H. Kryminologhija: pidruchnyk / za zagh. red. I. H. Boghatyrjova, V. V. Topchija. Kyjiv: VD «Dakor», 2018. 352 s.

Крайник Григорій Сергійович

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та адміністративного права
Харківський університет*

Крайник Григорий Сергеевич

*кандидат юридических наук,
доцент кафедры уголовно-правовых дисциплин и административного права
Харьковский университет*

Kraynik Hryhoriy

*PhD in Law, Associate Professor of the Department of
Criminal Law Disciplines and Administrative law
Kharkiv University*

Пержук Віталій Олексійович

*студент
Інституту прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Пержук Виталий Алексеевич

*студент
Института прокуратуры и уголовной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Perzhul Vitaliy

*Student of the
Institute of Public Prosecutor and Criminal Justice of the
Yaroslav Mydryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-11-6483

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНУ,
ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 109 КРИМІНАЛЬНОГО
КОДЕКСУ УКРАЇНИ**

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ КВАЛИФИКАЦИИ
ПРЕСТУПЛЕНИЯ, ПРЕДУСМОТРЕНОГО СТ. 109
УГОЛОВНОГО КОДЕКСА УКРАИНЫ**

**ACTUAL PROBLEMS OF QUALIFICATION
OF CRIME BY THE ART. 109 OF THE CRIMINAL
CODE OF UKRAINE**

Анотація. Дана стаття присвячена аналізу відповідної норми Кримінального кодексу України, а саме ст. 109 на предмет правової визначеності окремих її формулювань, що має наслідком численні проблеми, які постають перед відповідними державними органами під час кваліфікації діянь за даною нормою. Ст. 109 Кримінального кодексу України передбачає кримінальну відповідальність за діяння, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного

ладу, або на захоплення державної влади. Поряд з цим було досліджено питання доцільності підвищення кримінальної відповідальності, коли діяння, передбачене в диспозиції статті, вчиняється з використанням засобів масової інформації. Також була досліджена судово-практика за даним складом злочину, і на її прикладі було чітко продемонстровано, що проблеми, які виникли на практиці, були зумовлені не поганою ефективністю діяльності відповідних державних органів, а наявністю у формулюванні змісту зазначеної норми оціночних понять. Для недопущення різноманітного правозастосування положень ст. 109 Кримінального кодексу України, на нашу думку, доцільним є внесення відповідних законодавчих змін та доповнень, заміна оціночних (подекуди двозначних) понять чіткими та конкретизація відповідних положень та їх офіційне тлумачення в примітці зазначеної статті Кримінального кодексу України. Заслужовує уваги також той факт, що основи національної безпеки є особливо важливим об'єктом охорони кримінальним законом, про що зазначається і в ст. 17 Конституції України, тобто охорона цих основ – одна з найважливіших функцій держави та справа всього Українського Народу. Тому ми вважаємо, що норми, які забезпечують охорону національної безпеки, повинні бути конкретними та діяти на виконання завдання з охорони національної безпеки та інших завдань Кримінального кодексу України, зазначених у його ст. 1.

Ключові слова: національна безпека, насильницька зміна чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади.

Аннотация. Эта статья посвящена анализу соответствующей нормы Уголовного кодекса Украины, а именно ст. 109 на предмет правовой определенности отдельных ее положений, что имеет следствием множественные проблемы, которые возникают перед государственными органами при квалификации деяний по этой норме. Ст. 109 Уголовного кодекса Украины предусматривает уголовную ответственность за деяния, направленные на насильственное изменение конституционного строя или захват государственной власти. Вместе с этим был исследован вопрос целесообразности повышения уголовной ответственности, когда деяние, предусмотренное в диспозиции статьи совершается с использованием средств массовой информации. Также была исследована конкретная судебная практика по рассмотрению судами уголовных дел открытых за этим составом преступления, и на её примере было продемонстрировано, что проблемы, которые возникают на практике, были обусловлены не плохой эффективностью деятельности государственных органов, а наличием в формулировке содержания указанной нормы оценочных понятий. Для недопущения различного правоприменения положений ст. 109 Уголовного кодекса Украины, мы считаем, что следует внести соответствующие законодательные изменения и дополнения, замена оценочных (иногда двусмысленных) понятий и терминов и их официальное толкование непосредственно в примечании к указанной статье Уголовного кодекса Украины. Заслуживает внимания тот факт, что основы национальной безопасности являются особенно важным объектом охраны в соответствии со ст. 17 Конституции Украины, то есть охрана этих основ – одна из наиболее важных функций государства и делом всего Украинского Народа. Поэтому, мы считаем, что нормы, которые гарантируют охрану национальной безопасности, должны быть конкретными и действовать на исполнение заданий по охране основ государственной безопасности и других заданий Уголовного кодекса Украины, обозначенных в его ст. 1.

Ключевые слова: государственная безопасность, насильственное изменение или свержения конституционного строя, захват государственной власти.

Summary. This article is devoted to the analysis of the relevant Criminal Code of Ukraine, namely Art. 109 on the subject of legal certainty of its individual formulations, resulting on numerous problems that face relevant state bodies during the qualification of acts under this the norm. This article provides the criminal liability for the acts, aimed at forcible change or overthrow of the constitutional order, or seizure of state power. Along with this, article focused on the issue of increasing of criminal liability, when these acts are committed with the use of the media. It was figured out the specific judicial practice and demonstrated that the problems that arose in practice were not due to poor efficiency of the relevant state bodies, but due to the presence in the formulation of the content of the Art. 109 of Criminal Code of Ukraine of a large number of assessments in terminology. By resolving these criminal law conflicts of terminology and concept within crimes against the foundations of national security under Art. 109, it seems to be appropriate the replacement of ambiguous concepts on clear and specific provisions and their official interpretation directly in the Criminal Code of Ukraine. Deserves attention also the fact that the foundations of national security are particularly important object of protection by criminal law, as noted in Art. 17 of the Constitution of Ukraine, the protection of these foundations is the most important function of the state and the deal of the entire Ukrainian people. Therefore, we believe that the rules that ensure the protection of these goods must be clear and act on performance of tasks on protection of national security and other tasks of the Criminal code of Ukraine specified in its Art. 1.

Key words: national security, forced change or overthrow of constitutional order, seizure of state power.

Постановка проблеми. В Україні згідно ст. 8 Основного Закону визнається і діє принцип верховенства права. Ця теза деталізується в ч. 2 та ч. 3 ст. 8 Конституції України, де сказано, що всі інші нормативні акти приймаються на основі Конституції та повинні відповідати їй. Водночас, у ст. 17 Конституції України зазначено: «Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу», що наголошує на важливості особливої правової охорони суверенітету та територіальної цілісності держави» [1].

Для ефективної кримінально-правової охорони суверенітету та територіальної цілісності України у Кримінальному кодексі України (далі — КК України) створено розділ 1 Особливої частини «Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки». Ці правопорушення розташовані в Особливій частині КК України на першому місці, оскільки без ефективної охорони національної безпеки захист життя, здоров'я, власності тощо практично неможливий.

На жаль, в окремих статтях Особливої частини КК України недостатньо чітко регламентовано питання про те, яке саме діяння передбачено тією чи іншою нормою, що ускладнює правозастосування. Помітною така проблема є і у формулюванні діянь за ст. 109 КК України, де передбачено кримінальну відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, а також за публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади та за розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій.

Аналіз останніх досліджень. Дане питання, з огляду на важливість, у працях науковців знаходить досить широке висвітлення, проте багато питань залишаються дискусійними та потребують подальших досліджень та ефективного вирішення. Особливо варто звернути увагу на дисертаційну роботу О. А. Чувакова, в якій він ґрунтовно описує склади злочинів проти основ національної безпеки, наводить дані із практики кваліфікації і конкретних справ, при цьому наголошуючи на конкретних проблемах, які виникають у відповідних органів на стадії досудового розслідування [2, с. 12–82].

Щодо самого поняття «національна безпека» та різні підходи до його розуміння наводить у своїй праці В. К. Матвійчук [3, с. 80–87]. У свою чергу, Л. В. Мошняга досліджує питання кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення

проти основ національної безпеки, зазначаючи про проблеми співмірності між характером діяння та покаранням, яке за нього передбачено [4, с. 75–82]. О. Ф. Бантишев наголошує на проблемах кваліфікації злочинів, що посягають на основи національної безпеки [5, с. 168]. Також в ході вивчення проблеми та в процесі виокремлення тих напрямків, що потребують більш ретельного правового врегулювання у сфері кримінальної відповідальності та кваліфікації діянь за ст. 109 КК України нами будуть використані ряд інших наукових статей та робіт, а також буде проаналізована відповідна судова практика.

Важливі теоретичні та практичні питання дослідження термінології кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки та кваліфікації кримінального правопорушення, передбаченого ст. 109 КК України, розглядаються також у працях Г. В. Задорожньої, Ю. В. Нікітіна, Л. В. Мошняги, Д. О. Олейнікова, Д. С. Слінько та інших науковців.

Метою статті є дослідження актуальних питань кваліфікації кримінального правопорушення, передбаченого ст. 109 КК України (діяння, що спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу чи захоплення державної влади), та виділення проблем, які постають перед уповноваженими державними органами при кваліфікації відповідних кримінального правопорушень через призму аналізу судової практики.

Також буде запропоноване власне бачення пропозицій щодо внесення змін до ст. 109 КК України.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб системно викласти основний матеріал, на нашу думку, для початку варто розібратись із визначенням поняття «національна безпека», яка є родовим об'єктом складу злочину, передбаченого ст. 109 КК України. Аналізуючи монографію Ю. В. Нікітіна [6], варто погодитись із тезою про те, що значення цього поняття найбільш вичерпно надається законодавцем в Законі України «Про основи національної безпеки». Ст. 1 названого вище Закону дає наступне визначення цього поняття: «національна безпека — захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства, держави, за якої забезпечується їх сталий розвиток» [7]. Цей термін є достатньо широким за своїм змістом, тому що це поняття охоплює майже всі сфери суспільного життя. Також заслуговує уваги теза автора про те, що визначення національної безпеки варто розкривати через потребу запобігання різного роду загрозам.

Варто також враховувати дослідження Р. Валіхновського з цього питання, де він зазначає, що поняття «національна безпека» включає в себе три складові: людина, суспільство, держава [8, с. 243–253].

На нашу думку, таке розуміння є правильним з двох причин. По-перше, всі ці три суб'єкти беруть участь у здійсненні національної безпеки: держава — через діяльність СБУ, РНБО та інших органів державної влади, суспільство в цілому — формуючи громадську думку з того чи іншого питання, що стосується національної безпеки, а особа як учасник правовідносин робить це двома способами: обираючи представників до певних органів та особисто займаючи посаду в такому органі, будучи відповідальною за здійснення політики у цій сфері. По-друге, всі ці три суб'єкти є безпосередньо зацікавленими в тому, щоб національна безпека була гарантована та надійно захищена.

Тому варто визнати за поняттям «національна безпека» дві дефініції які не виключають одна одну: перша — офіційна, тобто та, яка передбачена в ст. 1 Закону України «Про основи національної безпеки», і друга, яка є основою для теоретичної бази не тільки науки кримінального права, а і багатьох інших галузей знань.

Після того, як було вивчено різні підходи до розуміння поняття національної безпеки, вважаємо доречним навести зміст ст. 109 Кримінального кодексу України, яка і одним із основних об'єктів нашого дослідження. Вже сама назва цієї статті «дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади» викликає низку запитань з приводу того, наскільки вдало вона сформульована та чи не виникатиме суперечностей з кваліфікацією.

А зміст цієї норми права у чинній редакції ст. 109 КК України такий:

- 1) Ч. 1. «Дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, а також змова про вчинення таких дій, — караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна або без такої.
- 2) Ч. 2. «Публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, — караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк з конфіскацією майна або без такої.
- 3) Ч. 3 «Дії, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені особою, яка є представником влади, або повторно, або організованою групою, або з використанням засобів масової інформації [9].

Вважаємо, що для початку доцільним буде проаналізувати зміст частин 1 та 2 ст. 109 КК України, вказати негативні сторони такого правового регулювання, а також навести власне бачення пробле-

матики, співставивши власну позицію з думками інших авторів.

Частина перша цієї статті, дає нам зрозуміти, що карається перш за все дія, спрямована насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу. Так дійсно, можна досить довго сперечатись про те, що в даному випадку законодавець має на увазі під терміном «дія» її прояв як у формі дії так і бездіяльності. Але для більшості недосвідчених практиків та пересічних громадян, праворозуміння яких знаходиться на звичайному рівні, поняття «дія» тлумачиться як певна активна поведінка. Як слушно зазначає К. Катеринчук, у своїй праці, що присвячена суспільно-небезпечному діянню як ознаці об'єктивної сторони, така проблема правового регулювання дійсно існує у кримінальному праві [11, с. 100–117]. Ми вважаємо цілком правильним погодитись з такою позицією, адже дійсно, якщо проаналізувати Кримінальний кодекс України, то в нормах його Особливої частини деталізація формулювань «дія» або «бездіяльність» часто відсутня, хоча, без сумніву, пішла б на користь. Адже, як доцільно зазначає С. О. Харитонов щодо військових злочинів, що проблема форм діяння там також є актуальною, оскільки мало хто із пересічних громадян розуміє і аналізує спочатку норму Загальної частини КК України, а потім вже Особливої частини [12, с. 75–78]. І через такий підхід до праворозуміння та неправильне тлумачення, може скластися хибне враження і про те, чи є певна дія або ж бездіяльність злочином взагалі. На нашу думку, така колізія у кримінальному праві дещо порушує право знати свої права та обов'язки, що закріплено в ст. 57 Конституції України [1]. А на практиці часто виходить так, що особа зазнає негативних наслідків, через те, що неправильно зрозуміла зміст норми права, який заздалегідь був нечітко і неоднозначно сформульований. Тому, хоч це на перший погляд може виглядати як незначна формальність, але щоб не виникало таких різного правозастосування, варто в більшості норм Особливої частини, деталізувати: 1) якщо використано термін «діяння», то воно можливе як у формі активної поведінки — дії, так і у формі пасивної поведінки — бездіяльності, або в їх поєднанні; 2) якщо використано термін «дія», то йдеться лише про активну поведінку суб'єкта кримінального правопорушення.

Наступною тезою, що потребує тлумачення в рамках ст. 109 КК України є те, що така дія повинна бути спрямована на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу.

На думку Д. О. Олейнікова, захоплення державної влади — це діяння, які спрямовані на порушення системи сформованих органів державної влади шля-

хом, який не передбачено законом. Тобто це поняття включає в себе посягання на законну діяльність Президента, органів місцевого самоврядування всіх рівнів, органів державної влади, всіх трьох гілок, а також всіх інших, які здійснюють свою діяльність в Україні на основі відповідного профільного закону. І з такою позицією варто погодитись, бо поняття державна влада не є таким, що потребує додаткової конкретизації, і в розумінні більшості населення вбачається як існуюча система державних органів.

А що стосується поняття конституційного ладу, то перш за все варто звернути увагу, що це поняття не має єдиного визначення, навіть на сьогодні у теорії конституційного права мають місце суперечки щодо того, який саме обсяг складових включає в себе дане поняття. На нашу думку, доцільним було б уніфікувати зміст статті і використовувати тільки поняття державна влада, бо система існуючих в державі органів влади охоплює і поняття суверенітету, який вони забезпечують, і форму правління, яка представлена взаємодією органів держави вищого рівня. І форму територіального устрою, яка знаходить свій вияв у характері взаємодій органами місцевого самоврядування і органами державної влади. А щодо категорії «державний режим», то він, на нашу думку, також досягається поняттям державної влади, адже державний режим, це система способів і засобів, за допомогою яких здійснюється управління державою через відповідні органи. Проаналізувавши працю Г. В. Задорожньої, можна ще раз переконатись, що поняття конституційного ладу має дуже велику варіативність свого змістовного наповнення та є доцільним для використання переважно у науково-теоретичній базі [14, с. 74–75]. Важко не погодитись із такою позицією, адже при прийнятті законів чи внесення змін до них, варто дотримуватись принципу правової визначеності, тобто визначати норму права таким чином, щоб вона передавала зміст якомога простіше і була однозначно сформована. Тому варто визнати, що в змісті ч. 1 ст. 109 КК України існує проблема правової визначеності поняття «конституційний лад», і це створює додаткові проблеми, які постають при кваліфікації злочину за цією нормою.

Аналізуючи частину другу досліджуваної нами статті, можна зрозуміти, що за нею визнаються злочинними дії, що знаходять свій вияв у таких формах: 1) публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади; 2) розповсюдження матеріалів із закликом до таких дій [9].

В цьому випадку потребують конкретизації два поняття. Спочатку варто розібратись зі змістом по-

няття «публічний заклик». В. Я. Тацій зазначає, що публічний заклик проголошується відкрито, у присутності невизначеного кола осіб. Самі заклики визначеного змісту є закінченим злочином незалежно від реагування на них присутніх громадян [13, с. 9]. Виходячи з цього визначення можна сказати, що воно є оціночним поняттям, і напевно в кожному конкретному випадку все залежить від конкретних складових об'єктивної сторони злочину. Але, на нашу думку, в питаннях, що стосуються основ національної безпеки наявність оціночних понять є не цілком доречним та позитивним явищем, і тому було б доцільніше вказати кількісну ознаку, що характеризує публічний заклик, як об'єктивну сторону складу злочину за ч. 2 ст. 109. Адже коли таї конкретизації немає досить таки важко відрізнити процес публічного заклику від простого підбурювання співучасників злочину, що безумовно впливає на кваліфікацію і призначення покарання, тому врегулювання даного питання є дуже важливим аспектом для подальшого законодавчого врегулювання.

Що стосується другого питання, то пов'язане воно з поняттям розповсюдження матеріалів, що містять відповідні заклики. В цьому разі поняття тлумачиться науковцями більш чіткіше, а саме як дії, метою яких є доведення змісту відповідних матеріалів, самі ж матеріали в цьому випадку виступають засобами вчинення злочину. Але розповсюдження матеріалів все одно спрямоване на невизначену кількість осіб, яка як і в минулому питанні не врегульована нормами кодексу. На нашу думку, ч. 2 ст. 109 потребує системного доопрацювання для уникнення притягнення до відповідальності за малозначне діяння (ч. 2 ст. 11 КК України) або за висловлювання власної думки з урахуванням змісту, адже не будь-яка думка, нехай і висловлена декільком співрозмовникам, є публічним закликом або не кожен, хто розповсюджує відповідні матеріали, ознайомлений із їх дійсним змістом.

Також доречним і логічним буде проаналізувати зміст ч. 3 ст. 109 КУ України. На перший погляд вона не містить складових, які б могли викликати проблеми при кваліфікації. Частина 3 передбачає кримінальну відповідальність, за діяння, передбачені в ч. 2 в тому разі якщо вони були вчинені:

- 1) особою, яка є представником влади;
- 2) повторно;
- 3) організованою групою;
- 4) з використанням засобів масової інформації [9].

З приводу доцільності посиленої кримінальної відповідальності за діяння з ознаками передбачені в першому, другому та третьому пунктах сумнівів не виникає. У даному випадку варто погодитись із

думкою О. А. Чувакова, який зазначає, що основи національної безпеки держави є особливо важливим об'єктом злочину і тому потребує більш ретельного захисту з боку закону [2, с. 362]. З цього випливає логічна теза, про те, що коли особа, посягаючи на національну безпеку, робить це повторно або будучи представником влади або у складі організованої групи, то це передбачає і повинно передбачати більш високу міру покарання. Саме дану тезу об'єктивно відображає розмір покарання передбачений в ч. 3, який є порівняно більшим, ніж той, що у ч. 2 [8].

У науці кримінального права дискусійним залишається питання чи варто визнавати відповідні діяння, з використанням засобів масової інформації (далі — ЗМІ) як такі, що посилюють їх суспільно-небезпечний характер. На даний час законодавство про кримінальну відповідальність у ст. 109 однозначно це регламентує. Д. С. Слінько наголошує, що ця сфера правового регулювання недостатньо чітко й однозначно регламентована законодавцем і потребує внесення відповідних змін [10, с. 175–187]. Ми в цілому погоджуємось із такою позицією, але саме бачення проблеми дещо відрізняється, його ми продемонструємо далі, висловлюючи власні пропозиції та аналізуючи судову практику, з вказівкою на реальні проблеми кваліфікації, які виникають, коли потрібно застосувати існуючу норму на практиці.

Ми вважаємо, що коли використовуються ЗМІ для поширення відповідних матеріалів, то в такому випадку вони сприяють їх якнайширшому розповсюдженню. Але нам видається недоцільним посилювати покарання через цей факт, адже це по-суті тільки один із способів вчинення злочину. Більше того, у злочинах такого характеру, поширення інформації, за допомогою ЗМІ є найпоширенішим, тому що є найбільш дієвими. Тому для нас ближчою є позиція, відповідно до якої не потрібно враховувати факт використання ЗМІ як такий, що може розглядатись як причина чи обставина для призначення більш суворого виду чи строку покарання. Такі діяння, за думкою Д. С. Кривульського, на практиці досить часто вчиняються саме таким способом, і тому достатньо і того, що частина друга ст. 109 КК України визнає злочином публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій [15, с. 152–154]. Поділяємо думку Д. С. Кривульського, що вказаного правового регулювання в даній ситуації достатньо, а тому з ч. 3 ст. 109 КК України слід виключити кваліфікуючу ознаку «з використанням засобів масової інформації».

Після того як була проаналізована змістовна частина досліджуваної нами статті Кримінального кодексу України, варто проаналізувати відповідні аспекти практики її застосування та через цю призму висвітлити основні актуальні проблеми пов'язані з кваліфікацією діянь за цією нормою.

Аналізуючи практику з даного питання, на нашу думку, доцільним буде розглянути практику і акти саме Верховного Суду, адже тільки в актах цього органу ми зможемо побачити і зрозуміти у чому полягає складність і проблемність кваліфікації за ст. 109 КК України. Досить показовим варіантом для прикладу є Ухвала Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду від 06.05.2010 р. № 5–1371к10 [16]. Детально проаналізувавши сутність цієї справи та ознайомившись із описом рішень судів попередньої інстанції ми дійсно можемо простежити наявність відповідних складнощів, що виникали під час розгляду. Насамперед, першою і найбільшою проблемою, що відображується у практиці є недостатня і неоднозначна сформульованість положень ст. 109 КК України, адже, проаналізувавши описову частину дій осіб, їм, окрім ч. 3 ст. 109, було ще й інкриміновано ст. 110 КК України. Хоча якщо ми проаналізуємо об'єктивну сторону їх діянь, то стане зрозумілим, що кваліфікація по ст. 109 зумовлена її недоліками та схожістю за об'єктивною стороною з ст. 110. Крім цього, з негативного боку дали про себе знати неоднозначні формулювання, які містяться в ст. 109, такі як «публічні заклики», «використання ЗМІ». Тому, дана справа і процесуальні дії в ній ще раз показали, що на перший погляд незначний недолік у змісті правової норми може бути вдало використаний стороною у судовому процесі, і як наслідок потім стати підставою для оскарження іншою стороною.

Що ще стосується практичної реалізації і кваліфікації за ст. 109 КК України, то варто навести в приклад висловлення відомого в Україні адвоката Є. Крапивіна, який коментуючи матеріали справи, де розглядалося питання про відповідальність особи, яка займала одну з найвищих посад у судовому органі, сказав, що зміст ст. 109 КК України сформульований достатньо широко, і для кваліфікації за даною нормою варто вчинити будь-яку дію, яка може бути трактована як «дії з метою захоплення державної влади» [17].

Проаналізувавши Єдиний державний реєстр судових рішень, варто сказати, що в ньому наявна досить таки велика кількість обвинувальних вироків, а саме близько 60 станом на сьогодні з кваліфікацією за ст. 109 Кримінального кодексу України. Більшість з них пов'язані з подіями на Сході України,

які є каталізатором зростаючої загрози національної безпеки. Але з-поміж вироків є такі, що були винесені на основі аналізу об'єктивної сторони, яку важко назвати загрозою національній безпеці. Наприклад, вироком Іллічівського районного суду м. Маріуполь Донецької області від 22.10.2015 р. у справі 1-кп/264/336/2015 засуджено особу, яка з метою розповсюдження матеріалів із закликами до насильницької зміни й повалення конституційного ладу України та до захоплення державної влади розмістила з контрольованого нею акаунта в мережі «Однокласники» інформацію з такими закликами [18]. Експерти у справі розцінили даний факт як використання ЗМІ, що само по собі видається надто дивним, адже і особі було інкриміновано ст. 109 з кваліфікуючою ознакою, а саме за ч. 3 ст. 109. Об'єктивно і неупереджено оцінивши обставини даної справи, варто дійти до висновку, що системою проблемою кваліфікації за досліджуваною нами нормою є те, що її положення неоднаково трактуються та застосовуються уповноваженими органами. На нашу думку, причина аж ніяк не в професійній кваліфікації окремих посадових осіб, а в наступних явищах: 1) наявність неоднозначних оціночних формулювань та недостатня конкретизація об'єктивної сторони; 2) відсутність узагальненої позиції Верховного Суду з приводу того, як судам першої та апеляційної інстанції варто кваліфікувати такі діяння.

Висновки і пропозиції. Проаналізувавши одну з норм Кримінального кодексу України, що охороняє основи національної безпеки, а саме ст. 109, слід зауважити, що при вирішенні питань відповідальності за встановлений склад злочину, зокрема, кваліфікації зазначених діянь, у відповідних держаних органів виникає багато проблем. Зумовлені вони, насамперед, тим, що сама норма сформульована законодав-

цем таким чином, що ці труднощі і суперечності є неминучими, що нами і було продемонстровано на основі опису існуючої судової практики, яка представлена рішенням судів різних інстанцій. Але попри можливість апеляційного і касаційного оскарження, широких прав і повноважень на стадії досудового розслідування, ці проблеми залишаються.

Тому цілком доречною є пропозиція внести зміни та доповнення в зміст ст. 109 Кримінального кодексу України в таких напрямках:

- 1) внести зміни до ст. 109 КК України з приводу того, що цей злочин може бути здійснений не тільки у формі дії, а і у формі бездіяльності;
- 2) конкретизувати в примітці до ст. 109 КК України, що є «розповсюдження матеріалів із закликами» та «публічні заклики»;
- 3) у ч. 3 ст. 109 КК України з ряду кваліфікуючих ознак доцільно прибрати пункт «з використанням ЗМІ»;
- 4) доцільним буде узагальнення Верховним Судом практики щодо кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки та надання їм рекомендацій з приводу спірних питань з урахуванням тих проблем, які відомі сьогодні і приводились як приклад.

Тому, на нашу думку, введення запропонованих новел буде позитивним явищем для правового регулювання в кримінальному праві України у сфері охорони основ національної безпеки. Також ці зміни покращили б процес правозастосування і сприяли б зменшенню кількості випадків неоднакового тлумачення, що в свою чергу сприяло покращенню досудового розслідування та судового розгляду. Все це в цілому сприяло б якнайкращому виконанню завдань Кримінального кодексу України, про які зазначається в його ст. 1.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Чуваков О. А. Злочини проти основ національної безпеки України: проблеми кримінально-правової теорії і практики: монографія / О. А. Чуваков; відп. ред. О. М. Костенко. Одеса: Фенікс, 2017. 362 с.
3. Матвійчук В. К. Злочини проти основ національної безпеки: поняття та загальна характеристика / В. К. Матвійчук // Юридична наука. 2013. № 9. С. 80–87.
4. Мошняга Л. В. Суб'єктивна сторона злочинів проти конституційних основ національної безпеки України / Л. В. Мошняга // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 5. С. 75–82.
5. Бантишев О. Ф., Шамара О. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): моногр. / О. Ф. Бантишев, О. В. Шамара. [2-е вид., перероб. та доп.]. К.: Наук. — вид. відділ НА СБ України, 2010. 168 с.
6. Нікітін Ю. В. Протидія злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства: монографія / Ю. В. Нікітін. — К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2009. 373 с.

7. Закон України «Про основи національної безпеки» від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2018. № 31. Ст. 241.
8. Валіхновський Р. Підходи щодо побудови гуманітарної парадигми забезпечення національної безпеки / Р. Валіхновський // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2010. № 1. С. 243–253.
9. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25. Ст. 131.
10. Слінько Д. С. Кримінально-правова характеристика дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади / Д. С. Слінько // Вісник Асоціації кримінального права України. 2014. № 2. С. 175–187.
11. Катеринчук К. В. Суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність) як ознака об'єктивної сторони злочинів проти здоров'я особи / К. В. Катеринчук // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2015. № 1. С. 100–117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2015_1_14
12. Харитонов С. О. Визначення окремих ознак військових злочинів / С. О. Харитонов // Вісник Національної академії прокуратури України. 2018. № 1 (53). С. 75–78.
13. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова та ін. 5-те вид., допов. Х.: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина. 2013. 1040 с.
14. Задорожня Г. В. Основи конституційного ладу в Україні / Г. В. Задорожня // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2008. № 3. С. 74–75
15. Кривульський Д. С. Характеристика окремих аспектів злочинів проти основ національної безпеки / Д. С. Кривульський // Scientific journal «ЛОГОС». 2019. № 3. С. 152–154.
16. Ухвала Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду від 06.05.2010 р. № 5–1371к10 / Лихова. 2010. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/C001880>.
17. Чи підпадає звільнення з поста Голови КСУ під ст. 109 Кримінального кодексу? URL: <http://umdp.info/news/chy-pidpadae-zvylennya-z-posta-golovy-ksu-pid-st-109-kryminalnogo-kodeksu-komentar/>
18. Вирок Іллічівського районного суду м. Маріуполь Донецької області від 22.10.2015 у справі 1-кп/264/336/2015 // Єдиний державний реєстр судових рішень: офіц. сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/53283927>

References

1. Konstituciya Ukraïni vid 28 chervnya 1996 r. // Vidomosti Verhovnoï Radi Ukraïni. 1996. № 30. St. 141.
2. Chuvakov O. A. Zlochiny proti osnov nacional'noï bezpeki Ukraïni: problemi kriminal'no-pravovoï teorii i praktiki: monografiya / O. A. Chuvakov; vidp. red. O. M. Kostenko. Odesa: Feniks, 2017. 362 s.
3. Matvijchuk V. K. Zlochiny proti osnov nacional'noï bezpeki: ponyattya ta zagal'na harakteristika / V. K. Matvijchuk // Yuridichna nauka. 2013. № 9. S. 80–87.
4. Moshnyaga L. V. Sub'ektivna storona zlochiniv proti konstitucijnih osnov nacional'noï bezpeki Ukraïni / L. V. Moshnyaga // Byuleten' Ministerstva yusticii Ukraïni. 2012. № 5. S. 75–82.
5. Bantyshev O. F., SHamara O. V. Kriminal'na vidpovidal'nist' za zlochiny proti osnov nacional'noï bezpeki Ukraïni (problemi kvalifikacii): monogr. / O. F. Bantyshev, O. V. SHamara. [2-e vid., pererob. ta dop.]. K.: Nauk. vid. viddil NA SB Ukraïni, 2010. 168 s.
6. Nikitin Yu. V. Protidiya zlochinnosti v sistemi zabezpechennya vnutrishn'oi bezpeki ukraïns'kogo suspil'stva: monografiya / Yu. V. Nikitin. K.: VNZ «Nacional'na akademiya upravlinnya», 2009. 373 s.
7. Zakon Ukraïni «Pro osnovi nacional'noï bezpeki» vid 21 chervnya 2018 r. № 2469-VIII // Vidomosti Verhovnoï Radi Ukraïni. 2018. № 31. St. 241.
8. Valihnovs'kij R. Pidhodi shchodo pobudovi gumanitarnoi paradigmi zabezpechennya nacional'noï bezpeki / R. Valihnovs'kij // Visnik Nacional'noï akademii derzhavnogo upravlinnya pri Prezidentovi Ukraini. 2010. № 1. S. 243–253.
9. Kriminal'nij kodeks Ukraïni vid 5 kvitnya 2001 r. № 2341-III // Vidomosti Verhovnoï Radi Ukraïni. 2001. № 25. St. 131.
10. Slin'ko D. S. Kriminal'no-pravova harakteristika dij, spryamovanih na nasil'nic'ku zminu chi povalennya konstitucijnogo ladu abo na zahoplennya derzhavnoi vladi / D. S. Slin'ko // Visnik Asociacii kriminal'nogo prava Ukraïni. 2014. № 2. S. 175–187.
11. Katerinchuk K. V. Suspil'no nebezpechne diyannya (diya chi bezdiyal'nist') yak oznaka ob'ektivnoi storoni zlochiniv proti zdorov'ya osobi / K. V. Katerinchuk // Naukovij visnik Nacional'noï akademii vnutrishnih sprav. 2015. № 1. S. 100–117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2015_1_14

-
12. Haritonov S.O. Viznachennya okremih oznak vijs'kovih zlochiniv / S.O. Haritonov // Visnik Nacional'noi akademii prokuraturi Ukraïni. 2018. № 1 (53). S. 75–78.
13. Kriminal'nij kodeks Ukraïni. Naukovo-praktichnij komentar: u 2 t. / za zag. red. V.YA. Taciya, V.P. Pshonki, V.I. Borisova ta in. 5-te vid., dopov. H.: Pravo, 2013. T. 2: Osobliva chastina. 2013. 1040 s.
14. Zadorozhnya G. V. Osnovi konstitucijnogo ladu v Ukraïni / G. V. Zadorozhnya // YUridichnij visnik. Povitryane i kosmichne pravo. 2008. № 3. S. 74–75.
15. Krivul's'kij D.S. Harakteristika okremih aspektiv zlochiniv proti osnov nacionalbnoi bezpeki / D.S. Krivul's'kij // Scientific journal «ΛΟΓΟΣ». 2019. № 3. S. 152–154.
16. Uhvala Sudovoï palati u kriminal'nih spravah Verhovnogo Sudu vid 06.05.2010 r. № 5-1371k10. / Lihova. 2010. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/C001880>.
17. Chi pidpadae zvil'nennya z posta Golovi KSU pid st. 109 Kriminal'nogo kodeksu? URL: <http://umdpd.info/news/chy-pidpadaye-zvilnennya-z-posta-golovy-ksu-pid-st-109-kryminalnogo-kodeksu-komentar/>
18. Virok Illichivskogo rajonnogo sudu m. Mariupol Doneckoyi oblasti vid 22.10.2015 u spravi 1-kp/264/336/2015 // Yedinij derzhavnij reyestr sudovih rishen: ofic. sajt. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/53283927>

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».

Серия: «Юридические науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 11 (33)

1 том

Головний редактор — *Курило В.І.*

Київ 2020

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18

Контактний телефон: +38(044) 222 58 89

Контактний телефон: +38(067) 401 84 35

E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 30.11.2020. Формат 60×84/8

Папір офсетний. Гарнітура SchoolBookAS. Друк офсетний.

Умовно-друкованих аркушів 15,11. Тираж 100. Заказ № 220.

Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві

ТОВ «Центр учбової літератури»

вул. Лаврська, 20 м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.